

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. М. Вагіна

ПОЛІТИЧНА ЕТИКА

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Політологія»
освітньо-професійної програми «Політологія»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 3
від 31 жовтня 2017 р.

Запоріжжя
2017

УДК 321.01:172.12(075.8)
В 124

Вагіна О. М. Політична етика: навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія» освітньо-професійної програми «Політологія» / О. М. Вагіна. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – 102 с.

Навчально-методичний посібник містить короткий виклад основного лекційного матеріалу, теми та плани семінарських занять відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Політична етика», тематику есе та презентацій, питання для дискусії, перелік літератури та методичні рекомендації з підготовки до семінарських занять. Для діагностики рівня засвоєння знань запропоновано питання для самоконтролю та тестові завдання. Зміст основних понять курсу наведено у термінологічному словнику.

Посібник сприятиме створенню у студентів-політологів цілісного уявлення про політичну етику як самостійну науково-практичну дисципліну, а також формуванню високої професійно-етичної культури, що дозволить студентам застосовувати теоретичні політико-етичні знання при вирішенні практичних політичних питань.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія».

Рецензент *С. І. Кальцева, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології*

Відповідальний за випуск *Є. Г. Цокур, доктор політичних наук, професор кафедри політології*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ	6
Тема 1. Політична етика як суміжна наукова дисципліна.....	6
Тема 2. Генеза політичної етики.....	8
Тема 3. Розвиток політико-етичних концепцій у ХХ ст. Тенденції й перспективи розвитку політичної етики.....	14
Тема 4. Проблема співвідношення політики й моралі	18
Тема 5. Етика ненасильницького розв’язання конфліктів	23
Тема 6. Професійна етика в політичній діяльності	27
ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	34
Тема 1. Політична етика як наукова дисципліна.....	34
Тема 2. Історичний огляд політико-етичних концепцій (до початку ХІХ ст.)	37
Тема 3. Сучасний стан розвитку політичної етики.....	44
Тема 4. Моральна дилема в політиці.....	49
Тема 5. Етика ненасильства. Мораль у міжнародних відносинах	54
Тема 6. Професійна політична етика.....	59
Тема 7. Особливості політичної етики в країнах світу.....	65
ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ	67
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ	73
ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ	75
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	88
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	99

ВСТУП

Однією з характерних особливостей життя сучасного суспільства є його політизація: посилення впливу політики на інші сфери життя, надання політичного звучання більш-менш значним питанням громадського життя; підвищення ролі держави в житті суспільства. Саме політичний чинник визначає напрямок і сутність економічних реформ, перетворень у сфері культури, розвиток етнонаціональних і міжнародних відносин тощо.

Значення політичної діяльності держави, партійних і громадських об'єднань не тільки не зменшується, а, навпаки, зростає. Це яскраво проявляється у справі державотворення, розбудови України як правової, демократичної, соціально орієнтованої держави. Не менш вагомою є роль політики й у формуванні громадянського суспільства. Втім, політика на сьогодні не є лише засобом управління державними справами. Політика в її сучасній інтерпретації може і повинна бути дієвим чинником гуманізації суспільного життя. Людяним зміст сучасної політики має замінити «традиційне» уявлення про політику виключно як сферу владних відносин.

Не дивлячись на величезний відрив практичних дій у політичній сфері від усталених моральних критеріїв, сучасна суспільна практика озброює людей досвідом розв'язання цілої низки соціально-економічних, політичних, духовних проблем, подолання руйнівної дії кризових обставин. Використання цього досвіду, зменшення впливу антигуманних чинників, створення умов для гідного людського існування – обов'язок і призначення сучасної політики.

Найважливішою потребою людства на сьогодні є необхідність узгодженої людяної, гуманістичної, морально відповідальної політики, що обумовлює актуальність і гостроту її морально-етичної проблематики.

Навчально-методичний посібник розрахований на курс політичної етики, передбачений навчальним планом для студентів спеціальності «Політологія» факультету соціології та управління. Курс «Політична етика» вимагає попереднього засвоєння студентами базових теоретичних понять політичної науки, а також знань з історії політичних вчень, філософії та загальної етики.

Курс політичної етики передбачає засвоєння студентами фундаментальних положень і категорій сучасної політико-етичної науки, особливостей розвитку політичного процесу в Україні, формує усвідомлення необхідності відповідальної політичної участі. Отримані знання допоможуть студентам адекватно орієнтуватися в сучасній політичній обстановці, протистояти політичному маніпулюванню, представляти і захищати свої інтереси, поважаючи права інших людей.

Вивчення політичної етики спрямоване на формування у студентів поваги до демократичного устрою, політичних і правових норм; вироблення імунітету або хоча б критичного ставлення до різного роду радикальних доктрин, виховання поваги й відданості своїй державі. Метою викладання дисципліни є формування цілісного уявлення про політичну етику як самостійну науково-

практичну дисципліну та вміння використовувати теоретичні етико-філософські методи й розробки для вирішення конкретних політичних питань.

Завданнями дисципліни є ознайомлення студентів з теоретичними підходами до сутності політичної етики; визначення етичного змісту політики на сучасному етапі; виділення й розкриття змісту основних етапів формування політичної етики; аналіз основних морально-політичних проблем сучасності.

У результаті вивчення дисципліни «Політична етика» студенти повинні *знати*:

- головні категорії та поняття політичної етики;
- зміст основних етапів розвитку морально-політичної філософії;
- спільні й відмінні риси моралі й політики;
- історичні типи співвідношення політики й моралі;
- сутність моральної дилеми в політиці;
- особливості професійної політичної етики.

вміти:

- самостійно вирішувати теоретичні й практичні завдання з проблем політичної етики;
- аналізувати вчинки політичних діячів з морально-етичної точки зору;
- висловлювати власну позицію в умовах плюралістичного суспільства;
- розрізняти особливості політичної етики різних країн;
- володіти навичками ведення політичного діалогу й політичної полеміки;
- використовувати набуті знання у майбутній професійній діяльності.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **результатів навчання (компетентностей)**:

- загальні компетентності:
 - соціально-особистісні компетенції: розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей, здатність навчатися, здатність до критики й самокритики, адаптивність і комунікабельність, організованість та дисциплінованість;
 - загальнонаукові компетенції: базові уявлення про основи етики, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей; знання вітчизняної історії та культури й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності;
 - інструментальні компетенції: здатність до науково-дослідницької роботи, здатність до роботи в команді, здатність до аналізу та синтезу загальнонаукової інформації, здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою.
- спеціальні предметні компетентності: здатність аналізувати і використовувати різні джерела інформації для проведення ґрунтовних аналітичних та практичних досліджень; здатність володіння методами аналітичної роботи; здатність проводити політичні дослідження; здатність написання наукових статей, мотивованих листів на одержання гранту чи для проходження стажування, розроблення презентації до доповідей на науковій конференції в галузі політичних наук.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Політична етика як суміжна наукова дисципліна

1. Поняття політичної етики: сутність, предмет, суб'єкти.
2. Принципи політичної етики.
3. Історія становлення і розвитку політичної етики.

Політика не є лише засобом управління державними справами. Політика у її сучасній інтерпретації може і має бути дійовим **чинником гуманізації** суспільного життя.

Мета політики – забезпечення гідного людини існування від раннього до похилого віку, створення умов для самореалізації особистості. Саме в цьому - **людиновимірний зміст політики**, який має замінити «традиційне» уявлення про політику виключно як сферу владних відносин.

Сучасна політика має бути «**благодійною**» в усіх її проявах. Цивілізоване суспільство визнає моральні норми і цінності за визначальні регулятори й орієнтири суспільного життя. І політика має у правовий законодавчий спосіб забезпечити це (**нове призначення політики**).

На початку ХХІ ст. загальнолюдська потреба людської цивілізації – необхідність **узгодженої «людиновимірної», гуманістичної, морально відповідальної політики**. Тому у філософській та політичній науці все більшої гостроти набуває **морально-етична проблематика політики**.

1. Поняття політичної етики: сутність, суб'єкти, принципи

Етика (від грец. *ethos* – звичай, моральний характер) – наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності; наука, що вивчає моральні відносини і моральну свідомість.

Політика (від грец. *politike* – мистецтво управління державою) – особливий спосіб регулювання відносин між великими соціальними спільнотами (класами, станами, націями), який ґрунтується на писаних законах і спирається на політичну (державну) владу; діяльність з управління та керівництва суспільством на основі публічної влади.

Політична етика народжується в суперечностях між політикою і мораллю. Термін «**політична етика**» об'єднує в собі моральні цінності й норми, що безпосередньо стосуються політичних інститутів, відносин, політичної діяльності та світоглядних параметрів суспільства. Політична етика - певна неюрідична, проте нормативна основа політичної діяльності.

Фундаментальні проблеми, яких торкається політична етика:

- справедливий соціальний устрій суспільства загалом і держави зокрема,
- взаємні права й обов'язки керівників та громадян,

- основні права людини і громадянина,
- раціональне співвідношення свободи, рівності, справедливості тощо.

Політична етика (в широкому розумінні) включає:

- ✓ моральні аспекти політичних дій і рішень,
- ✓ типи, засоби і форми їх реалізації,
- ✓ цінності та норми, що стосуються сфери політики.

До **політичної етики в широкому розумінні** відносяться:

- теорія соціальної справедливості,
- легітимного правління,
- справедливих воєн,
- теорія оптимального використання влади правлячими колами.

Політична етика (у вузькому розумінні) – це професійна етика, яка стосується парламентської поведінки, виборчої боротьби тощо.

 Політична етика (грец. *ethika*, від *ethos* – звичай, характер) – суміжна наукова галузь на перетинанні загальної етики і політології, що досліджує моральні засади політики і влади (у широкому розумінні), професійну етику суб'єктів політичної діяльності (у вузькому розумінні).

Предмет політичної етики – взаємодія політики і моралі, він виникає на перетинанні політики і моралі як двох сфер суспільної свідомості.

Суб'єкти політичної етики – учасники політичного процесу (владні інститути, партії, рухи, особистості).

2. Принципи політичної етики

1. Визнання значущості й пріоритету моральних чинників у політиці.
2. Гуманістична орієнтованість політичної діяльності.
3. Обов'язкове врахування моральних наслідків політичних рішень (обов'язок політиків передбачати небажані наслідки, мінімізувати «соціальне зло»).
4. Щирість, відвертість, чесність – необхідні риси поведінки «людини політики».
5. Відмова від монологічного стилю спілкування на користь **діалогічного** та **полілогічного** - це шлях, що веде до розв'язання соціальних конфліктів.
6. Орієнтація на своєчасне виявлення конфліктних ситуацій, з'ясування політичних і моральних мотивів дії конфронтуючих сторін, їхнього бажання, здатності, готовності до укладання угоди.

3. Історія становлення і розвитку політичної етики

Основа політичної етики - суспільна моральність, яка найповніше проявляється в громадянському суспільстві. Перші зачатки громадянського суспільства мали місце **в давньогрецьких полісах**. Саме тоді і з'явилися перші

паростки політичної етики як сукупність певних правил, публічної змагальності за право на державну владу.

Але політична етика стародавнього світу - поняття дещо умовне: античність лише створила прообраз громадянського суспільства, тому **політична етика античності – це лише прообраз, витoki сучасної політичної етики.**

В процесі формування громадянського суспільства і демократії в **Новому часі** політична етика почала складатися як сукупність цінностей і норм, які регулюють дії політиків, всіх учасників політичного процесу. Прообрази норм і цінностей політичної етики виникли в рамках ідеології і моралі **лібералізму**.

Концепція **політичної етики як галузі політологічного знання** вперше почала розроблятися в **Німеччині на початку ХХ ст.** представниками соціологічного та антропологічного підходів до політики (*М.Вебер, М.Шелер*).

Історія відокремлення політичної етики від інших наук бере початок **на поч. ХХ ст. У другій половині ХХ ст.** в європейській соціальній філософії стала помітною тенденція переходу від загальної етики до прикладної. У річизці цієї тенденції виникає і політична етика. В середині **сучасної політичної науки** відбуваються подальші процеси диференціації.

Самостійного значення політична етика **набула в західних розвинутих країнах в 60-70-х рр. ХХ ст.** (великий інтерес до етичних проблем, «ренесанс етики): до наукового обігу увійшов термін «політична етика», з'явилася відповідна вузівська дисципліна. Друга половина ХХ ст. позначилася появою цілої низки праць відомих західних теоретиків політики, в яких були запропоновані нові підходи до розв'язання питання щодо можливості поєднання політики з моральними вимогами.

Актуальні проблеми політичної моралі як прикладної професійної етики розробляють й **українські** політологи (*С. Рябов, В. Пазенок, В. Малахов, А. Єрмоленко, М. Попович, В. Корнієнко та ін.*). У надрах **української політичної науки** тільки-но розпочався процес «первісного накопичення» цінностей політичної етики з урахуванням як світового, так і власного досвіду політичного життя.

Отже, політична етика – досить молода наука, яка історично сформувалася на перетині таких наук, як загальна етика, політична філософія, політологія. Політична етика **межує** з філософією моралі, філософією історії, соціологією, соціальною психологією, філософією й історією політики, теорією держави і права, конфліктологією, консенсологією та ін.

Тема 2. Генеза політичної етики

1. Політика як шлях самовдосконалення в країнах Давнього Сходу.
2. Політико-етичні концепції античності.
3. Політико-етичні погляди епохи середньовіччя.

4. Н. Макіавеллі про взаємодію політики й моралі.

Становлення і розвиток політико-етичної думки – тривалий процес, витоки якого можна знайти вже на ранніх етапах розвитку людського суспільства, коли звичайні уявлення про мораль під впливом досвіду отримували новий зміст та ставали основою для виникнення загальних теоретичних висновків.

1. Політика як шлях самовдосконалення в країнах Давнього Сходу

Індуїстська етика базується на ідеї **дхарми**, яка містить кодекс моральних обов'язків, праведність і відповідальність людини.

Для індуїзму життя – це обов'язок і відповідальність, вища мета життя - у злитті з Єдиним, для її досягнення необхідне моральне самовдосконалення, що й вимагає виконання обов'язку. Отже, **обов'язок** щодо богів, пророків, предків, інших людей, тварин і всієї природи – засіб досягнення вищої досконалості людини.

Індуїстському світогляду властива ідея **карми**: у світі існує природна моральна причинність (що посієш у земному житті, те пожнеш у житті майбутньому).

Важлива складова індуїстської етики - ідея **гармонії**, а необхідна умова гармонічних суспільних відносин - придбання влади над собою всіма членами громади. Гармонія суспільних відносин пов'язується при цьому зі **стабільністю**. Для її підтримання необхідним є високий моральний рівень підданих і правителів.

Індуїстська етика – глибоко консервативна в освяченні політичної влади: влада дана богами одвіку і не підлягає змінам.

Етика давньокитайського мислителя *Конфуція* базувалась на ідеї: державна влада є відлунням вічних законів неба, носієм яких є правитель. Тому головний принцип політичної та моральної поведінки – **слідування «належному»**. Конфуціанство стверджує **етику взаємності**: людина має ставитись до іншої так само добре, як вона б хотіла, щоб ставились до неї. Конфуцій намагався надати гуманістичного характеру політичним традиціям управління суспільством.

Конфуціанська політична етика є **державоцентричною**, вона підпорядковує людину її соціальному обов'язку, який набуває вищого сенсу. Протягом тисячоліть конфуціанство виробило певний **тип Людини Політичної**: законослухняної, відданої, дисциплінованої, шанобливої.

Інший підхід – в концепції *Лао-Цзи*: життя людей не керується «волею неба», а крокує природним шляхом — дао. У Всесвіті присутня незрима гармонія, до якої співпричетні всі речі і явища. Це вимагає обережного ставлення до будь-яких спроб перебудови, яким даосизм протиставляє принцип «у вей», що полягає в утриманні від волюнтаристського втручання у хід життя.

2. Політико-етичні концепції античності

У середині I тис. до н.е. у Давній Греції відбулися значні зміни у суспільному житті: витіснення державною владою родоплемінних відносин. Виникла потреба у формуванні нових орієнтирів, ідеалів, нових механізмів регулювання стосунків між людьми. У відповідь на цю потребу і **виникла етика**. Мудреці, які творили в той період (*Солон, Клеобул, Хілон, Гесіод*), надавали практичні рекомендації для повсякденного життя

Творчість **Геракліта** визначала ключову для всієї наступної політичної науки дилему елітарного (аристократизм) та демократичного (народовладдя) типів політичного устрою і відповідних систем моральних оцінок політики. Позиція Геракліта полягала в обґрунтуванні ідеалу законного правління «найкращих». В етико-політичній доктрині Геракліта домінують його **аристократичні погляди**. Етико-політичне вчення Геракліта збагатило концепцію взаємин політики і моралі констатацією відносності людських уявлень про справедливість та інші моральні чесноти, думкою про неприпустимість тиранії, про необхідність додержуватись законів полісу.

Демокрит (біля 460 — поч. IV ст. до н. е.) тлумачив сутність політичного життя і політичної етики з **позицій демократії**, яку він визнавав найвищою цінністю. На відміну від традиційного способу обґрунтування морального закону його природним характером або релігійними міркуваннями, Демокрит доводить, що джерело моралі перебуває у самій душі людини, імпульси якої мають контролюватися розумом.

В культурі Античності можна знайти зачатки майже всіх напрямів моральної філософії, що отримали свій розвиток пізніше.

Софісти (Протагор, Гіппій) відстоювали ідеї про нестійкість приписів моралі, а отже, можливість їх порушувати. Доктрина софістів була особливо небезпечною для політиків, формуючи в них цинізм, **вседозволеність** тощо.

Опонент софістів – **Сократ** (469–399 рр. до н.е.), якого вважають одним із засновників **етичного раціоналізму** (від лат. *rational* - розумний). Сократ прагнув знайти надійну основу для моральних законів (*зло індивід робить лише через невідання. Того, хто пізнав, що є погане, а що добро, ніхто не змусить діяти погано*).

Великий внесок у справу розуміння відносин етики і політики належить **Платону** (428–348 рр. до н.е.) та **Аристотелю** (384–322 рр. до н.е.).

Загальні характерні риси етичних концепцій Платона та Аристотеля:

1 - положення про моральність соціального обов'язку;

2 - справедливість - не лише моральна чеснота, а й ознака суспільної рівноваги;

3 - «соціальна забарвленість» етики;

4 - **отождження політики і моралі**: людина живе заради держави, а не держава заради людини. Окремий індивід як носій моральних і політичних якостей «розчиняється у всезагальному», тобто у державі.

Відмінності етичних концепцій Платона та Аристотеля.

Платон - створення моделі «ідеальної держави».

Аристотелем була підготовлена низка праць, яка нараховувала 158 монографій (*серія Політія*) фактографічного характеру — вони описували історію та наявний устрій різних грецьких держав-полісів.

Платон надав поняттям (ідеям) про добродетельності самостійного існування, онтологізував їх. Такий радикальний відрив Платоном світу ідей від земної діяльності, а по суті, вищого від належного, ідеалу від реальності схвалювався не всіма філософами.

Аристотель вважав, що блага, зовсім незалежного від почуттєвого світу, не існує. Крім того, не без підстав, він вважав, що знання одних лише ідей недостатньо для повсякденного життя, бо необхідні ще знання і навички конкретного втілення цих ідей у конкретних обставинах.

Платон: людина насамперед моральна істота. Їй притаманні такі чесноти, як справедливість, мужність, чесність, мудрість, поміркованість. У своїй сукупності вони утворюють внутрішній світ душі людини (мікросвіт). Ідеальна, досконала держава є втіленням цих чеснот (макросвіт). Держава Платона, тим самим, заснована насамперед на моральних принципах.

Аристотель: людина є за своєю природою політичною істотою. Моральні якості людини не є природженими, вони виховуються практичними діями. Вперше в історії філософії і теорії політики Аристотель уводить у політичну етику проблему моральної мотивації та свободи вибору суспільної, в тому числі політичної поведінки. Сам **термін «етика»** увів Аристотель, автор таких робіт, як «*Нікомахова етика*», «*Велика етика*» тощо.

Отже, мислителі Античності розглядали багато проблем моралі і створили те культурне підґрунтя, яке визначало значною мірою розвиток етики у наступних століттях.

3. Політико-етичні погляди епохи середньовіччя

Безпосереднім спадкоємцем античної культури, хоча і досить однобічним, стала етика **Середньовіччя** (V – XV ст.), яка сприймала культуру Античності головним чином через призму **християнських догматів**.

Античній етичній традиції в середні віки протиставлялась **етика обов'язку**, яка виходила:

- з християнського вчення про первородний гріх,
- з того, що більшість помислів і діянь людини є гріховними,
- дорослішаючи, людина стає все більш злою.

Етика обов'язку: першість індивідуальних обов'язків над індивідуальними правами. **Категорія обов'язку** – надає осмисленості і впорядкованості життю людини й суспільства. Та вона часто ставить до людини і суспільства такі вимоги, що входять у суперечність із вимогами щастя. Щастя – зовсім не єдина мета людини, що має існувати. Етика обов'язку спрямована на культивування «смирненості», «терпіння» як чи не провідних форм добродетельності.

В етичних дослідженнях християн панував **теоцентризм**.

Теоцентризм (від грец. *theos* – Бог і лат. *centrum* – центр кола) – найпоширеніша у Середні віки філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага; основою моральності служить шанування Бога і служіння йому, а наслідування і уподібнення йому вважається вищою метою людського життя.

Сформувалось **нове розуміння людини**, для якої притаманні такі найважливіші чесноти: смирення, терпіння, покірність, лагідність, милосердя, любов до ближнього і навіть до ворогів. Значне місце у християнській етиці посідає така добродієність, як **любов до Бога**.

Позитивним слід вважати **посилення особистого аспекту** в моральному вченні християнства, яке зверталося до кожної людської особистості незалежно від її соціального статусу і стверджувало **рівність усіх перед Богом**. Посиленню особистісного аспекту сприяв і образ Христа – боголюдини, надособистості, який пройшов земний шлях і постраждав за гріхи кожної людини.

Уже перші християнські мислителі стверджували, що **моральні переконання людина отримує від Бога**. У процесі творення душі Бог закладає в неї певні моральні почуття і уявлення. Тобто індивід з'являється у цей світ уже з певними моральними задатками. Активно займаючись місіонерською діяльністю, релігійні ідеологи вимушені були:

- глибоко вивчати внутрішній світ людини,
- досліджувати суперечності духовного, морального життя,
- детально розглядати добродієності та пороки.

Християнські мислителі доводили, що вище призначення людини у спасінні, а спасіння не можливе без релігійної моралі.

Аврелій Августин (Блаженний) (354-430 рр.): морально цінні, добрі вчинки зумовлені Божественною благодаттю, а не вільною людською ініціативою. **Божественне передвизначення** є настільки могутнім, що воно спрямовує меншість обраних морально-безгрішним шляхом («*Про град Божий*»).

Фома Аквінський (1225-1274 рр.) намагався пристосувати вчення *Аристотеля* для обґрунтування католицьких догматів («*Про панування владик*», «*Сума теології*» і «*Сума проти язичників*»). Обґрунтовує божественне походження державної влади, духовну вищість церкви над державою. Єдине **джерело моралі** - всемогутня **воля Бога**. Моральний обов'язок людини - підкорятися цій волі, виконувати божественні приписи.

Ф. Аквінський запозичив в *Аристотеля* ідею про людину як політичну істоту, ідею про державу як цілісність, яка логічно передує індивідам як своїм складовим, благо цілого (держави) має перевагу над благом будь-якої її складової (індивіду). Але ці уявлення в нього піддаються трансформації з теологічних позицій: **суспільний порядок - це відбиття Божественного**

порядку, тому сумлінне виконання кожним своїх обов'язків служить на благо суспільного цілого, як і кожної людини.

На певною мірою схожих позиціях стоїть і політична етика *ісламу*.

Вона ґрунтується на послідовному **монотеїзмі** та принципі повної покірності людини Аллаху.

 Монотеїзм (від грец. *monos* – єдиний і *theos* – бог; єдинобожжя) – віровчення, яке, на відміну від політеїзму, виходить із поклоніння єдиному Богові та виключає існування інших, рівних йому божественних істот.

Від **пересічного мусульманина** вимагаються такі чесноти, як слухняність, підкорення, виконання владної волі. Але, проповідуючи покірність і Божественне передвизначення долі, іслам надзвичайно сильно стимулює активність людини: для того щоб догодити Аллаху, треба якнайкраще виконувати свій земний обов'язок.

Ісламську етику пронизує мотив створення **могутньої імперії**, який ґрунтується на принципах:

- універсальності ісламу,
- єдності всіх мусульман світу
- встановлення ісламського порядку, побудованого на законах шаріату.

 Шаріат – комплекс приписів, що визначають переконання, а також формують релігійну совість і моральні цінності мусульман.

Отже, у середні віки, коли існувало тотальне володарювання релігії та церкви, найважливіші моральні проблеми вирішувались досить специфічно – **через призму релігійних догматів, в інтересах церкви**.

4. Н. Макіавеллі про взаємодію політики й моралі

Італійський політичний філософ та державний діяч **Н. Макіавеллі** («Государ»), виходячи із ретельних спостережень політичного життя італійських міст XVI ст., доходить висновку щодо **принципової розбіжності політичного і морального світів**. Н. Макіавеллі вперше: **відокремив політику від моралі**, довів, що політика має свої специфічні закони і правила, що їй властивий особливий тип взаємовідносин з мораллю.

Головною метою правителя має бути **благо держави**. Оскільки блага держави, зміцнення влади неможливо досягти лише високоморальними засобами, то правитель має діяти, незважаючи на жодні моральні міркування. Отже, головним принципом дій правителя під кутом зору моралі є **цілковита безпринципність**, але з політичного кута зору відсутність етичних міркувань у вчинках правителя обертається для нього збереженням влади й державної цілісності, а тому є найкращим політичним принципом.

Політична поведінка ґрунтується не на моралі, а на силі і вигоді.

Н. Макіавеллі розробив концепцію створення **міцної державної влади**. Провідною нормою цієї концепції політичного мистецтва стала фраза «**мета**

виправдовує засоби – керівний принцип політичної мудрості», – саме це висловлювання Н. Макіавеллі з часом перетворилося на **кредо політичного аморалізму (макіавеллізму)**.

 Макіавеллізм – політичний стиль, заснований на принципі «мета виправдовує засоби»; схема політичної поведінки, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей.

Політико-етичні погляди Н. Макіавеллі позначені переплетінням трьох основних ідей:

1. реалістичне виправдання «неминучого» аморалізму;

 Аморалізм (аморальність) – байдужість до вимог моралі і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві; заперечення моралі, відмова від принципів сумління, честі, справедливості; виправдання жорстокості, підступності, обману.

2. доведення того, що, з погляду практичної політики, вимоги раціональної, доцільності, як правило, не розташовані у площині моральної аргументації (імморалізм)

 Імморалізм – заперечення обов'язковості принципів і приписів моралі.

3. надія на те, що з часом вибудується така держава, правителі якої гарантують громадянам свободу та справедливість.

Макіавеллівське розуміння співвідношення політики і моралі в подальшому неодноразово зазнавало **критики** від учених, письменників і самих політиків. Вона не завжди була справедливою, бо Н. Макіавеллі не розводив політику і мораль **на всі часи і всі випадки життя**. Обґрунтовуючи свої погляди, він виходив з моральної недосконалості тогочасного суспільства й необхідності застосування будь-яких засобів передусім для об'єднання розділених на той час італійських держав.

Мислитель стверджував, що немає ідеального державного ладу поза часом і простором, є лише лад, адекватний ситуації; немає незмінно досконалих і незмінно поганих методів управління людьми, є лише методи, які відповідають або не відповідають ситуації.

Отже, Н. Макіавеллі не заперечував цінність моралі: він зовсім не вважав, ніби політика приречена на те, щоб бути аморальною; вона є такою на практиці, подобається це чи ні.

Тема 3. Розвиток політико-етичних концепцій у ХХ ст. **Тенденції й перспективи розвитку політичної етики**

1. Розвиток політико-етичних ідей наприкінці ХІХ – ХХ ст.
2. Політична етика за радянських часів.

3. Сучасні тенденції й перспективи розвитку політичної етики.

1. Розвиток політико-етичних ідей наприкінці XIX – XX ст.

Макс Вебер (1864-1920) («Політика як покликання і професія») прагнув обґрунтувати тезу про **повну розбіжність політики і моралі** (на цій підставі його називали «новим Макіавеллі»). М. Вебер:

1) відзначає **антиномію** принципів **абсолютної етики** («не вбий», «не кажи неправди») і вимог **раціональної політичної доцільності** (використання насильства і засобів примусу);

2) пропонує розв'язати цю суперечність за рахунок **розмежування «моралі відповідальності» (Н.Макіавеллі) та «моралі переконання» (І.Кант).**

 Антиномія – суперечність між двома положеннями, що визнаються однаково вірними; суперечність двох законів.

М.Вебер розрізняв:

1. **етику відповідальності**, яка виростає з розуміння складності моральної ситуації у сфері дії політики;

2. **етику переконань**, яка будується на принципі збереження моральної чистоти ціною принесення їй у жертву всіх реальностей, що суперечать доктрині, відмови від малих справ, здатних якимось поліпшити становище людей тощо.

Послідовники М.Вебера: *Т. Парсонс, Н. Луман, Ю. Габермас, Г. Кан, В. Парето, Г. Моска, Ф. фон Хайєк та ін.*

Однак в цілому в новітній соціально-філософській політичній та етичній думці домінує позиція тих, хто визнає **важливість і навіть первинність моральних критеріїв**, оцінок та чинників політичної діяльності суспільства:

➤ набули «другого дихання» неогуманістичні ідеї **«облагородження» політики мораллю** (*А. Швейцер, А. Ейнштейн, М. Ганді*),

➤ розроблено ідеї пріоритету моральних цінностей у суспільно-політичному житті (*Е. Фромм, Дж. Хакслі*).

Друга половина XX ст. позначилася появою цілої низки праць відомих західних теоретиків політики, в яких були запропоновані нові підходи до розв'язання питання щодо можливості поєднання політики з моральними вимогами. Чільне місце серед цих праць посідають **ідеї «практичної філософії»**, які формулюють правила «публічної», морально визначеної політики.

Серед **інноваційних підходів**, що пропонують сучасні теоретики політичної науки, слід назвати наступні:

- ✓ «реальний прагматизм» (*Д. Белл, Ф.У.Франкен*);
- ✓ плюралізм і толерантність як методи етико-політичної практики (*О.Хеффе*);
- ✓ поєднання герменевтики, етики і політики (*П. Рікьор*);
- ✓ теорію «легітимної держави» (*Х. Карраседо*);
- ✓ теорію «справедливої держави» (*Дж. Роулз*).

Отже, етична думка **XX ст.** являє собою досить строкату картину. Спираюсь на досягнення своїх попередників, вона розглядає вічні проблеми людини з різних світоглядних позицій, використовуючи досягнення таких наук, як психологія, генетика, соціологія, історія та ін.

2. Політична етика за радянських часів

Побудована на марксистських ідеях **радянська етика** стверджувала, що моральна єдність соціалістичного суспільства проявляється перш за все у всенародному визнанні комуністичного морального ідеалу.

Зміст **комуністичного морального ідеалу**:

- ✓ мир,
- ✓ праця,
- ✓ свобода,
- ✓ рівність,
- ✓ братерство
- ✓ щастя людей.

Вважалося, що в процесі побудови соціалізму і переходу до комунізму все більше зростає роль моральних начал у житті суспільства, розширюється сфера дії морального чинника, й зменшується значення адміністративного регулювання взаємовідносин між людьми.

Своєрідне «практичне» втілення **марксистська теорія моралі** знайшла у сформульованому в прийнятій *XXII з'їздом (1961 р.)* Програмі КПРС **«моральному кодексі будівника комунізму»**, серед «заповідей» якого були такі:

- відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму;
- добросовісна праця на благо суспільства: *хто не працює, той не їсть*;
- турбота кожного про збереження і примноження суспільного надбання;
- високе усвідомлення суспільного обов'язку; нетерпимість до порушень суспільних інтересів;
- колективізм і товариська взаємодопомога: *кожен за всіх, всі за одного*;
- гуманні відносини і взаємна повага між людьми: *людина людині - друг, товариш і брат*;
- чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність у громадському й особистому житті;
- взаємна повага у родині, турбота про виховання дітей;
- непримиримість до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства;
- дружба і братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національної та расової неприязні;
- непримиренність до ворогів комунізму, справи миру і свободи народів;

➤ братерська солідарність з трудящими усіх країн, з усіма народами.

Мета комуністичної моралі:

- всебічний і гармонійний розвиток особистості;
- «виховання нової людини, яка гармонійно поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість».

Уявлення про **безпосередню близькість комунізму**, що проникло в багато програмних документів тих років, давало підстави припускати, що суспільство впритул підійшло до періоду «відмирання права» і цей процес можна форсувати шляхом заміни покарання судом морально-виховними санкціями партійних і громадських організацій.

*Отже, політична етика за радянських часів базувалася на засадничих марксистських ідеях класової боротьби, протистояння двох політичних систем, ідеологічних диверсій капіталізму проти прогресивного світу тощо. Комуністична мораль проголошувалась *«найбільш справедливою і благородною мораллю, що виражає інтереси й ідеали всього трудящого людства».**

3. Сучасні тенденції й перспективи розвитку політичної етики

Кінець ХХ ст. в європейській етиці характеризується переходом до прикладної етики.

Прикладна етика – напрям професійної етики, що вивчає практичні моральні проблеми (евтаназія, смертна кара, штучне запліднення, використання атомної енергії тощо), займається колізіями у конкретних сферах суспільної практики (бізнесі, біології, науці, політиці тощо).

Особливої гостроти і складності *на початку III тисячоліття* набувають **глобальні загальнопланетарні проблеми:**

- проблеми вичерпання енергоресурсів, невідновність таких з них, як нафта, газ, вугілля;
- забруднення викидами виробництва навколишнього середовища, атмосфери та космосу;
- знищення біосфери, лісів, запустіння і деградація ґрунтів;
- виснаження водних ресурсів;
- зростання населення Землі (прогноз на 2050 р. - 9,2 мільярдів);
- криза моралі.

Чи не найголовнішими у цьому переліку є **моральні аспекти глобальних проблем** сучасної цивілізації. Напруженість у конфлікті «техносфера - біосфера» посилюється і стимулюється конфліктом у системі «людина - мораль».

Екологічні катастрофи, гострі міжнаціональні конфлікти, масовий голод в багатьох країнах, війни й кровопролиття на початку ХХІ ст. **потребують нової глобальної політики, загальнолюдської етики**, які ґрунтувалися б на визнанні прав людини на гідне життя.

Переорієнтація політики на гуманістичні цілі вимагає зустрічних кроків політики і моралі. Сучасно мислячий політик має враховувати те, що

політика може бути ефективною, якщо поєднуватиме в собі орієнтацію на суспільну корисність (політична доцільність) і на забезпечення вільного розвитку особистості (моральність, гуманізм).

Подальший поступ культуротворення, поступ людства неможливий без урахування глобальних проблем розвитку моральності й окремої людини, і людства в цілому, носіїв і творців культури і моральних цінностей.

У багатьох дослідженнях з питань політичної етики має місце істотна недооцінка процесів глобалізації і переоцінка ролі держави й суспільної моралі. Жодна теоретична модель не здатна охопити всі тенденції розвитку політичної етики в силу обмеженості предмета, що говорить, насамперед, про необхідність розширення кола питань, які необхідно піддати аналізу з метою більш повного дослідження проблем розвитку політичної етики. А це безпосередньо пов'язано з розгортанням нових практично-орієнтованих міждисциплінарних досліджень із зазначеної проблематики.

Отже, необхідність моральних вимірів політики продиктована обставинами **глобального порядку**. Серед перспективних напрямків подальших досліджень із морально-політичної проблематики слід виділити наступні:

1) удосконалення теоретичних підходів, орієнтованих на практичну політичну діяльність і здатних описувати тенденції розвитку політики й моралі на сучасному етапі;

2) відновлення культурного потенціалу, ціннісних орієнтацій суспільства (зокрема, українського), відродження державності й суспільної моралі через усвідомлену політичну діяльність;

3) розвиток політичної освіти, формування правил «морального кодексу політика» і створення сучасної системи підготовки молодих політиків.

Тема 4. Проблема співвідношення політики й моралі

1. Теоретичні підходи до проблеми поєднання політики та моралі.
2. Сучасне розуміння спільних рис і відмінностей політики й моралі як регуляторів суспільного життя.
3. Типологія взаємодії політики і моралі.
4. Моральна дилема в політиці.

1. Теоретичні підходи до проблеми поєднання політики та моралі

В історії філософської та політичної думки є **два основні підходи** до вирішення питання про взаємозв'язок політики та моралі.

- 1.** Представники **«аристотелівського» напрямку** (*Аристотель, І. Кант, Е. Фромм, Дж. Хакслі, Ганді та ін.*) вважають:
 - політика повинна бути моральною,
 - політика і мораль є нероздільними.

2. Представники «макіавеллівського» напрямку (Н.Макіавеллі, Г.Гегель, Ф.Ніцше, Л.Гумплович та ін.) виключають мораль із політики.

Н. Макіавеллі зачепив гостру тему, бо не було і не буде жодного політика, якому б не довелося вибрати між етичними принципами та практичною доцільністю.

Сьогодні панівною у політичній теорії та практиці усіх цивілізованих держав є теза про діалектичну єдність політики та моралі. Внутрішня та міжнародна політика дедалі більше співвідноситься з категоріями моралі, взаємодовіри, чесності, добра, гуманізму, солідарності.

Питання про взаємини політики і моралі не має і не може мати однозначного розв'язання. Адже погляди, почуття, вчинки людини визначаються як політичними, так і етичними мотивами. Ця амбівалентність політичної людини унеможлиблює теоретичну абсолютизацію тих чи інших чинників, відповідну інтерпретацію взаємин політики і моралі.

Запобігати крайностям однобічності у поясненні діалектики політики і моралі, розумінні їх значення для суспільства допомагає знання сутності чинників суспільного життя, їх функціонального призначення.

2. Сучасне розуміння спільних рис і відмінностей політики й моралі як регуляторів суспільного життя

Політика і мораль – вічні союзники і супротивники, регулятори суспільного життя, мфж якими існує як єдність, так і відмінність.

Мораль	Політика
форми суспільної свідомості й практики, які за своїм соціальним генезисом та природою здатні до взаємодії	
мають спільне призначення : кожна у свій спосіб навчає людей спілкуватися заради забезпечення їхніх прагнень до блага; збігаються в головному – <u>узгоджувати інтереси людей, сприяти нормальному функціонуванню суспільства</u>	
покликана здійснювати духовне морально-психологічне єднання суспільства	сприяє утворенню мережі соціальних зв'язків людини, суспільних груп, громадянського суспільства з державою
виникли як об'єктивно необхідні й споріднені регулятори суспільного життя, у процесі свого розвитку стали самостійними інститутами, почали діяти за власними законами	
значно давніша , ніж політика	мłodша за мораль
суб'єкт - <u>вселюдська спільнота</u> , рід людський (загальнолюдська мораль) або <u>окремих індивідів</u> (індивідуальна мораль)	суб'єкт – <u>великі соціальні спільноти</u> (соціальна група, партія, держава). <u>Політику не можна робити одноосібно</u> , будь-який політичний лідер у своїй діяльності уособлює свій електорат, певну спільноту
визначають норми і принципи поведінки соціальних суб'єктів, які спрямовані	

на забезпечення цілісності суспільства. Тобто обидві спрямовані на забезпечення цілісності суспільства , але забезпечують її по-різному	
мета - узгодження інтересів на основі <u>норм і принципів</u> , які існують у <u>свідомості</u> людей	мета – досягнення і збереження влади, опирається на закони
існує у соціумі як природна й необхідна атмосфера , яку утворюють високоморальні особистості ефектом власної присутності у світі; моральний вплив чиниться «позаінституційно»	здійснюється за допомогою спеціальних інститутів та організацій , прагне до <u>інституціоналізації</u>
демонструє свободу людського духу, право вибору	її вимоги політики є обов'язковими через те, що вона спирається на необхідні закони.
притаманна підвищеність оцінок, «потоїбічність» , домінують <u>моральні цінності</u> : добро, справедливість, людська гідність, честь, совість та ін.	притаманна практичність, конкретність ; домінують <u>прагматичні цінності</u> : доцільність, ефективність, вигода
орієнтує особистість на найкраще саме по собі – етичний максималізм	віддає перевагу найбільш корисному
<u>мова</u> – проповіді й етичні настанови, апеляція до совісті з метою розбудити в людях моральні чесноти, які б стали орієнтирами добровільно обраної поведінки	«розмовляє» із суспільством переважно мовою владних розпоряджень , вимог, державних законів та урядових указів
покликана забезпечити нормальне функціонування суспільства в глобальних масштабах і на тривалий час	пов'язана із конкретнішим і менш тривалим у розвитку суспільства
відображає <u>фундаментальні закони</u> функціонування та розвитку суспільства, його загальнолюдські інтереси та принципи	може відображати не тільки інтереси всього суспільства, але й інтереси певних груп і соціальних суб'єктів
переконує	вимагає
поганою бути не може (або є, або її немає)	може бути різною

Сучасні погляди на співвідношення політики і моралі характеризуються двома підходами:

- 1 - мораль і політика відштовхують одна одну і є **несумісними**;
- 2 - політика і мораль є багатоплановими явищами, всередині яких існують різні пласти, які **можуть і повинні поєднуватися**.

Можна виділити кілька **основних уявлень про співвідношення моралі й політики**:

- ✓ «**моральна політика**» - мораль виконує мотиваційну функцію і складає основу цілепокладання в політичній діяльності;
- ✓ «**моралізаторство**» - мораль служить ціннісним базисом політики й одночасно є основним критерієм оцінки політичного процесу і політичних дій;
- ✓ «**моральний нейтралітет**» - мораль і політика - явища взаємно незалежні, моральні критерії не застосовуються до політики, політика не визначає мораль;
- ✓ «**моральний кодекс політика**» - особлива професійна етика й мораль, яка стосується лише осіб, зайнятих у політичній діяльності;
- ✓ «**морально-політичний плюралізм**» - мораль сприймається як одна з приватних політичних позицій, що дозволяє оцінювати політичний процес "ззовні";
- ✓ «**запозичення політичних цінностей**» – рецепція ціннісного змісту політики в мораль, де політика визначає розвиток моралі.

Отже, проблема «протистояння» політики і моралі не є принципово нерозв'язною. **Етизація (облагородження) політики** – необхідна умова утвердження гуманістичних засад в усіх сферах суспільного життя. Але це не означає розчинення моралі в політиці, втрати її контролюючих можливостей. Між політикою і мораллю завжди має зберігатися певна відстань.

3. Типологія взаємодії політики і моралі

Виділяють 4 основні типи взаємодії політики і моралі.

- Оптимістичний: політика і мораль в принципі збігаються, їх розходження - наслідок конкретних обставин, які піддаються коригуванню.
- Песимістичний: виявляє принципову несумісність політики і моралі, антиномічність їх стосунків.
- Об'єктивістський: ґрунтується на розмежуванні політики і моралі через їх специфічність, недоцільності встановлення зв'язку між ними. Політика оголошується позаморальною (імморальною), її слід оцінювати тільки категоріями політології. Відповідно і мораль не має втручатися у не притаманні їй теоретичні й практичні справи політики.
- Релятивістський: виходить з того, що особливості взаємодії політики і моралі залежать від конкретної соціально-політичної ситуації, що безперервно змінюється. Вони можуть збігатися, а можуть суперечити одна одній, їхній союз може бути короткотерміновим або тривалим.

Кожний із зазначених типів інтерпретації співвідношення політики та моралі має своїх противників і прихильників. Але **найпоширенішою в історії** політичної та етичної думки є **теза про незбіг моралі і політики, їх несумісність**.

В цілому, у поглядах на взаємозв'язок політики і моралі виділяються **дві позиції**:

1) «**моралізація влади**», згідно із якою політика повинна здійснюватися у

відповідності з мораллю та правом;

 Моралізм – позиція, представники якої вважають, що в ході досягнення будь-яких політичних цілей необхідно виходити з безумовного пріоритету моральних міркувань.

2) «політичний реалізм», який передбачає чіткий розподіл питань влади і питань моралі, визнання того, що політика є до певної міри «брудною справою».

 Політичний реалізм – позиція, представники якої визнають, що політика є до певної міри «брудною справою», а в ситуації зіткнення моральних цінностей в політиці слід віддавати перевагу на користь меншого зла.

Головне **заперечення проти моралізму** – твердження про його **нереалістичність**, практичну непридатність. **Слабкість реалізму** – його **відвертий цинізм**, непереконливі спроби видати переслідування приватних інтересів за вищу мораль.

 Цинізм – відверто зневажливе ставлення до загально прийнятих норм моралі, етики, до чого-небудь, що має загальне визнання, повагу.

Політична етика стоїть на принципових засадах дотримання моральних норм. Проте їй слід бути реалістичною в тому розумінні, щоб уявляти фактичну мотивацію політичної діяльності, її структурні передумови. *Отже*, йдеться **не про підпорядкування політики моралі, чи навпаки, а про їх взаємодію.**

4. Моральна дилема в політиці

 Дилема – логічне судження з двома протилежними положеннями, що суперечать одне одному і виключають можливість третього; необхідність вибору між двома можливостями.

Суть моральної дилеми в політиці полягає у **співвідношенні мети і засобів у політиці**, у протиріччі цілей і засобів їх досягнення, у тому, що в політиці трапляються ситуації, коли проголошені позитивні під етичним кутом зору цілі досягаються за допомогою етично негативних засобів.

Вперше моральну дилему висунув *Н. Макіавеллі*: творячи добро, політики за певних обставин порушують моральні норми.

Розв'язання моральної дилеми передбачає, що **реалізм і мораль в політиці не є альтернативними при дотриманні певних умов.**

Моральна дилема не виключає консенсусу. Подолання крайнощів морального абсолютизму, культивування в політичній діяльності **орієнтації на компроміс**, моральне стимулювання консенсусу надають реальності моральним ідеалам.

Макіавеллівське вирішення проблеми співвідношення політики і моралі є одним із варіантів розв'язання моральної дилеми в політиці. *Н. Макіавеллі* розв'язав цю дилему однозначно **на користь мети**, вважаючи, що блага мета виправдовує будь-які засоби її досягнення.

Протилежною макіавеллівській є позиція, представники якої вважають, що в ході досягнення будь-яких політичних цілей необхідно виходити з **безумовного пріоритету моральних міркувань**. Відомими представниками цієї позиції були, зокрема, *М. Ганді* і *М. Л. Кінг*.

У розв'язанні моральної дилеми в політиці є і третя позиція – політичного реалізму. Вона проголошує вибір **меншого зла** в ситуації зіткнення моральних цінностей. Тобто вважається, що в політиці, вибираючи між більшим і меншим злом, перевагу потрібно віддати останньому.

Отже, позиція політичного реалізму в розв'язанні моральної дилеми в політиці є найбільш раціональною і доцільною. Проте вона приховує в собі небезпеку повного ігнорування моральних норм задля досягнення ідеологізованих політичних цілей.

Тема 5. Етика ненасильницького розв'язання конфліктів

1. Концепція ненасильства в політиці.
2. Компроміс і консенсус в політиці.
3. Етика керування політичним конфліктом. Засоби ненасильницького розв'язання конфліктів.

1. Концепція ненасильства в політиці

Етика ненасильства – обґрунтування таких принципів і методів рішення проблем і конфліктів, що виключають застосування насильства над особистістю; визнання необхідності відмови від використання насильства при вирішенні будь-яких політичних і соціальних проблем.

Основні принципи концепції ненасильства:

1. покладення в основу політичної діяльності принципів гуманізму і вимог загальнолюдської моралі;
2. визнання доцільності і виправданості відмови від використання насильства, сили взагалі при вирішенні будь-яких соціальних проблем.

Ідея ненасильства зародилася в давньосхідних релігійних культурах. Вона уявляла собою невід'ємну частину загально-світоглядних систем **індуїзму, буддизму і конфуціанства**.

Концепція ненасильства знайшла своє відображення і розвиток у **ранньому християнстві**, яке виробило свій підхід до ненасильства, що полягає в концепції самопожертви і любові до ближнього. Перехід **християнства** в ранг

державної релігії ознаменувався відступом від принципу ненасильства як абсолютного пацифізму (жорстокі й криваві хрестові походи X - XI ст.).

Відродження ідей ненасильства стало однією з цілей західної Реформації. **Протестантизм** прагнув перевести ранньохристиянські заповіді в площину моральності, у принципи практичного поведіння.

У **Новітній час** принципи ненасильства в політиці знайшли найбільш повне втілення у вченні непротивлення злу насильством **Л. Толстого**, принципах ненасильницьких дій у політичній сфері **М. Ганді** і **М. Л. Кінга**.

М.Ганді (1869-1948) – один з лідерів та ідеологів індійського національно-визвольного руху.

Джерела ненасильницьких ідей М. Ганді:

1. мають глибокі корені в індійській культурі і релігії,
2. випробували вплив християнства;
3. вплив ідей Л. Толстого.

Філософія ненасильства - сатьяграха - термін означає **унікальну силу**, яка на відміну від «пасивного опору», закликає до активної діяльності, але разом з тим:

- НЕ є фізичною силою;
- НЕ завдає страждань противнику;
- НЕ передбачає його знищення;
- НЕ вдається до допомоги зброї.

Втіленням ідей **Ганді** стала ініційована ним кампанія неспівробітництва з англійською колоніальною владою. Вона була реалістичним і досить дієвим засобом тиску на уряд, діяльність якого значною мірою будувалась на співробітництві з самими індійцями. Індійський національний конгрес прийняв запропоновану М.Ганді програму ненасильницької відмови від співробітництва, яка стала однією з основних форм визвольного руху в Індії.

Мартін Лютер Кінг (1929-1968) – **баптистський пастор**, один із керівників боротьби за громадянські права афроамериканців у США. Дотримувався **тактики ненасильницьких дій**, проповідував **свободу і соціальний мир**.

 Пацифізм (від лат. *pacificus* – миротворчий) – ідеологія беззастережного осуду будь-якої війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики; засудження всіляких війн в будь-якій формі; заперечення доцільності будь-яких війн.

Отже, ненасильство – це не відмова від боротьби, а одна з форм боротьби, причому найефективніший засіб боротьби з насильством.

У пошуках ненасильницьких заходів держави звертаються до традицій та релігійних інститутів. В багатьох країнах існують постійно діючі консультативні заклади (економічні і соціальні ради, засновані на тристоронньому представництві: державних органів, профспілок, підприємців). Способом ненасильницьких дій державної влади є укладання національних пактів, національних угод.

2. Компроміс і консенсус в політиці

Характерними **особливостями політичної етики** є:

- орієнтація на своєчасне виявлення конфліктних ситуацій,
- з'ясування політичних і моральних мотивів дії конфронтуючих сторін;
- готовність виходити гідно з будь-якого конфлікту.

Конфліктна ситуація вимагає зробити вибір між протилежними цінностями на користь однієї з них.

 Компроміс (від лат. *compromissum* – згода) – згода, порозуміння з політичним противником, що досягнуті шляхом взаємних поступок.

Компроміс у політичній взаємодії є однією з суттєвих ознак демократичного суспільства, важливим, визначальним його принципом, згідно з яким учасники політичного процесу мають погоджуватися на поступки, вміти жертвувати певною другорядною часткою своєї позиції заради досягнення згоди у головному, для встановлення взаємної прийнятності намірів та рішень.

Призначення компромісу:

- ✓ подолання внутрішньополітичних криз;
- ✓ запобігання соціально-політичним, етнічним, міжнародним зіткненням;
- ✓ пом'якшення конфронтації;
- ✓ уникнення розколу в суспільстві.

Цінність політичного компромісу полягає в тому, що він йде на користь політичній стабільності. Компроміс буває можливим, коли його наслідком постає можливість уникнути втрат більших, ніж жертви компромісу.

Розрізняють **добровільність і вимушеність компромісу**. Якщо політик вимушений мати справу з прямим носієм зла і з цим не можна не рахуватись, то для подолання цього протиріччя є один шлях - розглядати вимушений компроміс як менше зло.

Мотиви компромісу:

- слабкість, безсилля;
- небажання сильної сторони ризикувати у важкопрогнозованій ситуації;
- благородство сильної сторони.

 Консенсус (від лат. *consensus* – згода, однастайність) – загальна згода у спірних питаннях, до якої приходять учасники переговорів, з'їздів, конференцій, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень по суттєвих питаннях у більшості зацікавлених сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних точок зору.

Прикладний підхід до політичної етики найповніше реалізується через **процедуру «круглого столу»**, яка означає:

- ✓ відмову від претензій на монопольне володіння політичними і моральними істинами,
- ✓ визнання кожною із сторін моральної рівності незалежно від сили, яка за нею стоїть.

Визначальною нормою зустрічі за круглим столом є **недопущення приниження або применшення однієї із сторін**. Політична етика даної ситуації полягає в тому, що **не може бути ані переможців, ані переможених**, а проявляється готовність просунути свою позицію в напрямку до співробітництва.

Отже, політична етика надає перевагу компромісу перед конфронтацією. У цивілізованому суспільстві керуються визнанням пріоритету загальнолюдських цінностей, всі учасники політичного процесу визнають гуманістичні цінності як стимул до політичної діяльності з метою досягнення спільного добра.

3. Етика керування політичним конфліктом.

Засоби ненасильницького розв'язання конфліктів

Дж. Шарп (народ. 1928 р.) – автор робіт про ненасильницьке протистояння («*Політика ненасильницьких дій*», «*Від диктатури до демократії*»), які здійснили вплив на опозиційні організації та розвиток конфліктів по всьому світі (серія «кольорових революцій» у Сербії, Грузії, Україні, Киргизії та ін.). Шарп докладно описує тактику і стратегію підривної діяльності усередині тоталітарних і авторитарних держав. Загальною рисою руйнування або послаблення диктатур є **рішуче масове застосування політичної непокори з боку населення і його інститутів**.

За підрахунками Дж. Шарпа, існує **198 методів ненасильницького розв'язання політичних конфліктних ситуацій**, розділених ним на три великих категорії:

1. методи ненасильницького протесту і переконання;
2. методи відмови від соціального, економічного, політичного співробітництва;
3. методи ненасильницького втручання.

До цих методів звичайно вдаються тоді, коли офіційно дозволені дії не знаходять схвального відгуку. Ці методи активно використовують у боротьбі трудящих за свої права, за економічні перетворення, за громадянські свободи й демократію, у русі за національне визволення, у боротьбі проти диктатур, проти геноциду, мілітаризму тощо.

Істотною рисою сучасної політичної культури є **відмова від монологічного стилю спілкування на користь діалогічного та полілогічного**

Діалог – двосторонній обмін інформацією (розмова, спілкування) між двома або більше людьми (або людиною та ЕОМ) у вигляді питань та

відповідей; у політиці – шлях до розв'язання соціальних конфліктів, ефективний засіб розвитку особистості політика.

 Полілог (від грец. *polys* – багато і *logos* – слово) – дискусія, бесіда трьох і більше учасників; форма мовлення, яка характеризується зміною висловлювань декількох мовців і безпосереднім зв'язком висловлювань з ситуацією; обмін думками з тієї чи іншої теми, де кожен учасник має власну відмінну точку зору, часто набуває форми групового спілкування (бесіда, збори, дискусія, гра тощо).

Для встановлення і збереження суспільного миру і злагоди необхідно дотримуватись **правил діалогового спілкування**:

- ✓ толерантне сприйняття аргументів іншої сторони;
- ✓ вміння протиставити їм власні, не менш доказові аргументи;
- ✓ визнання цінності не лише «свого», але й «чужого»;
- ✓ відмова від претензії на монопольне володіння істиною;
- ✓ розуміння того, що з першої спроби, як правило, не домовитися.

Отже, застосування методів ненасильницького розв'язання політичних конфліктних ситуацій, оволодіння етикою, методологією і технологією діалогового спілкування – шлях до розв'язання соціальних конфліктів, ефективний засіб розвитку особистості політика.

Тема 6. Професійна етика в політичній діяльності

1. Поняття корпоративної (професійної) етики.
2. Проблема зловживання владою.
3. Етика державних службовців.
4. Депутатська етика. Боротьба з корупцією й обмеження лобізму.

1. Поняття корпоративної (професійної) етики

 Професійна етика – кодекс правил, що визначають поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків.

До системи професійних політичних етик, тобто етик корпоративних груп, які або беруть безпосередню участь у перебігові політичного процесу та функціонуванні політичної системи, або, за своїм фахом, є дотичними до цієї галузі суспільних відносин, належать професійні етики політиків, державних службовців, однопартійців, політтехнологів, працівників ЗМК тощо.

Змістом професійної етики є **кодекси поведіння**, що пропонують визначений тип моральних взаємин між людьми у сфері певної професії.

Виникнення перших професійно-етичних кодексів відноситься до періоду ремісничого поділу праці в умовах становлення середньовічних цехів у XI-XII ст. Перший у світі **«Кодекс фахової етики»** був прийнятий в Англії у 1794 р. Він і по сьогоднішній день є базою, на якій створюються кодекси етики для окремих професій у Великій Британії.

Виникнення професійної етики є наслідком виявлення підвищених моральних вимог з боку суспільства до деяких видів професійної діяльності. В основному, це професійні сфери, пов'язані з правом розпоряджатися життям людей (професії із сфер послуг, транспорту, управління, охорони здоров'я, виховання).

Професійна етика вивчає:

- моральні якості особистості фахівця, що забезпечують найкраще виконання професійних обов'язків;
- взаємини усередині професійних колективів;
- специфічні моральні норми, властиві для даної професії;
- особливості професійного виховання.

Основними видами професійної етики є:

- політична етика,
- педагогічна етика,
- юридична етика,
- етика вченого,
- етика лікаря і т. д.

Кожен вид професійної етики визначається своєрідністю професійної діяльності, має свої специфічні вимоги в області моралі. Основними **професійно-етичними нормами політики** демократичного суспільства є такі:

- ✓ життя не за рахунок політики, а для політики;
- ✓ визнання вищого пріоритету права в політиці;
- ✓ визнання святості громадянського суспільства;
- ✓ чесність у політичній конкуренції;
- ✓ самообмеження власної влади в інтересах суспільної злагоди;
- ✓ повага прав політичної меншості;
- ✓ толерантність стосовно політичних супротивників;
- ✓ визнання за політиком права на ризик;
- ✓ самокритичність;
- ✓ необхідність відповідати за кожне своє слово, адресоване широкій громадськості.

2. Проблема зловживання владою

Одним із аспектів моральної дилеми в політиці є **проблема зловживання владою**.

 Зловживання владою – умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби,

якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

В політику йдуть далеко не завжди найкращі люди, до того ж влада спричиняє на них негативний вплив, тому для суспільства завжди актуальною є проблема захисту від деструктивного впливу на нього політиків і влади.

Сучасне демократичне правове суспільство передбачає механізми та інститути усунення причин зловживання владою:

- поділ державної влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки,
- система стримувань і противаг різних гілок влади,
- вибори,
- опитування та обнародування громадської думки,
- інститути громадянського суспільства - політичні партії, громадські організації, рухи,
- незалежні від держави ЗМІ тощо.

Значення цих механізмів та інститутів:

- роблять можливим контроль громадськості за здійсненням політичної влади,
- сприяють тому, щоб правляча еліта якомога менше зловживала владою, не відривалась від народу, дбала про його інтереси,
- сприяють тому, щоб політика і влада відповідали вимогам моралі.

3. Етика державних службовців

Етика державних службовців є прикладом корпоративно-групової етики в політиці. Вітчизняними законодавцями робиться етико-персоналістський наголос на ролі **іміджу чиновника**, оскільки в сучасному українському суспільстві він переважно характеризується як негативний:

✓ **державний службовець повинен** дбати не лише про своє ім'я та статус, а й про позитивний імідж та авторитет органів державної влади і державної служби в цілому;

✓ **державний службовець повинен**:

- виконувати свої посадові обов'язки;
- чесно, неупереджено, шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників;
- дотримуватися високої культури спілкування;
- не допускати дій і вчинків, що можуть зашкодити інтересам державної служби;

✓ **державний службовець зобов'язаний** керуватися моральними принципами безкорисливості, незалежності, відповідальності, непідкупності;

✓ **державний службовець повинен** узгоджувати свої особисті інтереси із суспільними, що є невід'ємною умовою його службової діяльності.

Варто розрізняти етику державного чиновника і політичного керівника. Діяльність політика й діяльність чиновника підкоряються відмінним один від одного принципам відповідальності. **Політичний керівник (державний діяч)**

несе особисту відповідальність за всі свої дії. А відповідальність за свої дії передбачає наявність у суб'єкта власних морально-етичних позицій і переконань.

Чинovníк же зобов'язаний точно й сумлінно виконувати наказ керівника (навіть якщо він помилковий). Без такої моральної дисципліни неможливе функціонування апарату. З цієї точки зору професіоналізм і ефективність чиновника і є показником його моральності, вірності своєму професійному покликанню і обов'язку. Якщо державний службовець незгодний з рішенням керівника, він має його переконати, а в разі принципової незгоди – подати у відставку. Лише після цього він має моральне право звернутися з апеляцією чи обґрунтуванням своїх позицій до громадськості, ЗМІ і т. ін.

У багатьох країнах (США) існує досить розвинуте законодавство в галузі адміністративної етики. Основними напрямками діяльності тут є:

➤ введення обмежень зі встановленням відповідних санкцій за їх порушення;

➤ отримання інформації про фінансовий стан службовців;

➤ регулювання діяльності окремих груп службовців.

Так, в багатьох країнах введені **обмеження**:

- на перехід службовців до приватного сектора економіки;
- на представлення інтересів в організаціях, де працювали раніше, або за діяльність яких несли відповідальність;

заборонено:

- приймати подарунки вартістю більш визначеної суми;
- приймати на роботу близьких, родичів тощо.

Отже, навіть така найраціональніша і найефективніша організація сучасного управління як **бюрократія** потребує специфічних морально-етичних регулюючих механізмів. Особливо це стосується перехідних суспільств, в яких виникають надзвичайно сприятливі умови для зловживання статусом державного службовця.

4. Депутатська етика. Боротьба з корупцією й обмеження лобізму

Головна ознака будь-якої сучасної демократії - її **представницький характер**. Представницькі органи посідають ключове місце в демократичному процесі і демократичній політичній системі. Отже, найважливішим видом політичної діяльності в демократичному суспільстві є професійна депутатська діяльність.

 Лобіювання (лобізм) (від англ. *lobby* – закритий майданчик, коридор, кулуари) – організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень.

Лобіювання може здійснюватися на користь:

- ✓ певних соціальних і політичних сил;
- ✓ окремих країн і регіонів;

- ✓ а також стратегії розв'язання певних глобальних проблем.

Лобізм у законодавчій владі існує в усіх демократичних державах. Його вважають життєво необхідною складовою демократичного процесу, оскільки **цивілізоване лобіювання** полягає в наданні особі (або групі осіб), від якої залежить доля бажаного рішення, необхідної інформації, здатної переконати цю особу (або групу осіб) в доцільності ухвалення рішення. У комунікаційній площині лобіювання тотожне описаному процесу переконування.

Лобіювання у виконавчій владі здебільшого кваліфікується як **злочин**: зловживання службовим становищем, корупція тощо.

Корупція (від лат. *corrumpere* – псувати) – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

Методи лобіювання:

1. законні:

- направлення листів і особистих звернень до законодавців або представників виконавчої влади;
- підготовка для парламентарів проектів законів;
- контроль за дотриманням законів і рішень;
- організація кампаній у ЗМІ;
- проведення демонстрацій, маршів, пікетування або інших вуличних акцій;
- підтримка кандидатів у депутати на виборах;
- сприяння призначенню чи просуванню по службі працівників органів державної влади;
- налагодження особистих контактів із членами законодавчих чи виконавчих органів;

2. незаконні:

- прямий підкуп (корупція);
- непрямий підкуп (подарунки);
- контроль за особистим життям законодавців і чиновників;
- збирання компрометуючого матеріалу;
- шантаж, погрози.

Технології лобіювання і тиску на політичну владу:

- ✓ інформаційний вплив на громадську думку через ЗМІ;
- ✓ узгодження інтересів та участь у прийнятті урядових рішень;
- ✓ вплив на вибори до владних органів шляхом фінансування та організації виборчої кампанії;
- ✓ різноманітні форми взаємодії з державними чиновниками та депутатами (участь у слуханнях, неформальні контакти);
- ✓ контроль за виконанням законів з боку зацікавлених груп;
- ✓ страйки;
- ✓ тероризм

✓ хабарі та інші незаконні способи винагородження державних чиновників.

У багатьох парламентах світу встановлені різноманітні норми депутатської етики. Як правило, ці норми зафіксовані у регламентах законодавчих органів. Крім цього, існує практика прийняття спеціальних документів: у багатьох країнах, прийняті **спеціальні кодекси доброчесної поведінки членів парламенту**, які містять:

- основні морально-етичні принципи, яких депутат повинен дотримуватися у своїй діяльності;
- конкретні інструкції стосовно поведінки парламентарів,
- відповідальність, яку вони повинні нести у разі порушення цих інструкцій.
- створення органів, які контролюють дотримання депутатської етики.

Органи нагляду:

- обов'язок нагляду за порядком у парламенті, як правило, покладається **на головуючого**;
- допоміжними органами часто виступають **комітети**, у віданні яких знаходиться організація роботи парламенту (регламентні комітети);
- у деяких країнах додатково створюються спеціальні **органи контролю** за дотриманням депутатами норм етики (інститут парламентських приставів).

Важливим чинником забезпечення високого рівня правопорядку та професійної депутатської дисципліни у парламентах зарубіжних країн є **певний тип парламентської культури**, ознаками якого є:

1. домінування загальнопарламентської дисципліни над фракційною або коаліційною;
2. високий авторитет формальних інститутів агрегації інтересів парламентарів – керівних органів парламенту, різноманітних міжфракційних узгоджувальних рад, депутатських комітетів та комісій тощо.

Основні види дисциплінарних порушень у межах повсякденної професійної діяльності парламентарів демократичних країн:

- перешкоджання основній діяльності парламенту
- висловлювання образ на адресу своїх колег або ключових державних інститутів;
- насильницькі дії по відношенню до присутніх на засіданнях парламенту;
- неучасть у пленарних засіданнях без поважних причин;
- корупційні діяння, шахрайство, перешкоджання правосуддю.

Дисциплінарні санкції: перелік дисциплінарних покарань, які можуть бути застосовані до депутатів-порушників у демократичних країнах, є різноманітним: від простого попередження головуючого до виключення депутата.

Фінансові санкції. зустрічаються у парламентській практиці демократичних країн досить нечасто.

Встановлення жорсткої дисциплінарної відповідальності народних представників є достатньо поширеним явищем у демократичних країнах світу. Втім, незважаючи на присутність відповідних норм у законодавстві тих чи інших країн, випадків покарання депутатів за порушення норм парламентської поведінки та етики не так уже й багато.

Особливо пильним у демократичних країнах є **контроль за доходами** тих, хто наділений владою. Майже повсюдним є щорічне декларування не тільки доходів, а й майнового стану можновладців, особливо членів парламенту та урядовців.

 Конфлікт інтересів – протиріччя між приватними інтересами депутата та виконанням ним службових обов'язків, наявність якого може вплинути на об'єктивність та неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи утримання від вчинення певних дій в процесі його службової діяльності.

На жаль, на сьогодні в **Україні** поки що **немає дієвих механізмів контролю** громадян за здійсненням влади й відповідальності її перед народом. **Напрацювання відповідного законодавства і вироблення етичних норм, які б регулювали політичну поведінку, робили б її моральною і відповідальнішою, для України є нагальною потребою.**

Отже, політико-етичне регулювання діяльності депутатів, через розробку та нормативно-інституційне розгорнення відповідної професійної етики, має ключове значення для політико-етичного регулювання всієї демократії.

ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Політична етика як наукова дисципліна

Мета: усвідомити нове розуміння призначення сучасної політики, ознайомитися з поняттям політичної етики, визначити її предмет та суб'єктів, основні принципи політичної етики, усвідомити місце політичної етики в системі гуманітарних наук.

План

1. Етичний вимір сучасної політики.
2. Поняття політичної етики: предмет, суб'єкти.
3. Основні принципи політичної етики.
4. Зв'язок політичної етики з іншими суспільними науками.

Ключові поняття: політизація, гуманізація, гуманізм, політика, етика, мораль, політична етика, моралізаторство, добродійність, громадянське суспільство, «ренесанс етики».

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Підготовку до першого семінарського заняття слід розпочати з визначення сутності таких понять, як політизація та гуманізація сучасного суспільного життя, а також відмінностей впливу юридичних та неюридичних регуляторів політичної діяльності. Ключовим, базовим поняттям курсу, зміст якого студенти повинні обов'язково уявити при підготовці до першого семінарського заняття, є поняття «людиновимірний зміст політики», який змінює традиційне уявлення про політику виключно як сферу владних відносин. На підставі аналізу сучасної суспільної практики студенти повинні дійти до висновку про актуальність морально-етичної проблематики політики. Це особливо стосується України, політична система якої знаходиться на етапі становлення та пошуку найбільш оптимальних напрямків розвитку.

2. Працюючи над другим питанням, студентам необхідно чітко визначити зміст поняття «політична етика», виходячи із суміжного характеру цієї наукової галузі. Необхідно звернути увагу на існування в літературі різних визначень цього поняття, порівняти їх та обрати варіант, який найбільш точно і повно відбиває сучасну наукову уяву про політичну етику. Слід розрізняти визначення політичної етики в широкому та вузькому розумінні. Студенти повинні уявити, що політична етика, як і будь-яка наука, має свої об'єкт і предмет дослідження, розкрити сутність найбільш поширених їх визначень, а також охарактеризувати суб'єктів (носіїв) політичної етики. З метою уточнення нових термінів і понять студентам слід використовувати відповідні політологічні, етичні та філософські словники.

3. Розкрити значення принципів політичної етики студентам допоможе подвійне визначення її як етики політичних інститутів та як етики політичної доброчинності. Необхідно надати характеристику таких понять, як доброчинність, чесноти, інститути, з'ясувати їх значення як регуляторів людської поведінки. Слід звернути особливу увагу на характеристику головних принципів сучасної політичної етики, а саме: пріоритету моральних чинників, гуманістичної орієнтованості, відмови від монологічного стилю спілкування на користь діалогічного та полілогічного, орієнтації на своєчасне виявлення конфліктних ситуацій, щирості, чесності тощо.

4. Студентам необхідно уявити місце політичної етики серед інших соціально-гуманітарних наук, предметом дослідження яких є окремі аспекти політичної дійсності. За допомогою політологічних словників слід надати характеристику таких наук, як філософія моралі, філософія й історія політики, філософія історії, соціологія, соціальна психологія, теорія держави і права, консенсологія, конфліктологія тощо.

Теми для написання есе

1. «Людиновимірний» зміст сучасної політики.
2. Сучасна політика в національно-етичному вимірі.
3. Переорієнтація політики на гуманістичні цілі.
4. Моральні аспекти глобальних проблем.
5. Глобальні проблеми у світлі загальнолюдських моральних цінностей.
6. Проблемне поле досліджень політичної етики та її зв'язки з іншими науками.

Теми презентацій

1. Глобальні проблеми сучасності як випробування на ефективність модерних етичних систем.
2. Сутність та принципи політичної етики: підходи до розуміння.
3. Політична етика як важливий елемент політичної культури.

Питання для самоконтролю

1. Які визначення політики Ви можете назвати? У чому полягає нове розуміння призначення політики?
2. Як процеси глобалізації вплинули на набуття сучасною політикою нового, людиновимірного змісту?
3. У чому актуальність політичної етики як науки і навчальної дисципліни?
4. Яку роль відіграє політична етика як елемент політичної культури?
5. Порівняйте між собою поняття «етика» і «політика».
6. Який зміст має поняття «політична етика» (у широкому і вузькому розумінні)?
7. Що входить до предмету політичної етики?

8. Які фундаментальні проблеми вивчає політична етика?

9. Назвіть суб'єктів політичної етики.

10. Розкрийте зміст понять «етика політичної доброчинності» й «етика політичних інститутів».

11. Що таке «чесноти»? Які з них відносяться до головних і другорядних, до публічних і приватних?

12. Чим відрізняється монологічний стиль спілкування від діалогічного та полілогічного?

13. Які спільні риси мають політична етика та право?

14. Розкрийте взаємозв'язок політичної етики з іншими соціально-гуманітарними науками.

15. Коли і за яких обставин політична етика набула значення самостійної наукової галузі?

Питання для дискусії

1. Знайдіть у різних навчальних посібниках та проаналізуйте різноманітні визначення політичної етики. Які з них найбільш вдалі, на Вашу думку? Поясніть свій вибір.

2. Чому моральне спрямування становить людиновимірний зміст сучасної політики?

3. Прокоментуйте вислів українського політолога О. Бабкіної: «Щоб зрозуміти етику політичної діяльності, слід брати до уваги не її окремі, суто моральні чи суто політичні мотиви, а ті інтегральні ціннісні установки, які виникають внаслідок тісної взаємодії політичного і морального чинників».

4. Сформулюйте й обґрунтуйте Ваше ставлення до висловлювання: «Політика - це брудна справа».

5. Чи згодні Ви з висловом О. Денисова: «Політик діє морально, якщо добро від його вчинків перебільшує зло. А взагалі не творити зла він просто не може, доводиться жертвувати одними частинами добра заради інших»? Відповідь обґрунтуйте.

6. Чи вважаєте Ви обов'язковими якостями політика щирість, відвертість, чесність? Відповідь обґрунтуйте.

7. Прокоментуйте вислів видатного німецького соціолога М. Вебера: «Жодна етика у світі не обходить той факт, що досягнення «гарних» цілей у безлічі випадків пов'язане з необхідністю упокоритися і з використанням морально сумнівних або щонайменше небезпечних засобів, і з можливістю або навіть імовірністю кепських побічних наслідків; і жодна етика у світі не може сказати: коли й у якому обсязі етично позитивна мета «освячує етично небезпечні засоби і побічні наслідки».

8. Чи можлива політична етика в якості галузі наукових знань? Обґрунтуйте відповідь.

9. Проілюструйте прикладами зв'язок політичної етики з реальним політичним життям. Як Ви уявляєте застосування політико-етичних знань у своїй майбутній практичній діяльності?

10. Чого Ви очікуєте від вивчення курсу «Політична етика»?

Література

Основна [1, 3, 4, 8, 10, 11, 13]; додаткова [4, 7, 14, 18, 21, 22, 23, 24, 25].

Тема 2. Історичний огляд політико-етичних концепцій (до початку XIX ст.)

Мета: ознайомитися з основними етапами розвитку політичної етики, змістом політико-етичних ідей представників філософії стародавнього світу, середньовіччя та нового часу; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Давньоіндійська індуїстська етика.
2. Конфуціанська етика взаємності.
3. Етика буддизму.
4. Співвідношення політики та етики у філософських системах античності (на прикладі праць Платона та Аристотеля).
5. Християнська етика обов'язку.
6. Етичні традиції ісламу.
7. Н. Макіавеллі про співвідношення політики та моралі.
8. Політико-етичні погляди Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо.
9. Категоричний імператив І. Канта: абсолютизація моралі.
10. Гегелівське розуміння політичної етики.

Ключові поняття: індуїзм, дхарма, карма, конфуціанство, буддизм, сансара, нірвана, християнство, обов'язок, етос, монотеїзм, теоцентризм, іслам, шариат, макіавеллізм, аморалізм, імморалізм, протестантизм, суспільний договір, категоричний імператив, моральність.

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Вивчення становлення і розвитку політико-етичної думки слід розпочати з усвідомлення, що це був тривалий процес, витoki якого можна знайти вже на ранніх етапах розвитку людського суспільства. Перші ж етичні системи, що досліджували моральні процеси, з'явилися на відносно розвиненій стадії соціальних відносин: процес формування етики розпочався в середині I тис. до н.е. в Давній Греції, Індії, Китаї. Перше питання семінарського заняття присвячене найдавнішій філософсько-етичній системі – індуїзму. Слід усвідомити зміст базових ідей індуїзму: дхарми, карми, гармонії; визначити

риси ідеального правителя, сформульовані давньоіндійською традицією; звернути увагу на глибоко консервативний характер індуїстської етики в питаннях походження і характеру політичної влади.

2. Ознайомленню з етичною концепцією конфуціанства повинний передувати загальний огляд філософсько-релігійних систем Стародавнього Китаю, усвідомлення їх загальних і відмінних рис щодо пояснення сутності політики і моралі, їх взаємин, джерел політичної влади та походження державних утворень. З огляду на тісний зв'язок між характером вирішення цих питань і власним життєвим досвідом тогочасних мислителів слід звернути увагу на особистість і біографічні дані з життя Конфуція. Характеристику його етичних поглядів варто розпочати з пояснення основних етичних принципів конфуціанства: «слідування належному», любов до батьків, покірність до правителя, звернути увагу на опис типових рис благородної людини та людини політичної, за Конфуцієм. Слід запам'ятати, що конфуціанство стверджувало етику взаємності, виходячи із золотого правила моралі: людина має ставитись до іншої так само добре, як вона б хотіла, щоб ставились до неї. При підготовці цього питання слід вміти пояснити, чому конфуціанську політичну етику називають державоцентричною та консервативною, та довести гуманістичний характер етики конфуціанства. Бажано також виписати та прокоментувати декілька найвідоміших афоризмів Конфуція.

3. Вивчення етики буддизму варто розпочати з характеристики історичної епохи та постаті Будди. Далі студентам слід з'ясувати зміст основних етичних настанов буддизму: уникати крайнощів, триматися серединного шляху в житті, для припинення страждань дотримуватися восьмеричного благородного шляху тощо. У контексті підготовки цього питання обов'язковим є розкриття змісту ключових понять буддистського світогляду (сансара, карма, нирвана, дхарма). Слід усвідомити, що буддизм відрізняється від інших релігійно-філософських систем, бо його не можна віднести ані до монотеїстичних, ані до політеїстичних релігій. Крім того, буддизм не визнає передвизначеності долі, вважаючи, що людина може власними зусиллями досягти свободи й перетворити себе на богоподібну істоту. Наприкінці підготовки цього питання доречно коротко охарактеризувати подальшу трансформацію буддизму та його сучасне місце серед світових релігійно-філософських систем.

4. Четверте питання присвячене знайомству з філософсько-етичною спадщиною античності, в глибинах якої можна знайти зачатки майже всіх напрямів моральної філософії, що отримали свій розвиток пізніше. Підготовку цього питання доречно розпочати з оглядового ознайомлення з розвитком давньогрецької філософії й етики досократівського періоду (праці Гесіода, Демокріта, Геракліта), результатом якого стало первинне накопичення етичних знань і формування морального вчення як своєрідної життєвої мудрості. Основну увагу студенти повинні зосередити на порівняльному аналізі етичних поглядів класиків античної філософії – Платона й Аристотеля. Виходячи з раніше набутих знань із курсів філософії та історії політичної думки, студентам варто зосередити увагу саме на етичних поглядах філософів, визначити загальні

характерні риси та охарактеризувати суттєві відмінності обох концепцій. Завершити розгляд цього питання було б доречно висновком про роль мислителів античності у створенні того культурного підґрунтя, яке визначало значною мірою розвиток етики у наступних століттях.

5. Безпосереднім спадкоємцем античної культури, хоча і досить однобічним, стала етика Середньовіччя, яка сприймала культуру античності головним чином через призму християнських догматів. Античній етичній традиції в середні віки протиставлялась етика, яка виходила з християнського вчення про первородний гріх. Слід усвідомити, чому християнську етику характеризують саме як етику обов'язку (первинність індивідуальних обов'язків над індивідуальними правами, заперечення етичного егоїзму, центральне місце категорії обов'язку). Варто також звернути увагу на панування теоцентризму в етичних дослідженнях християнських мислителів, формування нового розуміння морально досконалої людини (доцільно порівняти найважливіші людські чесноти цього періоду з попередніми стародавніми вченнями). Позитивною рисою морального вчення християнства можна вважати посилення особистого аспекту, завдяки зверненню до кожної людської особистості незалежно від її соціального статусу і ствердженню рівності усіх перед Богом. Для більш повного розкриття питання доцільно охарактеризувати основні ідеї релігійної моралі, створеної найвідомішими християнськими мислителями А. Блаженним та Ф. Аквінським: ідеї спасіння, божественного передвизначення, духовної вищості церкви над державою тощо.

6. Працюючи над шостим питанням семінарського заняття, доцільно здійснити порівняльний аналіз етики ісламу з вище вивченою християнською етикою, виділивши спільні та відмінні риси обох етичних систем. Як і християнство, іслам ґрунтується на послідовному монотеїзмі, принципі повної покірності людини Богу та Божественного передвизначення долі. Але слід відзначити, що іслам не містить ідеї подібності людини Богу, чим відразу відсікає претензії людини на абсолютність, запобігає виникненню психології пана й переможця й навчає політиків обмежувати владні устремління межами можливого, які вказані у Корані. Далі слід звернути увагу на ті риси, які вимагаються від пересічного мусульманина (слухняність, підкорення, виконання владної волі), а також на надзвичайно сильне стимулювання активності людини, схвалення яскравої пасіонарності пересічного мусульманина. Також слід відзначити, що ісламську етику пронизує мотив створення могутньої імперії, який ґрунтується на принципах універсальності ісламу, єдності всіх мусульман світу та встановлення ісламського порядку, побудованого на законах шаріату. З метою актуалізації знань, набутих під час підготовки цього питання, доцільно подумати про причини соціально-політичної активності мусульман у сучасному світі.

7. Якщо попередні два питання охоплювали епоху Середньовіччя, коли існувало тотальне володарювання церкви, і найважливіші моральні проблеми вирішувались через призму релігійних догматів, то сьоме питання відноситься до епохи Відродження, під час якої мало місце повернення до античної

спадщини й створено філософію гуманізму. Для більш глибокого засвоєння матеріалу студентам слід пригадати раніше набуті знання з курсів філософії та історії політичної думки про характерні риси епохи Відродження, зміст нового етапу розвитку політичної сфери знань та основні політичні ідеї Н. Макіавеллі. Подальший розгляд його політико-етичних поглядів передбачає обов'язкове опрацювання праці Н. Макіавеллі «Володар», яка справедливо вважається парадигматичною щодо з'ясування взаємин між політичною владою та мораллю. Студенти повинні усвідомити сутність висновків мислителя щодо принципової розбіжності політичного і морального світів, відокремлення політики від моралі. Важливою складовою вчення Н. Макіавеллі є концепція створення міцної державної влади, провідною нормою якої став вислів: «...мета виправдовує засоби – керівний принцип політичної мудрості». У контексті підготовки цього питання слід уявити відмінності між значенням термінів «макіавеллізм», «аморалізм», «імморалізм». Після ознайомлення з основними політико-етичними ідеями Н. Макіавеллі слід подумати над тим, чи заперечував філософ цінність моралі взагалі, та чи справедливо оцінювати макіавеллізм як апологетику політичного цинізму і відвертого морального релятивізму.

8. Дане питання присвячене характеристиці розвитку політичної етики XVII – XVIII ст. Розгляд матеріалу слід розпочати із знайомства з епохою Нового часу, яка характеризується глибокими змінами в духовній, економічній, політичній сферах. У контексті питання важливим фактом є поява нового різновиду християнства – протестантизму, який не тільки спростив обряди, але й морально підніс повсякденне життя людини, перетворив його на форму служіння Богу. Саме тому протестантське вчення породжувало не пасивність, а активність індивіда: тільки успіх у справах міг свідчити про його богообраність. Усвідомлення цього є важливим, бо політико-етичні погляди Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо мають саме протестантське коріння.

Перш ніж переходити до розгляду особливостей етичних концепцій окремих мислителів, студентам слід актуалізувати знання щодо їх політичної спадщини, які вони набули із вивчення попередніх навчальних курсів. Цей крок є необхідним, бо політичні й етичні погляди дуже тісно переплетені у філософських концепціях вчених. Так, моральну філософію Т. Гоббса слід розглядати у поєднанні з його теорією держави: держава створює мораль, держава – вищий суддя моральності тощо. Політико-етична теорія Т. Гоббса – це доктрина безпеки й самозбереження, в якій автор обґрунтовує тезу про протистояння політики й моралі. Вчення Дж. Локка також належить до протестантської етичної традиції, але, на відміну від Гоббса, він розвинув її в гуманістичному руслі: від свого народження люди схильні до добра, є рівними і незалежними. Отже, згідно з Дж. Локком, благородна природа людини зумовлює можливість розумного державного устрою, а етика є практичною наукою, що являє спробу розробити правила людських дій, які забезпечать свободу і власність індивідів. Пріоритет морального начала в суспільному житті обстоював і Ж.-Ж. Руссо, який вважав, що людина за своєю природою

схильна до добра і солідарності, але цивілізація, заснована на приватній власності, псує людські характери й порушує права людини. На думку Ж.-Ж. Руссо, ключом до розв'язання суперечності політики і моралі, єдиною корективною існуючою соціальною нерівністю мають бути безумовна свобода й беззаперечна рівність юридичних прав.

9. Сутність категоричного імперативу І. Канта повинна бути добре знайомою студентам з курсів історії політичної думки та філософії. Тому слід зосередитись саме на морально-етичній проблематиці вчення. І. Кант стверджував, що етика нічого не запозичує з інших наук про людину, а моральні принципи існували набагато раніше емпіричного знання про навколишній світ. На противагу Н. Макіавеллі, І. Кант абсолютизував мораль, вважаючи людину суб'єктом моральної свідомості. Тому «категоричний імператив» І. Канта слід розуміти як моральний закон, вимогами якого повинна керуватися людина у своїй поведінці. Студенти повинні згадати, що І. Кант, як і розглянуті вище філософи XVII – XVIII ст., належав до представників теорії суспільного договору. Але, на відміну від своїх попередників, підвалиною суспільного договору, на ґрунті якого виникає держава, вчений вважав мораль. Тому логічними є його висновки: існуючий правопорядок є виправданим в тій мірі, в якій він відповідає автономії людської свободи; внутрішня свобода людини не потребує зовнішніх впливів з боку держави; моральні переконання не мають ніякого відношення до будь-якої доцільності.

10. Останнє питання теми присвячене розгляду політико-етичних поглядів Г. Гегеля. На підставі актуалізації набутих раніше знань та додаткового ознайомлення з ідеями Г. Гегеля щодо проблеми взаємодії політики і моралі студенти повинні звернути увагу на суперечливий характер його політико-етичного вчення. З одного боку, Г. Гегель ототожнює політичну дійсність і моральність («те, що дійсне, те розумне»). З іншого боку, на місце моральної добродетності вчений ставить санкціоновану державою «добропорядність». Слід уяснити також відмінність між поняттями «мораль» і «моральність», які чітко розмежовує Г. Гегель. Доцільним буде порівняння гегелівського розуміння взаємин політичних і моральних відносин з теорією І. Канта: на відміну від останнього, Г. Гегель намагався дослідити конкретні соціальні форми, в яких відбувається моральна діяльність людини, її контакти з державою (сім'я, корпорація, громадянське суспільство).

Вивчення цього питання слід завершити усвідомленням висновку, що порівняно із Середньовіччям етичні пошуки Нового часу відрізнялися більшою різнобарвністю, багатоплановістю, що дозволило створити певне теоретичне підґрунтя для розвитку моральної філософії наступних століть. Слід підкреслити, що саме в Новий час етика набула глибокого гуманістичного пафосу, який зберігся до нашого часу і став її відмінною рисою. Студенти повинні запам'ятати, що саме наприкінці XVIII ст. завдяки зусиллям багатьох мислителів етика набула самостійного статусу, виявила специфіку об'єкта свого дослідження та створила досить розвинений понятійний апарат.

Теми для написання есе

1. Етика Сократа й антична демократія.
2. Християнська мораль і концепція влади.
3. Етичні концепції християнства й ісламу: спільне та відмінне.
4. Співвідношення політики та моралі як проблема філософії політики Н. Макіавеллі.
5. Н. Макіавеллі про політику без моралі.
6. Особливості взаємодії владно-політичних і моральних чинників у теорії І. Канта.

Теми презентацій

1. Політика як шлях самовдосконалення в країнах Давнього Сходу.
2. Інтерпретація взаємин політики й моралі у працях мислителів XVII – XVIII ст.
3. Сутність та основні прояви макіавеллізму.

Питання для самоконтролю

1. На яких основних ідеях базується індуїстська етика?
2. Які моральні риси притаманні давньоіндійському ідеальному правителю?
3. У чому полягає консервативний характер індуїстської та конфуціанської етик? Чим можна його пояснити?
4. Охарактеризуйте основні політико-етичні цінності конфуціанства.
5. Чому конфуціанську етику називають етикою взаємності?
6. Коли і де зародився буддизм?
7. Чи здатні жінки, нарівні з чоловіками, досягти найвищої духовної досконалості, за Буддою?
8. Яким є ставлення буддизму до ідеї безсмертя душі?
9. Що собою являло моральне вчення у досократівський період?
10. Які моральні чесноти розглядав Платон у своїй етиці?
11. Які аргументи проти демократії висловлював Платон?
12. Чим відрізняється політія від демократії в Аристотеля?
13. Як співвідносяться етика і політика за Аристотелем?
14. На відміну від античної етики, як розглядалося співвідношення політики й моралі у християнському вченні?
15. Яка категорія є центральною у християнській етиці? Чому?
16. Яке найважливіші чесноти характеризують нове розуміння людини за часів панування християнства?
17. Які ідеї Аристотеля були запозичені Ф. Аквінським, і як вони були трансформовані?
18. На яких принципах ґрунтується ісламська етика?

19. У чому головна відмінність поглядів Н. Макіавеллі на взаємодію політики й моралі від поглядів античних мислителів?
20. Розкрийте сутність розробленої Н. Макіавеллі концепції створення міцної державної влади.
21. Які риси мусить поєднувати в собі правитель, за Н. Макіавеллі?
22. Чи мали політико-етичні погляди Н. Макіавеллі особистісно-історичне підґрунтя?
23. У чому полягає основна сутність «політики макіавеллізму»?
24. В якій праці Н. Макіавеллі розглядає проблеми співвідношення моралі та політики?
25. Який переворот здійснив Н. Макіавеллі в етиці й політичній свідомості?
26. Чим етична доктрина протестантизму суттєво відрізнялася від учення католицької церкви?
27. Чому політико-етичну теорію Т. Гоббса називають доктриною безпеки й самозбереження?
28. Чи підтримував Т. Гоббс погляди Аристотеля стосовно соціально-політичної природи людини?
29. У чому полягає гуманістичний характер етичних поглядів Дж. Локка?
30. Чим принципово відрізняються політико-етичні концепції Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо?
31. Розкрийте сутність поняття «категоричний імператив» (за І. Кантом).
32. У чому І. Кант бачив найхарактернішу відмінність моралі від права?
33. Розкрийте сутність понять «мораль» і «моральність» (за Г. Гегелем).
34. У чому полягає суперечливий характер політико-етичного вчення Г. Гегеля?

Питання для дискусії

1. Існує думка, що етика буддизму є принципово безособистісною, на підставі сприйняття нирвани як занурення в абсолютно безособовий внутрішній стан. Чи згодні Ви з цією думкою?
2. У сучасному світі ми спостерігаємо непоодинокі прояви соціально-політичної активності мусульман. Чи не суперечить це етиці ісламу, адже Коран вимагає від пересічного мусульманина, перш за все, слухняності й підкорення?
3. Макіавеллівське розуміння співвідношення політики і моралі в подальшому неодноразово зазнавало критики від учених, письменників та політиків. За що саме критикували вченого? Чи вважаєте Ви цю критику справедливою?
4. На Вашу думку, чи вважав Н. Макіавеллі, що політика приречена на те, щоб бути аморальною?
5. Висловіть своє ставлення до застосування в політиці висловленого Н. Макіавеллі принципу: «Мета виправдовує засоби».
6. З яких питань Ви посперечалися б із Н. Макіавеллі?

7. І. Кант стверджував, що моральні переконання не мають жодного відношення до будь-якої доцільності. Поясніть думку вченого. Чи згодні Ви з такою позицією?

Література

Основна [3, 4, 5, 7, 12, 13]; додаткова [1, 13, 23].

Тема 3. Сучасний стан розвитку політичної етики

Мета: ознайомитися із розвитком політичної етики XIX-XXI ст., охарактеризувати політико-етичні погляди мислителів даного періоду, визначити сучасні тенденції й перспективи розвитку політичної етики, розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Класова етика марксизму.
2. Політична етика за радянських часів.
3. Політико-етичні погляди М. Вебера.
4. Сучасні тенденції й перспективи розвитку політичної етики.

Ключові поняття: марксизм, соціальний матеріалізм, діалектика, економічний детермінізм, класова боротьба, диктатура пролетаріату, утопізм, утилітаризм, номенклатура, нігілізм, антиномія, прикладна етика, глобалізація.

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Перше питання семінарського заняття хронологічно є більш близьким до попередньої теми, але за змістом воно тісно пов'язане із наступним питанням, тому більш доцільно розглядати його саме під час вивчення даної теми. Характеристиці етичних підвалин марксизму повинна передувати актуалізація знань із вивчених раніше курсів історії політичної думки й філософії щодо основних ідей, на яких ґрунтувалася політична теорія марксизму: матеріалістичне розуміння історії, діалектика, економічний детермінізм, вчення про класову боротьбу, диктатуру пролетаріату тощо. Слід зауважити, що К. Маркс взагалі не створював теорії моралі, замість цього він пропонує критику моралі, характеризуючи її як «безсилля, звернене вдію». Варто порівняти етичні ідеї марксизму з класичною етикою, виділити їх спільні й відмінні риси. Виходячи з того, що погляди К. Маркса на мораль ґрунтуються на основному положенні його філософії: буття - це суспільна практика,

студенти повинні зрозуміти, що марксизм є дуже схожим з класичною етикою в розумінні морального ідеалу, але розходиться з нею в розумінні шляхів його здійснення. Класичний моральний ідеал сформульовано К. Марксом не як індивідуальне завдання, а як програму історичних перетворень (слід згадати вчення про комунізм як асоціацію, «в якій вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх»), та пов'язане з ним утопічне вчення про пролетаріат, моральні якості якого було абсолютизовано). Особливої уваги потребують висновки К. Маркса про суспільне спрямування моралі, про розуміння реальної моральної свободи у суспільстві лише як усвідомлення моральної необхідності, про подолання одвічного антагонізму між особою й суспільством та досягнення моральної єдності усього народу за умов соціалізму. Завершити розгляд цієї змістової частини варто виділенням «вразливих» пунктів марксистської політико-етичної концепції та висловленням щодо них власних коментарів.

Логічним продовженням марксистської теорії моралі є радикальна етична концепція Л. Троцького, вивчення якої передбачає знайомство з його статтею «Їх мораль і наша». Спираючись на засадничу ідею К. Маркса про класовий поділ суспільства, Л. Троцький стверджував, що ідея вічної, універсальної моралі не може бути зрозумілою і прийнятною у рамках матеріалістичного розуміння історії, бо людська свідомість і поведінка можуть бути зрозумілі лише як класово зумовлені, а мораль – лише одна з ідеологічних функцій класової боротьби. Для подальшого знайомства з поглядами Л. Троцького слід розкрити зміст терміну «утилітаризм» в якості філософського та етичного вчення та охарактеризувати ставлення автора до макіавеллівського принципу «Мета виправдовує засоби». Цікавими для студентів повинні стати міркування Л. Троцького про добрі цілі та погані, про виправдання цілей, які ведуть до визволення людства (це для нього вища моральна мета), про виключно революційний шлях досягнення цієї мети тощо. Студентам слід подумати над сутністю концептуальних висновків Л. Троцького: «питання революційної моралі зливаються з питаннями революційної стратегії і тактики», «моральна оцінка разом з політичною впливає з внутрішніх потреб боротьби». Таким чином, він фактично підносить політичний примус до рівня морального переконання. Вивчення першого питання семінарського заняття варто завершити усвідомленням сутності «класової моралі», яка була зведена марксистами до рівня елемента ідеології й мала служити політичним цілям комуністичної доктрини.

2. Спробу практичної реалізації марксистська концепція етики знайшла у політичній етиці радянських часів. Студенти повинні зрозуміти, що підвалинами радянської етики були засадничі марксистські ідеї класової боротьби та протистояння двох політичних систем. Слід приділити увагу характеристиці внутрішньої партійної етики КПРС (етики партійної номенклатури), заснованої на регламентаційних принципах; а також популярному в 60-70-х рр. утопічному уявленню про безпосередню близькість комунізму. Побудована на марксистських ідеях радянська етика стверджувала, що моральна єдність соціалістичного суспільства проявляється, перш за все, у всенародному

визнанні комуністичного морального ідеалу. Зміст останнього становили такі поняття, як мир, праця, свобода, рівність, братерство тощо. Прикладом своєрідного «практичного» втілення марксистської теорії моралі став прийнятий у 1961 р. «моральний кодекс будівника комунізму», серед основних «заповідей» якого слід виділити відданість справі комунізму, любов до Батьківщини, добросовісну працю на благо суспільства, колективізм і товариську взаємодопомогу, непримиримість до несправедливості, нечесності, кар'єризму, національної та расової неприязні тощо. Метою комуністичної моралі проголошувалось «виховання нової людини, яка гармонійно поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість», всебічний і гармонійний розвиток особистості. Студентам варто уявити, який вплив справляло уявлення про безпосередню близькість комунізму на сферу дії моралі (зменшення значення адміністративного регулювання взаємовідносин між людьми, розширення сфери дії морального чинника, поширення практики застосування морально-виховних санкцій замість судового покарання тощо). Доцільно звернути увагу й на те, як етично-правовий нігілізм радянських часів деформував мову (негативне значення понять «буржуазне право», «парламентаризм», «юридична особа», «формальна рівність», «особистість»; величезна значущість слова «маса» – народна, революційна»; неетичність вживання епітетів «український», «козацький» тощо). Вивчення радянської політичної етики варто завершити усвідомленням того, що «оксамитові» революції, які в багатьох постсоціалістичних країнах зберегли при владі партійні еліти (а отже, головних носіїв етико-політичної свідомості), забезпечили певну спадкоємність у сфері політичної етики.

3. Підготовка до третього питання вимагає обов'язкового ознайомлення студентів з працею М. Вебера «Політика як покликання і професія», в якій вчений прагнув обґрунтувати тезу про повну розбіжність політики і моралі. З опанованого раніше курсу історії політичної думки студенти повинні пам'ятати, що М. Вебер, як прихильник традиційної, владної концепції сутності політики, вважав насильство головним засобом досягнення і збереження влади, однак не розглядав будь-яку участь у політиці як аморальну справу. Варто звернути особливу увагу на визначену М. Вебером антиномію між принципами абсолютної етики і вимогами раціональної політичної доцільності. Для розв'язання цієї суперечності вчений пропонує розмежувати мораль відповідальності й мораль переконання. Для більш ґрунтовного розуміння сутності питання студенти повинні розкрити зміст понять «етика відповідальності» й «етика переконання» та пояснити, чому М. Вебера називали «новим Макіавеллі». Завершуючи вивчення поглядів вченого, доцільно визначити вплив ідей М. Вебера на подальший розвиток політичної етики та назвати прізвища його послідовників (Т. Парсонс, Н. Луман, Ю. Габермас, Г. Моска, Ф. фон Хайек та ін.).

Однак студенти повинні усвідомити, що в цілому в новітній соціально-філософській, політичній та етичній думці домінує позиція тих, хто визнає важливість моральних критеріїв та чинників політичної діяльності. На

підтвердження цьому варто згадати й коротко охарактеризувати сучасні етико-політичні концепції: пріоритету моральних цінностей у суспільно-політичному житті (Е. Фромм), «облагородження» політики мораллю (А. Швейцер), ненасильства (М. Ганді), поєднання герменевтики, політики й етики (П. Рікбор), легітимної держави (Х. Карраседо), справедливої держави (Дж. Роулз) та ін.

4. Останнє питання семінарського заняття присвячене характеристиці сучасного стану політичної етики. Етична думка к. XIX і всього XX ст. являє собою досить строкату картину. Спираюсь на досягнення своїх попередників, вона розглядає вічні проблеми людини з різних світоглядних (релігійних і матеріалістичних) позицій, використовуючи досягнення таких наук, як психологія, генетика, соціологія, історія та ін. Слід пригадати з вивченого раніше матеріалу сутність поняття «ренесанс етики» та причини підвищеного інтересу до етики у 60-70-х рр. XX ст. У контексті вивчення саме політичної етики важливістю набуває той факт, що кінець XX ст. в європейській етиці характеризується переходом до прикладної етики, яка існує як сукупність дисциплін (біоетика, етика бізнесу, етика науки, політична етика тощо). Серед сучасних тенденцій розвитку політичної етики доцільно виділити деідеологізацію, гуманізацію, глобалізацію. Для більш повного розкриття питання варто визначити та коротко охарактеризувати глобальні проблеми людства на початку III тисячоліття (виживання, збереження життя на Землі, безпеки, трансформації розвитку та ін.). Чи не найголовнішими на сьогодні є моральні аспекти глобальних проблем сучасної цивілізації. Тому в контексті даної дисципліни студенти повинні більш ґрунтовно зупинитися на такій загальнопланетарній проблемі, як криза моралі, та усвідомити, що найвищою моральною цінністю сучасності є безпека людини (фізична, економічна, політична, правова). Логічним завершенням вивчення генези політичної етики повинно стати визначення перспективних напрямків її розвитку, серед яких доцільно виділити розширення предмету науки з метою більш повного дослідження проблем розвитку політичної етики; удосконалення теоретичних підходів, орієнтованих на практичну політичну діяльність і здатних описувати тенденції розвитку політики й моралі на сучасному етапі; розгортання нових практично-орієнтованих міждисциплінарних досліджень із зазначеної проблематики тощо.

Теми для написання есе

1. Політико-етична концепція К. Маркса.
2. Класовий радикалізм етичних поглядів Л. Троцького.
3. М. Вебер про професію політика.
4. Суперечності між політикою та етикою в сучасній Україні.
5. Професійна етика та мораль сучасного українського політика.
6. Перспективи розвитку політичної етики.

Теми презентацій

1. Проблема моральної політики в марксизмі.
2. «Ренесанс етики» 60-х рр. ХХ ст.
3. Розвиток української політико-етичної думки.

Питання для самоконтролю

1. Чим етична концепція К. Маркса принципово відрізняється від етики І. Канта?
2. У чому етика марксизму збігається з класичною етикою?
3. Чи можливе реальне здійснення морального ідеалу в процесі історичного розвитку, за К. Марксом?
4. Чому вчення К. Маркса про пролетаріат носить утопічний характер?
5. Як марксистська етика ставиться до ідеї абсолютної свободи людини?
6. Яким було ставлення Л. Троцького до ідеї вічної, універсальної моралі?
7. Розкрийте сутність соціально-історичного утилітаризму.
8. Чи підтримував Л. Троцький принцип «Мета виправдовує засоби»?
9. Як пов'язуються між собою поняття «мораль», «ідеологія» і «класова боротьба», згідно етики марксизму?
10. Які нові елементи з'явилися в політичній етиці радянського суспільства в 60-і роки? Чим це обумовлено?
11. Розкрийте зміст комуністичного морального ідеалу.
12. Що проголошувалось метою комуністичної моралі?
13. Назвіть основні положення «морального кодексу будівника комунізму».
14. Охарактеризуйте наслідки етично-правового нігілізму радянських часів.
15. На підставі чого М. Вебера називали «новим Макіавеллі»?
16. Чи вважав М. Вебер, що будь-яка участь у політиці є аморальною справою?
17. Що таке антиномія? Яку політико-етичну антиномію сформулював М. Вебер?
18. Розкрийте сутність понять «етика відповідальності» й «етика переконання».
19. Назвіть основні сучасні тенденції розвитку політичної етики.
20. Що таке прикладна етика?
21. Як глобалізація впливає на розвиток політичної етики?
22. У чому полягають моральні аспекти глобальних проблем сучасної цивілізації?
23. Визначте та охарактеризуйте перспективні напрямки розвитку політичної етики.

Питання для дискусії

1. Охарактеризуйте співвідношення етичної теорії марксизму та соціалістичної практики ХХ ст.
2. Політико-етичні погляди К. Маркса зазнавали неодноразової критики. Чи вважаєте Ви цю критику справедливою? Відповідь обґрунтуйте.
3. Прокоментуйте вислови Л. Троцького: «Дозволено все те, ...що справді веде до визволення людства. Оскільки досягнути цієї мети можна лише революційним шляхом, то визвольна мораль пролетаріату має, за необхідністю, революційний характер»; у «революційного марксиста не може бути суперечності між особистою мораллю та інтересами партії». Які наслідки мало втілення подібних поглядів у життя?
4. Після падіння комуністичних режимів критиці було піддано й радянську мораль. На Вашу думку, чи повністю вона втратила актуальність? Які ідейні настанови тієї епохи було б доцільно зберегти в українському суспільстві?
5. М. Вебер зазначав, що моральна екзальтація робить політика потенційним учасником будь-яких релігійних рухів, оскільки позбавляє здатності впливати на реальні суспільні і політичні події. Чи згодні Ви з думкою вченого?
6. Чи згодні Ви з твердженням, що етичні критерії оцінки політика набувають сьогодні вирішального значення? Яким, на Ваш погляд, має бути моральне обличчя сучасного політика?
7. Які проблеми політичної етики будуть найбільш актуальними в найближчому майбутньому?
8. На Вашу думку, чи будуть мораль і політика наближатися одна до одної в майбутньому?

Література

Основна [3, 4, 5, 7, 8, 12, 13]; додаткова [5, 9, 10, 13, 16, 18, 22].

Тема 4. Моральна дилема в політиці

Мета: виділити історичні стадії тлумачення співвідношення політики й моралі; визначити спільні й відмінні риси політики й моралі; охарактеризувати сутність та варіанти розв'язання моральної дилеми в політиці; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Історичні стадії тлумачення співвідношення політики й моралі.
2. Спільні риси політики й моралі як форм суспільної свідомості і практики.
3. Відмінні риси політики й моралі як регуляторів суспільного життя.

4. Моральна дилема в політиці.
5. Проблема правди й неправди в політиці.

Ключові поняття: етизація політики, моралізм, реалізм, моральна політика, аморальна політика, політичний цинізм, політична доцільність, дилема, напівправа, доброчесний обман, недоброчеслива правда.

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Готуючись до першого питання семінарського заняття, слід узагальнити знання, отримані під час вивчення попередніх тем курсу, й на підставі цього виділити історичні стадії тлумачення співвідношення політики й моралі. Студенти повинні уяснити, що в історії філософської та політичної думки сформувалися два основних теоретичних підходи до вирішення питання про взаємозв'язок політики та моралі: «аристотелівський» і «макіавеллівський». Вивчаючи кожний з цих напрямків, слід назвати їх представників та дати загальну характеристику їх поглядів на проблему взаємодії політики й моралі. Так, представники «аристотелівського» напрямку (Аристотель, І. Кант, Е. Фромм, Дж. Хакслі та ін.) вважають, що політика повинна бути моральною, політика і мораль є нероздільними; представники «макіавеллівського» напрямку (Н. Макіавеллі, Г. Гегель, Ф. Ніцше, Ю. Габермас та ін.), навпаки, виключають мораль із політики. Студентам слід усвідомити, що на початку ХХІ ст. у свідомості політиків і учених народилось розуміння нерозривного зв'язку між політикою і мораллю, продиктоване й обставинами глобального порядку: екологічні катастрофи, міжнаціональні конфлікти, війни й кровопролиття потребують нової глобальної політики й загальнолюдської етики. Переорієнтація політики на гуманістичні цілі вимагає зустрічних кроків політики й моралі. Тому сьогодні теза про діалектичну єдність політики та моралі є панівною у політичній теорії та практиці усіх цивілізованих держав. Внутрішня та міжнародна політика дедалі більше співвідноситься з категоріями моралі, взаємодовіри, чесності, добра, гуманізму, солідарності. Підсумовуючи здійснений короткий екскурс в історію проблеми, варто зазначити, що питання про взаємини політики і моралі не має і не може мати однозначного розв'язання. Слід уникати теоретичної абсолютизації того чи іншого підходу, запобігати крайнощам односторонності у поясненні діалектики політики і моралі.

2. Розпочинати підготовку до другого питання слід із повторення визначень понять «політика» і «мораль», між якими існують як єдність, так і відмінність. Вивчення даного питання вимагає зіставлення політики й моралі як форм суспільної свідомості і практики з метою виділення їх спільних рис. Студенти повинні розуміти, що політика і мораль є вічними союзниками й супротивниками, їх коріння лежить в самій глибині життя народу. Але вони є формами суспільної свідомості й практики, які за своїм соціальним генезисом та природою здатні до взаємодії. Студенти повинні звернути увагу на те, що і

політика, і мораль виникли як об'єктивно необхідні й споріднені регулятори суспільного життя, у процесі свого розвитку стали самостійними інститутами та почали діяти за власними законами. Слід відзначити спільне призначення політики й моралі: навчати людей спілкуватися заради забезпечення їхніх прагнень до блага, тобто вони збігаються в головному – узгоджувати інтереси людей, сприяти нормальному функціонуванню суспільства. І політика, і мораль визначають норми і принципи поведінки соціальних суб'єктів, спрямовані на забезпечення цілісності суспільства, але забезпечують її різними засобами.

3. Спільне призначення, про яке зазначалося вище, політика й мораль реалізують по-різному: політика сприяє утворенню мережі соціальних зв'язків громадянського суспільства з державою, в той час як мораль покликана здійснювати духовне, морально-психологічне єднання суспільства. Слід звернути увагу, що мораль значно давніша, ніж політика (моральні норми формувалися ще за часів племінної кровно-родинної організації суспільства). Розрізняються політика й мораль і своїми суб'єктами: якщо мораль може бути загальнолюдською чи індивідуальною, то політику не можна робити одноосібно, бо будь-який політичний лідер у своїй діяльності уособлює свій електорат, певну спільноту. Студенти повинні усвідомити, що мораль відображає фундаментальні закони функціонування та розвитку суспільства, його загальнолюдські інтереси та принципи, в той час як політика може відображати не тільки інтереси всього суспільства, але й інтереси певних груп і соціальних суб'єктів. Далі варто відзначити, що обидва регулятори суспільного життя, маючи спільне призначення, використовують різні засоби його реалізації: моральний вплив чиниться «позаінституційно», через авторитет високоморальних особистостей; а політика, навпаки, прагне до інституціоналізації, здійснюється за допомогою спеціальних інститутів та організацій. Далі слід порівняти мову моралі (проповіді, етичні настанови, апеляція до совісті тощо) та мову політики (владні розпорядження, вимоги, закони, укази тощо). Мораль залишає людині право вибору, у той час як вимоги політики є обов'язковими, бо вона спирається на закони. Студенти повинні розуміти, що моральна поведінка в основі своїй безкорислива, а політика завжди націлена на практичний результат. Цю відмінність можна підтвердити й співставленням моральних і політичних цінностей: добро, справедливість, людська гідність, честь, совість, з одного боку, та доцільність, ефективність, вигода, з іншого. Отже, політика покликана забезпечити нормальне функціонування суспільства в глобальних масштабах і на тривалий час, в той час як мораль пов'язана із конкретнішим і менш тривалим у розвитку суспільства.

4. Розкриття четвертого питання, яке є ключовим у семінарському занятті, передбачає попереднє знайомство з такою категорією з курсу логіки, як «дилема» (логічне судження з двома протилежними положеннями, що суперечать одне одному і виключають можливість третього; необхідність вибору між двома можливостями). Далі студенти повинні розкрити сутність моральної дилеми в політиці, яка полягає у співвідношенні мети і засобів у

політиці, у протиріччі цілей і засобів їх досягнення. Для більш повного розкриття питання необхідно охарактеризувати різні шляхи вирішення дилеми. Слід згадати, що одним із варіантів розв'язання моральної дилеми в політиці є позиція Н. Макіавеллі, який розв'язав дилему однозначно на користь мети, вважаючи, що блага мета виправдовує будь-які засоби її досягнення. Протилежною макіавеллівській є позиція, представники якої вважають, що в ході досягнення будь-яких політичних цілей необхідно виходити з безумовного пріоритету моральних міркувань (М. Ганді, М. Л. Кінг та ін.). Але у розв'язанні моральної дилеми в політиці є і третя позиція – політичного реалізму, яка є найбільш раціональною і доцільною: в політиці, вибираючи між більшим і меншим злом, перевагу потрібно віддати останньому, а задля досягнення високоморальної мети придатні й аморальні засоби. Студенти повинні розуміти: розв'язання моральної дилеми передбачає, що реалізм і мораль в політиці не є альтернативними при дотриманні певних умов. Моральна дилема не виключає консенсусу. Для подальшого розкриття питання доцільно дати визначення поняттю «етизація політики», а також охарактеризувати основні сучасні типи співвідношення політики і моралі (моральна політика, моралізаторство, моральний нейтралітет, моральний кодекс політика, морально-політичний плюралізм, рецепція політичних цінностей та ін.). Студентам варто також виділити та охарактеризувати основні підходи вчених щодо сприйняття взаємодії політики і моралі: оптимістичний, песимістичний, об'єктивістський та релятивістський.

5. Продовжуючи попереднє питання, слід звернути увагу на те, що проблема морального вибору має різні аспекти, одним з яких є дилема правди й неправди в політиці. Для розкриття питання необхідно дати визначення ключовим поняттям «правда», «обман», «брехня»; виділити й охарактеризувати основні підходи до вирішення цієї дилеми: 1) умисна неправда є недопустимою, навіть якщо ця неправда заради спасіння; 2) використання неправди в політиці є об'єктивно виправданим. Варто звернути увагу, що брехня в політиці є специфічною, оскільки має за мету не тільки ввести в оману, а й допомогти тому, хто нею користується, маніпулювати іншими людьми. Студенти повинні подумати над питанням: чому важко уявити професійного політика, який би ніколи не вдавався до брехні? Відповідаючи, доцільно зупинитися на розкритті природи політичної влади і можливостей політиків. Далі слід спробувати визначити, за яких умов політика могла би бути чесною (правова держава, поділ і врівноваження галузей влади та ін.). Для більш ґрунтового розкриття питання необхідно зупинитись на сутності понять «напівправда», «доброчесний обман» і «недоброзичлива правда». Напівправда (приховання або дозування інформації) може мати позитивне значення в тих випадках, коли той, що говорить, діє, керуючись принципом найменшого зла, а також коли вона виконує функції психологічного захисту. Доброчесний обман(свідоме перекручування інформації) відбувається в ім'я добра тих, кого обманюють. Недоброзичлива правда (істинність інформації) – правдиве повідомлення, що

служить засобом заподіяння зла. З метою практичного застосування набутих знань бажано проілюструвати відповідь прикладами із сучасного політичного життя або з політичних подій минулого.

Теми для написання есе

1. Історико-філософський аналіз співвідношення політики і моралі.
2. Діалектика політики і моралі.
3. Загальнолюдська мораль та мораль політична: проблема співіснування.
4. Ідеальна і реалістична політика.
5. Сучасне розуміння взаємозв'язку політики та моралі.
6. Тенденції розвитку політики й моралі на сучасному етапі.

Теми презентацій

1. Політика і мораль у світовій класичній філософії.
2. Макіавеллівська традиція в політичній етиці.
3. Проблема правди й неправди в політиці.

Питання для самоконтролю

1. Які два підходи сформувались у вирішенні питання про взаємозв'язок політики та моралі?
2. Виокремить і розгляньте основні історичні стадії тлумачення співвідношення політики та моралі.
3. Які представники політичної думки належать до: а) аристотелівського напрямку; б) макіавеллівського напрямку?
4. Чому питання про взаємини політики і моралі не має і не може мати однозначного розв'язання?
5. У чому полягає спільне призначення політики й моралі?
6. У чому полягає своєрідність сучасного розуміння спільних характеристик і особливостей політики та моралі?
7. Яка з форм суспільної свідомості виникла раніше – політика чи мораль?
8. Назвіть спільні й відмінні риси політики й моралі.
9. Опишіть основні типи взаємодії політики й моралі.
10. Дайте розгорнуте визначення понять: «мораль», «моральна політика», «політична доцільність», «моралізація влади».
11. У чому сутність реалістичного підходу до проблеми взаємозв'язку політики й моралі?
12. Що таке дилема? Сформулюйте зміст моральної дилеми в політиці.
13. Навіть основні варіанти розв'язання моральної дилеми в політиці.
14. У чому специфіка неправди в політиці?
15. Що таке «напівправа»? Чи може вона мати позитивне значення в політиці? Доведіть свою точку зору прикладами.
16. Наведіть приклади неправди або напівправди із сучасного

політичного життя або з політичних подій минулого.

Питання для дискусії

1. Відомо, що в арабських країнах, наприклад, багато моральних норм закріплено у правових документах. Чи передбачені в Україні штрафні санкції за недотримання моральних норм? Чи існують в Україні приклади законодавчого забезпечення дотримання етико-моральних норм у політичній діяльності? Чи є можливим для майбутнього українського суспільства синтез моралі і права?
2. Чи є проблема протистояння політики і моралі принципово нерозв'язною? Відповідь обґрунтуйте.
3. Чи сумісні, на ваш погляд, політика і мораль?
4. Прокоментуйте вислів: «Мораль поганою бути не може, вона або є, або її немає... політика може бути різною».
5. Чи завжди доцільною є правда в політиці?
6. На Вашу думку, чи може політика в принципі бути чесною? Які чинники можуть цьому сприяти?
7. Чи згодні Ви з тим, що неправда в політиці може бути виправдана? Якщо так, то за яких умов це можливо?
8. Спробуйте обґрунтувати тезу про аморальність політики.
9. Наведіть аргументи на користь єдності моралі й політики.

Література

Основна [1, 2, 4, 8, 9, 10, 11]; додаткова [3, 12, 13, 20, 21].

Тема 5. Етика ненасильства. Мораль у міжнародних відносинах

Мета: розглянути теорію і практику ненасильства; ознайомитися з основними сучасними концепціями ненасильства; визначити засоби розв'язання конфліктів; проаналізувати етичні аспекти компромісу і консенсусу в політиці; ознайомитися з міжнародним досвідом застосування ненасильницьких стратегій; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Моральні концепції Л. Толстого, М. Ганді, М. Л. Кінга.
2. Сучасна етика ненасильства. Дж. Шарп.
3. Компроміс і консенсус в політиці.
4. Мораль у міжнародних відносинах.
5. Тероризм і мораль.

Ключові поняття: насильство, ненасильство, ненасильницький опір, сатьяграха, кольорові революції, компроміс, консенсус, діалог, полілог, пацифізм, справедлива війна, терор, тероризм, теракт.

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Підготовку до семінарського заняття доцільно розпочати із згадки про те, що протилежною макіавеллівській є позиція, представники якої вважають за необхідне в ході досягнення будь-яких політичних цілей виходити з безумовного пріоритету моральних міркувань. Далі слід пояснити значення понять «насильство» й «ненасильство» та визначити основні принципи концепції ненасильства. З матеріалу, вивченого у попередніх темах, студенти повинні пригадати, що ідея ненасильства зародилася ще в давньосхідних релігійних культурах (індуїзмі, буддизмі, конфуціанстві), знайшла своє відображення і розвиток у ранньому християнстві, отримала друге народження у протестантському вченні під час Реформації. У Новітній час принципи ненасильства в політиці знайшли найбільш повне втілення у вченні непротивлення злу насильством Л. Толстого, філософії ненасильства (сатьяграха) М. Ганді та ідеях свободи і соціального миру М. Л. Кінга. Для більш повного розкриття питання студенти повинні оглядово ознайомитися з біографічними даними авторів цих концепцій, проаналізувати їх основні ідеї, звернувши увагу на історичні умови діяльності та практичні результати втілення принципів ненасильства. Знайомство з цим матеріалом повинно сформувати у студентів уявлення, що ненасильство не є відмовою від боротьби, це активна діяльність, одна з форм боротьби, не пасивність злу, а особлива форма опору йому. Слід уяснити, що проблема доцільності застосування насильства при вирішенні політичних конфліктів є одним з аспектів моральної дилеми в політиці, тому має різні варіанти розв'язання, які й необхідно охарактеризувати. У контексті цього варто звернути увагу на поняття «справедливе насильство», «виправдане насильство» та проілюструвати визначення відповідними прикладами із політичного життя.

2. Підготовка до другого питання вимагає обов'язкового ознайомлення з працею Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії», яку справедливо називають «Біблією підривної діяльності». З огляду на величезний вплив ідей Дж. Шарпа на опозиційні організації та розвиток конфліктів по всьому світу, доцільно приділити увагу життєвому шляху та науковому доробку вченого. Варто особливо підкреслити причетність його ідей про ненасильницьке протистояння до розгортання серії «кольорових революцій» у Сербії, Грузії, Україні, Киргизії та ін. Праці Дж. Шарпа докладно розкривають тактику і стратегію підривної діяльності усередині тоталітарних і авторитарних держав. Слід зазначити, що загальною рисою приведених прикладів руйнування або послаблення диктатур є рішуче масове застосування політичної непокори з боку населення і його інститутів. З огляду на сучасні загальносвітові політичні реалії, особливої

практичної значущості в політичній етиці набувають засоби розв'язання конфліктних ситуацій. Саме тому праці Дж. Шарпа викликають підвищений інтерес: вчений виділяє 198 методів ненасильницького розв'язання політичних проблем, розділених ним на три великих категорії (методи ненасильницького протесту і переконання; методи відмови від соціального, економічного, політичного співробітництва; методи ненасильницького втручання). Для повного розкриття питання необхідно проаналізувати ці методи та навести конкретні приклади їх застосування (під час подій Революції Гідності в Україні 2014 р., наприклад). Варто подумати, за яких обставин використання подібних методів є доречним й ефективним.

3. Розпочати підготовку цього питання варто із згадки про те, що одним із принципів сучасної політичної етики є орієнтація на своєчасне виявлення конфліктних ситуацій, з'ясування політичних і моральних мотивів дії конфронтуючих сторін. Отже, важливою складовою політичних конфліктів сьогодні є їх етичний вимір, пов'язаний із необхідністю вибору між часто протилежними цінностями. Дотримуючись правила «з будь-якого конфлікту слід виходити гідно», політична етика пропонує цілий арсенал засобів і прийомів компромісної технології при вирішенні політичних конфліктів. Студенти повинні розкрити значення терміну «компроміс», простежити еволюцію ставлення до нього (від безпринципного «угодовства» в минулому до ефективної форми досягнення згоди конфронтуючих сторін сьогодні). Слід визначити призначення компромісу та усвідомити, що компроміс буває можливим, коли його наслідком постає можливість уникнути втрат більших, ніж жертви компромісу. Доцільно розкрити поняття добровільного і вимушеного компромісу, навести приклади різних компромісів та охарактеризувати мотиви компромісу (слабкість, безсилля; небажання сильної сторони ризикувати у важкопрогнозованій ситуації; благородство сильної сторони). Далі необхідно розкрити значення поняття «консенсус», розуміючи під ним не лише рішення, яке б задовольнило всіх учасників переговорів без винятків, а й сам процес пошуку й вироблення такого рішення. Логічним і доречним продовженням буде ознайомлення з процедурою проведення «круглого столу», яка заснована на відмові від претензій на монопольне володіння політичними і моральними істинами та визнанні кожною із сторін моральної рівності. Студенти повинні уявити, що визначальною нормою зустрічі за круглим столом є недопущення приниження або применшення однієї із сторін. Далі необхідно згадати ще один принцип сучасної політичної етики - відмову від монологічного стилю спілкування на користь діалогічного та полілогічного (політичний та моральний плюралізм). У контексті цього питання, з метою оволодіння етикою, методологією і технологією ведення діалогу, студентам важливо виділити й усвідомити основні правила діалогового спілкування: толерантне сприйняття аргументів іншої сторони; вміння протиставити їм власні доказові аргументи; визнання цінності не лише «свого», але й «чужого»; відмова від претензії на монопольне володіння істиною тощо.

4. Вивчення даного питання має більш прикладний характер і вимагає

застосування отриманих раніше теоретичних знань про концепції ненасильства, сучасні технології керування політичними конфліктами тощо. З метою визначення ролі моралі у міжнародних відносинах необхідно охарактеризувати сучасні політичні реалії початку ХХІ ст. Особливу увагу слід звернути на світові геополітичні трансформації, що мають місце останнім часом (у зв'язку з цим варто подумати, який вплив справили геополітичні зміни в світі на становище України). Важливою складовою даного питання є проблема війни і миру: студенти повинні розкрити природу і сутність війн, охарактеризувати концепцію справедливої (визвольної) війни. У зв'язку з цим потребує окремої уваги етика пацифізму як ідеології беззастережного осуду будь-якої війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики. Завершити вивчення даного питання доцільно актуалізацією проблеми міжетнічного і міжкультурного діалогу, зробивши висновок про те, що подальший розвиток міждержавних відносин, зняття з них різного роду ідеологічних упереджень відкривають шлях до встановлення миролюбних, заснованих на компромісі і незастосуванні сили відносин між країнами.

5. Розгляд цього питання слід розпочати з обґрунтування його актуальності через активізацію діяльності терористичних організацій у світі на початку ХХІ ст. Далі необхідно розкрити значення понять «терор» і «тероризм», визначити суб'єктів, об'єктів і мету терористичного насильства. Варто приділити окрему увагу поняттю «теракт», визначити його характерні риси, зробивши наголос на суспільному резонансі та декларативності. Доречним доповненням матеріалу може бути короткий екскурс в історію тероризму та виділення істотних умов його виникнення, розгляд типології тероризму за різними критеріями, аналіз форм і методів тероризму. Студенти повинні знати перелік найбільш небезпечних на сьогодні терористичних організацій. Щодо етичних підвалин тероризму, слід зосередитись на проблемах випадкових жертв терактів, виправдання терору, критеріїв допустимості терактів як засобів політичної боротьби. Наприкінці вивчення питання варто подумати над сприйняттям тероризму суспільством та висловити своє ставлення до цього явища.

Теми для написання есе

1. Ненасильство як моральна основа політики.
2. Л. Толстой про непротивлення злу насильством.
3. Етичний вимір політичного конфлікту.
4. Етичні аспекти політичних компромісів.
5. Політична етика в міжнародних відносинах.
6. Підвалини етики тероризму.

Теми презентацій

1. Етика ненасильства та політична практика ненасильницького опору.
2. Ненасильницькі стратегії і міжнародний досвід.

3. Сучасна етика ненасильства.

Питання для самоконтролю

1. Що таке етика ненасильства? Назвіть її основні принципи.
2. Які історичні стадії пройшла у своєму формування концепція ненасильства?
3. Розкрийте сутність вчення Л. Толстого про непротивлення злу насильством.
4. Що таке «сатьяграха»? У чому її відмінність від «пасивного опору»?
5. Які практичні результати мала філософія ненасильства М. Ганді?
6. Коли в світі відзначають Міжнародний день ненасильства?
7. Які ідеї проповідував М. Л. Кінг?
8. Чому працю Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії» називають «Біблією підривної діяльності»?
9. Чи мали ідеї Дж. Шарпа вплив на перебіг подій в Україні в 2004 та 2014 рр.?
10. Які методи ненасильницького розв'язання політичних проблем виділяв Дж. Шарп?
11. Що таке компроміс? В чому його призначення?
12. Чим відрізняється добровільний компроміс від вимушеного?
13. Якими можуть бути мотиви компромісу, з точки зору політичної етики?
14. Опишіть процедуру «круглого столу». На яких принципах вона ґрунтується?
15. Назвіть основні правила діалогічного спілкування.
16. Що таке справедлива війна?
17. Розкрийте сутність етики пацифізму.
18. Чим відрізняються поняття «терор» і «тероризм»?
19. Назвіть найбільш небезпечні на сьогодні терористичні організації.

Питання для дискусії

1. Чи існували об'єктивні передумови виникнення етики ненасильства в Індії? Чи можна стверджувати, що на сьогодні «ненасильство» стало інтернаціональним поняттям?
2. За словами Д. Шарпа, «ненасильницька боротьба - це величезна сила у нашому недосконалому світі. Вона дає людям можливість відстоювати свої вимоги, здійснювати значні зміни, захищати свій спосіб життя без опори на еліту, яка володіє владою, або на репресивний апарат. Вона ґрунтується на розумінні того, що політична влада врешті-решт базується на соціальному співробітництві та діях мас, але не на насильстві». Чи згодні Ви з автором?
3. Прокоментуйте вислів: «Немає кращого примусу, окрім примусу вагомішого аргументу».
4. Поясніть, чому апології війни домінують над пацифізмом.

5. На Вашу думку, чи може бути виправданим терор? Якщо так, то якими можуть бути критерії допустимості терактів як засобів політичної боротьби?

Література

Основна [4, 8, 9, 11, 13]; додаткова [7, 11, 12, 15, 22, 24].

Тема 6. Професійна політична етика

Мета: ознайомитися з поняттям та особливостями корпоративної (професійної) етики; охарактеризувати окремі її види; обговорити проблеми зловживання владою, боротьби з корупцією й обмеження лобізму; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Професійна етика: сутність, види, особливості.
2. Проблема зловживання владою.
3. Етика державних службовців.
4. Депутатська (парламентська) етика.
5. Боротьба з корупцією й обмеження лобізму.
6. Етика передвиборчої боротьби.

Ключові поняття: професійна (корпоративна) етика, кодекс поведіння, зловживання владою, адміністративна етика, депутатська (парламентська) етика, лобіювання (лобізм), цивілізований лобізм, конфлікт інтересів, корупція, електоральна етика.

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Підготовку до семінарського заняття слід розпочати з розгляду поняття корпоративної (професійної) етики, яка регулює моральні відносини людей у трудовій сфері та являє собою сукупність моральних норм, що визначають відношення людини до своїх професійних обов'язків. Доцільно познайомитися з найвідомішими кодексами поведіння та оглядово розглянути історію їх виникнення. Студенти повинні уявити, що виникнення професійної етики є наслідком виявлення підвищених моральних вимог з боку суспільства до деяких видів професійної діяльності, пов'язаних з правом розпоряджатися життям людей (професії зі сфер управління, охорони здоров'я, виховання, послуг, транспорту). Далі слід уточнити, що предметом вивчення професійної етики є моральні якості особистості фахівця, які забезпечують найкраще виконання професійних обов'язків; взаємини усередині професійних

колективів; специфічні моральні норми, властиві для даної професії; особливості професійного виховання тощо. Доцільно назвати основні види професійної етики та підкреслити, що кожен вид корпоративної етики визначається своєрідністю професійної діяльності та має свої специфічні вимоги в області моралі. Далі слід приділити особливу увагу саме професійній політичній етиці: вона стосується соціальних (професійних) груп, які беруть безпосередню участь у політичному процесі і функціонуванні політичної системи. Слід звернути увагу, що до професійної політичної етики включають і етику корпоративних груп, які за своїм фахом є дотичними до політичної сфери (наприклад, працівників ЗМК). На підставі розуміння, що політика має специфічні, тільки їй властиві етичні норми, варто визначити основні професійно-етичні норми політики демократичного суспільства (визнання вищого пріоритету права в політиці; чесність у політичній конкуренції; самообмеження власної влади в інтересах суспільної злагоди; повага прав політичної меншості; толерантність стосовно політичних супротивників тощо).

2. Друге питання семінарського заняття присвячене одній з ключових проблем політичної етики – проблемі зловживання владою. Розпочати слід з усвідомлення закономірності, що влада виявляє справжню сутність людини (як позитивні, так і негативні її риси), причому владний вплив посилює саме негативні риси людини. Студенти повинні знов актуалізувати знання щодо сутності моральної дилеми в політиці, одним із аспектів якої є проблема зловживання владою. Після розкриття сутності та форм прояву цієї проблеми особливу увагу необхідно звернути на пошуки шляхів її вирішення (підвищення заробітної плати, розробка законодавчих обмежень, моральних регуляторів та ін.). Не менш важливою складовою проблеми, на якій варто зупинитись, є розробка механізму та інститутів усунення причин зловживання владою. Стосовно демократичного правового суспільства, можна згадати про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, створення ефективно діючої системи стримувань і противаг різних гілок влади, вибори, опитування та обнародування громадської думки, діяльність інститутів громадянського суспільства (політичних партій, громадських організацій, рухів), наявність незалежних від держави засобів масової інформації тощо. Студенти повинні визначити роль і значення цих механізмів й інститутів та подумати над їх ефективністю в сучасній Україні.

3. Третє питання присвячене етиці державних службовців, яка є прикладом корпоративно-групової етики в політиці. На початку вивчення питання варто визначитися з відмінністю між етикою державного чиновника й етикою політичного керівника. Для цього студентам знов обов'язково доведеться звернутися до праці М. Вебера «Політика як покликання і професія», де вчений зазначав, що діяльність політика й діяльність чиновника підкоряються відмінним один від одного принципам відповідальності. Політичний керівник несе особисту відповідальність за всі свої дії, що передбачає наявність у нього власних морально-етичних позицій і переконань. Чиновник же зобов'язаний точно й сумлінно виконувати наказ керівника, бо

без такої моральної дисципліни неможливе функціонування державного апарату. Отже, професіоналізм й ефективність чиновника саме й є показником його моральності. Студенти повинні усвідомити, що статус державного службовця сам по собі створює надзвичайно сприятливі умови для зловживання (особливо це стосується перехідних суспільств), а тому потребує специфічних морально-етичних регулюючих механізмів. Бажано було б порівняти перелік якостей і цінностей сучасного управлінця, які пропонують американська й англійська концепції, та зіставити їх з іміджем державного чиновника в сучасних українських реаліях. Для характеристики останнього доцільно звернутися до чинного законодавства (Закон України «Про державну службу»), яке містить перелік обов'язків державного службовця. Далі необхідно познайомитися з поняттям «адміністративна етика» та станом розвитку законодавства різних країн у цій галузі. Слід визначити загально прийняті у багатьох країнах обмеження та заборони в діяльності державних службовців, що містяться у відповідних кодексах етики. Логічним завершенням розгляду питання буде характеристика стану адміністративної етики в Україні.

4. Розпочинати підготовку четвертого питання слід з актуалізації знань про представницький характер сучасної демократії та ключове місце парламенту в демократичному процесі і демократичній політичній системі. Усвідомлення цього пояснює важливість професійної депутатської діяльності, яка продукує суспільні (насамперед, правові) норми поведінки громадян. Отже, політико-етичне регулювання діяльності депутатів, через розробку та нормативно-інституційне впровадження відповідної професійної етики, має ключове значення для політико-етичного регулювання всієї демократії. Від розуміння важливості депутатської (парламентської) етики доречно перейти до нормативних форм її закріплення. У цьому контексті слід згадати про регламенти законодавчих органів та існуючі у багатьох країнах (Великій Британії, США, Шотландії, Австралії, Індії, Польщі, Литві, Грузії та ін.) спеціальні кодекси доброчесної поведінки членів парламенту. Не менш важливою умовою дотримання депутатської етики є створення спеціальних органів нагляду: слід охарактеризувати обов'язки головуючого на засіданні, компетенцію відповідних комітетів (зокрема, регламентних), функції спеціальних органів контролю за дотриманням депутатами норм етики (наприклад, інституту парламентських приставів у Великій Британії, США, Канаді, Японії). Студенти повинні усвідомити, що важливим чинником забезпечення високого рівня правопорядку та професійної депутатської дисципліни у парламентах зарубіжних країн є певний тип парламентської культури, ознаками якого є домінування загальнопарламентської дисципліни над фракційною або коаліційною; високий авторитет керівних органів парламенту, різноманітних міжфракційних узгоджувальних рад, депутатських комітетів та комісій тощо. Розкриття змісту парламентської етики передбачає визначення основних видів дисциплінарних порушень у межах повсякденної професійної діяльності парламентарів та характеристику основних санкцій (дисциплінарних, фінансових), які застосовуються до депутатів-порушників.

Наприкінці підготовки цього питання студенти повинні проаналізувати стан парламентської етики в сучасній Україні (розповідь бажано підкріпити конкретними фактами).

5. П'яте питання семінарського заняття присвячене проблемі боротьби з корупцією й обмеження лобізму. Для кращого розуміння сутності проблеми доцільно оглядово познайомитися з історією виникнення лобізму та з його сучасним визначенням (лобіювання – це організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень). Студенти повинні розрізняти лобізм у законодавчій та у виконавчій владі. Стосовно першого застосовують термін «цивілізований лобізм»: він існує в усіх демократичних державах і є життєво необхідною складовою демократичного процесу. Навпаки, лобіювання певних інтересів у виконавчій владі здебільшого кваліфікується як злочин, пов'язаний із зловживанням службовим становищем та корупцією. Слід зазначити, що лобізм – це не лише діяльність окремої уповноваженої особи чи організації: лобісти активно шукають шляхи залучення громадськості для досягнення своєї мети, тому найвпливовішими лобістами часто є масові громадські організації. Більш ґрунтовний розгляд проблеми вимагає ознайомлення з технологіями лобіювання та тиску на політичну владу. Варто виокремити законні й незаконні методи лобіювання, визначити типи цивілізованого лобізму. Усвідомивши гостроту та актуальність проблеми, слід перейти до характеристики методів боротьби з корупцією й обмеження лобізму. Особливу увагу варто звернути на необхідність контролю за доходами можновладців, який здійснюється, між іншим, за допомогою щорічного декларування їх доходів та майнового стану. У зв'язку з цим студенти повинні розкрити значення поняття «конфлікт інтересів» та охарактеризувати законодавчі й етичні обмеження (щодо подарунків, пільг тощо), які діють у багатьох країнах. Завершити вивчення цього питання необхідно аналізом стану корупції і зловживання владою у корисливих цілях в Україні та визначенням ефективних методів їх подолання (напрацювання відповідного законодавства, вироблення етичних норм політичної поведінки тощо).

6. Одним із проявів професійної етики є етика передвиборчої боротьби (електоральна етика), яка є вкрай важливою для проведення чесних виборів. Слід розпочати з того, що в багатьох країнах принципи етичної поведінки сформульовані у вигляді спеціальних кодексів поведіння, де детально описано, як слід себе поводити під час виборів політичним партіям, лобістам, ЗМІ, акредитованим спостерігачам тощо. Студентам слід звернути увагу на те, що в деяких країнах кодекси включено до системи законів і приписів, тому вони мають обов'язкову силу, містять штрафні санкції й інші методи покарання у випадку їх порушення. В інших країнах кодекси є стандартами поведінки, яких дотримуються добровільно, вони, як правило, є результатом переговорів зацікавлених сторін. Крім того, етична поведінка виборців регулюється державними законами про захист людини і власності. Студенти повинні проілюструвати цю інформацію прикладами регулювання

електоральної етики у різних країнах, особливу увагу приділивши етичним аспектам виборчого законодавства України. Далі необхідно охарактеризувати загально прийняті світові норми етичної поведінки під час вільних і справедливих виборів. Для структурування наявного матеріалу бажано поділити ці норми на декілька груп (для адміністрації й посадових осіб виборчих органів, для політичних партій і кандидатів, для лобістів, для спостерігачів, для засобів масової інформації тощо) та охарактеризувати їх окремо. Для повного розкриття питання слід приділити увагу «брудним» виборчим технологіям, виробники яких часто не дотримуються заповідей і норм професійної етики.

Теми для написання есе

1. Зловживання владою як морально-політична проблема.
2. Моральна культура політичного діяча.
3. Морально-етичні причини неефективності політичної влади в Україні.
4. Виборчі антитехнології як морально-політична проблема.
5. Професійна етика та мораль сучасного українського політика.
6. Суперечності між політикою та етикою в сучасній Україні.

Теми презентацій

1. Моральні аспекти професійної етики політика.
2. Парламентська культура.
3. Імідж чиновника.

Питання для самоконтролю

1. Що таке корпоративна (професійна) етика? Які відносини вона регулює? Назвіть основні види професійної етики.
2. Що таке кодекс поведінки? Коли і в яких фахових галузях виникли перші професійно-етичні кодекси?
3. Що є предметом вивчення професійної політичної етики?
4. Розкрийте значення терміну «зловживання владою».
5. Назвіть основні шляхи вирішення проблеми зловживання владою. Як вони реалізуються в сучасній Україні?
6. У чому полягають основні обов'язки державного службовця?
7. Якими моральними принципами повинен керуватися державний службовець?
8. Чим відрізняється етика політичного керівника від етики державного службовця?
9. Що таке «лобізм»? Поясніть походження терміну.
10. Що таке «цивілізоване лобіювання»? У чому воно полягає? Назвіть форми цивілізованого лобіювання.
11. Чи є відмінність між характером лобізму у законодавчій та виконавчій владі?

12. Хто може виступати в ролі лобістів? Чи бере участь громадськість у процесах лобіювання?

13. Назвіть законні й незаконні методи лобіювання.

14. В яких документах звичайно фіксуються норми депутатської етики?

15. Назвіть органи, відповідальні за забезпечення правопорядку у парламенті.

16. Які види дисциплінарних порушень у межах діяльності парламентарів Ви знаєте?

17. Які дисциплінарні санкції застосовуються в різних країнах до депутатів-порушників?

18. Чи застосовуються до депутатів-порушників фінансові санкції?

19. Назвіть «брудні» виборчі технології, які порушують етичні норми і принципи.

20. Який зв'язок між професійною етикою журналістів та етизацією політики в цілому та виборчих кампаній зокрема?

Питання для дискусії

1. Чи може професійна етика суперечити загальноприйнятій системі моралі?

2. Прокоментуйте афоризм відомого англійського історика й політичного діяча Джона Актона: «Влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно».

3. Поширеною є думка про те, що варто людям, наділеним владними повноваженнями, дати належну заробітну плату, й вони перестануть зловживати службовим становищем у корисливих цілях і брати хабарі. Чи згодні Ви з цим? Відповідь аргументуйте.

4. На Вашу думку, чи може зловживання владою мати позитивний характер? Відповідь обґрунтуйте.

5. Чи має державний службовець моральне право звернутися з обґрунтуванням своїх позицій до громадськості або засобів масової інформації, якщо він незгодний з рішенням керівника?

6. «Хто бажає займатися політикою взагалі й зробити її своєю єдиною професією, повинен усвідомлювати дані етичні парадокси і свою відповідальність за те, що під їх впливом вийде з нього самого». Про які етичні парадокси говорив М. Вебер? Прокоментуйте вислів.

7. Чи сформовані на сьогодні в Україні дієві механізми контролю громадян за здійсненням влади й відповідальності її перед народом? Якщо так, доведіть; якщо ні, поясніть причини.

8. Чому формування етичних засад діяльності ЗМІ в політичних процесах, зокрема, у виборах, є важливою умовою етизації політики в цілому?

Література

Основна [2, 4, 6, 11]; додаткова [2, 6, 8, 9, 17, 19].

Тема 7. Особливості професійної політичної етики в країнах світу

Мета: застосувати набуті теоретичні знання щодо основних проблем політичної етики; визначити особливості політичної етики різних країн; ознайомитися з європейським і світовим досвідом розвитку професійної політичної етики; охарактеризувати стан розвитку політичної етики в сучасній Україні; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Аналіз існуючих етичних парламентських норм (регламенти, кодекси, закони).
2. Забезпечення правопорядку в парламенті (органи нагляду, види дисциплінарних порушень, види санкцій).
3. Боротьба з корупцією (декларування, конфлікт інтересів, законодавчі етичні обмеження).

Методичні вказівки до семінарського заняття

Останнє семінарське заняття має більш прикладну спрямованість, бо вимагає від студентів умінь використовувати теоретичні знання, набуті на лекціях та попередніх семінарських заняттях, для аналізу морально-політичних проблем сучасності. На основі знань про головні категорії політичної етики, історію розвитку морально-політичної філософії, шляхи вирішення моральної дилеми в політиці, сутність ключових проблем політичної етики, види професійної політичної етики та ін. студенти повинні підготувати матеріал про особливості політичної етики різних країн.

Для виконання завдання пропонується декілька груп країн (орієнтовно: США та Канада; європейські країни, країни Азії та Африки, пострадянські країни, Україна). Студенти за своїм бажанням обирають країни та утворюють тематичні групи по 3-4 особи. Далі всередині групи вони розподіляють обов'язки: це може бути функціональний розподіл (за роллю в групі: пошук матеріалу, підготовка тексту повідомлення, створення презентації тощо) або змістовий розподіл (за часткою інформації у загальному повідомленні).

Кожна тематична група повинна підготувати:

- 1) усну доповідь;
- 2) реферат;
- 3) презентацію.

Вимоги до оформлення завдання:

- усна доповідь: на 7-10 хвилин, вільне володіння текстом, відповідність слайдам презентації;
- реферат: обсяг до 15 аркушів, згідно стандартних вимог, що висуваються до подібних робіт;

- презентація: обсяг 10-15 слайдів, структурованість тексту (схеми, блоки, таблиці тощо), наявність доречних і якісних ілюстрацій, продуманість і доцільність ефектів (колір, шрифт, анімація тощо).

Після виступу кожної тематичної групи з доповіддю передбачається коротке обговорення у формі запитань (бажано дискусійного характеру). Підсумкове оцінювання участі студентів у семінарському занятті буде включати наступні критерії: володіння тематичним матеріалом, власний внесок у виступ групи, відповіді на поставлені дискусійні питання, участь в обговоренні доповідей інших груп, а також вміння працювати в команді.

Література

Основна [2, 4, 6, 11]; додаткова [2, 5, 9, 12, 16].

ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

Тест 1

1. Політична етика є важливим елементом:

- а) політичної культури;
- б) політичної ідеології;
- в) політичної системи;
- г) політичної діяльності.

2. До політичної етики у вузькому розумінні відноситься:

- а) теорія соціальної справедливості;
- б) етика парламентської поведінки;
- в) теорія легітимного правління;
- г) етика у відносинах між державами.

3. Суб'єктами політичної етики є:

- а) політичні інститути;
- б) самі політики;
- в) народні маси;
- г) учасники політичного процесу.

4. Прообраз сучасної політичної етики було створено:

- а) в країнах Стародавнього Сходу;
- б) в Стародавній Греції;
- в) в слов'янських феодальних республіках;
- г) в італійських ранньобуржуазних республіках.

5. В західних розвинутих країнах політична етика отримує самостійне значення:

- а) на початку XX ст.;
- б) в 30-х рр. XX ст.;
- в) в II половині XX ст.;
- г) в 60-70-х рр. XX ст.

Тест 2-3

1. Ідея «дхарми» як кодексу моральних обов'язків є базовою в етиці:

- а) індуїзму;
- б) конфуціанства;
- в) даосизму;
- г) ісламу.

2. Конфуціанська етика – це:

- а) етика щастя;

- б) етика обов'язку;
- в) етика взаємності;
- г) етика свободи.

3. Яка етика проголошувала утримання від волюнтаристського втручання у хід життя:

- а) християнства;
- б) індуїзму;
- в) даосизму;
- г) конфуціанства.

4. Хто з давньогрецьких філософів говорив про нестійкість приписів моралі і можливість їх порушувати:

- а) Сократ;
- б) Аристотель;
- в) софісти;
- г) Епікур.

5. Платон пов'язував мудрість людини з її:

- а) волею;
- б) інстинктом;
- в) розумом;
- г) характером.

6. Термін «етика» вперше застосував:

- а) Платон;
- б) Аристотель;
- в) Н. Макіавеллі;
- г) М. Вебер.

7. Політична етика ісламу НЕ ґрунтується на принципі:

- а) послідовного монотеїзму;
- б) повної покірності людини Богу;
- в) Божественного передвизначення долі;
- г) подібності людини Богу.

8. Під «макіавеллізмом» сьогодні розуміють:

- а) політичну поведінку, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей;
- б) заперечення обов'язковості принципів і приписів моралі;
- в) особливу мораль, яка стосується лише осіб, зайнятих у політичній діяльності;
- г) байдужість до вимог моралі і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві.

9. Имморалізм – це:

- а) політичний стиль, заснований на принципі «мета виправдовує засоби»;
- б) заперечення обов'язковості принципів і приписів моралі;
- в) схема політичної поведінки, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей;
- г) байдужість до вимог моралі і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві.

10. «Категоричний імператив» І. Канта – це:

- а) природний закон;
- б) моральний закон;
- в) юридичний закон;
- г) божественний закон.

Тест 4

1. Відмінною рисою марксистської етики є абсолютизація:

- а) загальнолюдської моралі;
- б) індивідуальної моралі;
- в) національної моралі;
- г) класової моралі.

2. Автором статті «Їх мораль і наша» був:

- а) К. Маркс;
- б) Ф. Енгельс;
- в) В. Ленін;
- г) Л. Троцький.

3. Серед заповідей «морального кодексу будівника комунізму» НЕ було такої:

- а) добросовісна праця на благо суспільства;
- б) свобода форм власності, вільна підприємницька діяльність;
- в) високе усвідомлення суспільного обов'язку;
- г) непримиримість до несправедливості, нечесності, кар'єризму, користолюбства.

4. М. Вебер обґрунтував тезу про:

- а) пріоритет морального начала в політиці.
- б) єдність політики й моралі;
- в) розчинення моралі у політиці;
- г) повну розбіжність політики й моралі;

5. М. Вебер пропонував розмежувати:

- а) етику успіху й етику відповідальності;
- б) етику взаємодії й етику переконання;

- в) етику відповідальності й етику переконання;
- г) етику переконання й етику успіху.

Тест 5

1. До «аристотелівського» напрямку в політичній етиці НЕ належав:
 - а) Платон;
 - б) І. Кант;
 - в) Г. Гегель;
 - г) Е. Фромм.

2. Хто з теоретиків ХХ ст. визнає важливість і первинність моральних чинників політичної діяльності?
 - а) М. Вебер;
 - б) Г. Моска;
 - в) Ф. фон Хайек;
 - г) Б. Сутор.

3. Яке з тверджень НЕ належить до ознак політики:
 - а) відображає фундаментальні закони розвитку суспільства, загальнолюдські інтереси та принципи;
 - б) виникла як об'єктивно необхідний регулятор суспільного життя;
 - в) її призначення - сприяти нормальному функціонуванню суспільства;
 - г) це форма суспільної свідомості й практики.

4. Яка ознака є характерною саме для політики?
 - а) здійснює духовне морально-психологічне єднання суспільства;
 - б) існує у соціумі як природна й необхідна атмосфера;
 - в) її вимоги є обов'язковими;
 - г) демонструє право вибору і свободу людського духу.

5. Оптимістичний тип взаємодії політики і моралі передбачає, що:
 - а) політика і мораль в принципі збігаються;
 - б) політика і мораль принципово несумісні;
 - в) встановлення зв'язку між політикою і мораллю є недоцільним через їх специфічність;
 - г) особливості взаємодії політики і моралі залежать від конкретної соціально-політичної ситуації, що безперервно змінюється.

Тест 6

1. До прибічників ідей ненасильства НЕ можна віднести:
 - а) Л. Толстого;
 - б) М. Ганді;
 - в) М. Вебера;

г) Дж. Шарпа.

2. Вчення «непротилвення злу насильством» розробив:

- а) Л. Толстой;
- б) М. Ганді;
- в) М. Л. Кінг;
- г) Дж. Шарп.

3. Філософія ненасильства М. Ганді має назву:

- а) гуджараті;
- б) пасивний опір;
- в) суфражизм;
- г) сатьяграха.

4. Який вислів НЕ характеризує процедуру «круглого столу»:

- а) поганий мир кращий за добру сварку;
- б) все або нічого;
- в) з будь-якого конфлікту слід виходити гідно;
- г) не може бути ані переможців, ані переможених.

5. Яку працю Дж. Шарпа називають «Біблією підривної діяльності»:

- а) «Політика ненасильницьких дій»;
- б) «Ганді як політичний стратег»;
- в) «Опір, політика й американська боротьба за незалежність»;
- г) «Від диктатури до демократії».

Тест 7

1. Який з інститутів НЕ сприяє усуненню причин зловживання владою:

- а) поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки;
- б) незалежні від держави ЗМІ;
- в) вибори;
- г) рекрутування значної частини правлячої політичної еліти із соціальних низів.

2. На відміну від політичного діяча, державний службовець:

- а) несе особисту відповідальність за свої дії;
- б) сумлінно виконує наказ керівника;
- в) у боротьбі відстоює свою думку;
- г) висловлює власні морально-етичні позиції й переконання перед громадськістю або у ЗМІ.

3. До «цивілізованого лобіювання» НЕ відносяться:

- а) з'їзди та наради підприємців за участю представників влади;
- б) доповіді, послання з боку бізнесу до владних структур;

- в) подарунки та інші способи винагородження державних чиновників;
- г) персональні контакти з представниками влади.

4. Корупція – це ...:

- а) організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень;
- б) непрямий підкуп службових осіб;
- в) налагодження особистих контактів із членами законодавчих чи виконавчих органів з метою прийняття бажаного рішення;
- г) протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення.

5. В якій країні термін «лобіювання» вперше набув політичного характеру?

- а) Великій Британії;
- б) США;
- в) Франції;
- г) Голландії.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Підсумковий контроль проводиться по закінченні вивчення курсу з метою оцінювання результатів засвоєння студентами навчальної дисципліни на завершальному етапі. Підсумковий контроль відбувається у формі комплексного екзамену, який складається з:

1. розгорнутої усної відповіді на 2 теоретичних питання з переліку;
2. короткого визначення 2 ключових понять курсу із термінологічного словника;
3. виконання 10 тестових завдань, які передбачають вибір одного правильного варіанту відповіді із запропонованих.

Теоретичні питання до екзамену

1. Поняття політичної етики: сутність, предмет, суб'єкти.
2. Структура і принципи політичної етики.
3. Становлення політичної етики як самостійної наукової галузі..
4. Конфуціанська етика.
5. Індуїстська етика.
6. Етичний раціоналізм Сократа.
7. Політико-етичні ідеї Платона.
8. Політико-етичні ідеї Аристотеля.
9. Етика буддизму.
10. Християнська етика.
11. Етика ісламу.
12. Н. Макіавеллі про співвідношення політики й моралі.
13. Політико-етичні погляди Т. Гоббса
14. Політико-етичні погляди Дж. Локка
15. Політико-етичні погляди Ж.-Ж. Руссо
16. Категоричний імператив І. Канта
17. Гегелівське розуміння політичної етики
18. Класова етика марксизму.
19. Політико-етичні погляди Л. Троцького.
20. Політична етика за радянських часів.
21. Політична етика М. Вебера.
22. «Ренесанс етики» 60-х рр. XX ст.
23. Сучасні тенденції розвитку політичної етики.
24. Перспективи розвитку політичної етики.
25. Історичні стадії вирішення проблеми співвідношення політики й моралі.
26. Типологія взаємодії політики і моралі.

27. Спільні риси політики й моралі як форм суспільної свідомості і практики.
28. Відмінні риси політики й моралі як регуляторів суспільного життя.
29. Проблема правди й неправди в політиці.
30. Моральна дилема в політиці.
31. Праця М. Вебера «Політика як покликання та професія»
32. Вчення непротивлення злу насильством Л. Толстого
33. Філософія ненасильства М. Ганді
34. Моральна концепція М. Л. Кінга.
35. Сучасна етика ненасильства. Д. Шарп
36. Компроміс і консенсус в політиці.
37. Засоби ненасильницького розв'язання конфліктів.
38. Міжнародний досвід ненасильницького розв'язання конфліктів.
39. Мораль в міжнародних відносинах.
40. Поняття корпоративної (професійної) етики.
41. Етичні аспекти проблеми зловживання владою.
42. Професійна етика державних службовців.
43. Етика передвиборчої боротьби.
44. Поняття парламентської (депутатської) етики.
45. Етичні аспекти проблеми боротьби з корупцією й обмеження лобізму.
46. Проблема забезпечення правопорядку у парламенті.
47. Тероризм і мораль.
48. Професійна етика та мораль сучасного українського політика.

ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

ВЕБЕР М. ПОЛІТИКА ЯК ПОКЛИКАННЯ І ПРОФЕСІЯ

[...] Що ми розуміємо під політикою? Це поняття має надзвичайно широкий зміст і охоплює усі види діяльності по самостійному керівництву. [...]

Отже, політика, зважаючи на все, означає прагнення до участі у владі, до надання впливу на розподіл влади чи то між державами, чи то усередині держави, між групами людей, які вона в собі вміщує.

По суті таке розуміння відповідає і слововживанню. Якщо про якесь питання говорять: це «політичне» питання, про міністра чи чиновника: це «політичний» чиновник, про деяке рішення: воно «політично» обумовлено, – то тим самим завжди мається на увазі, що інтереси розподілу, збереження, зміни влади є визначальними для відповіді на зазначене питання, чи обумовлюють це рішення, чи визначають сферу діяльності відповідного чиновника. Хто займається політикою, той прагне до влади: або до влади як засобу, підлеглому іншим цілям (ідеальним чи егоїстичним), або до влади «заради її самої», щоб насолоджуватися почуттям престижу, який вона дає. [...]

Звичайно, головними фігурами в механізмі політичної боротьби не були одні тільки політики в силу їхнього покликання у власному сенсі цього слова. Але найвищою мірою вирішальну роль тут відіграє той рід допоміжних засобів, що знаходяться в їхньому розпорядженні. Як політично пануючі сили починають стверджуватися у своїй державі? Дане питання відноситься до всякого роду панування, тобто і до політичного панування у всіх його формах: до традиційного, так само і до легального й харизматичного. Будь-яке панування як підприємство, що вимагає постійного управління, потребує, з одного боку, установки людської поведінки на підпорядкування панам, що претендують бути носіями легітимного насильства, а з іншого боку – за допомогою цього підпорядкування – розпорядження тими речами, що в разі потреби залучаються для застосування фізичного насильства: особистий штаб управління і матеріальні засоби управління.

Штаб управління, що являє в зовнішньому прояві підприємство політичного панування, як і всяке інше підприємство, прикутий до повелителя, звичайно, не одним лише уявленням про легітимність, про яке тільки що йшла мова. Його підпорядкування спричинене двома засобами, що апелюють до особистого інтересу: матеріальною винагородою і соціальним вшануванням. [...]

Можна займатися політикою, тобто прагнути впливати на розподіл влади між політичними утвореннями й усередині їх, як у якості політика «з нагоди», так і в якості політика, для якого це побічна чи основна професія, точно так само як і при господарській діяльності. Політиками «з нагоди» є всі

ми, коли опускаємо свій виборчий бюлетень і робимо подібне волевиявлення, наприклад, чи плескаємо в долоні або протестуємо на «політичних» зборах, вимовляємо «політичну» промову і т. д.; у багатьох людей подібними діями й обмежується їхнє відношення до політики. Політиками «за сумісництвом» є в наші дні, наприклад, усі ті довірені особи і правління партійно-політичних союзів, які – за загальним правилом – займаються цією діяльністю лише в разі потреби, і вона не стає для них першорядною справою, «справою життя» ані в матеріальному, ані в духовному відношенні. [...]

Є два способи зробити з політики свою професію: або жити «для» політики, або жити «за рахунок» політики і «політикою». Дана протилежність аж ніяк не виняткова. Навпаки, звичайно, щонайменше духовно, але найчастіше і матеріально, роблять те й інше: той, хто живе «для» політики, у якомусь внутрішньому змісті створює «своє життя з цього» – або він відкрито насолоджується володінням владою, яку здійснює, або черпає свою внутрішню рівновагу і почуття власної гідності зі свідомості того, що служить «справі, і тим самим надає сенсу своєму життю. Мабуть, саме в такому глибокому внутрішньому змісті всяка серйозна людина, що живе для якоїсь справи, живе також і цією справою. Таким чином, відмінність стосується набагато більш глибокої сторони – економічної. «За рахунок» політики як професії живе той, хто прагне зробити з її постійне джерело доходу; «для» політики – той, у кого інша мета. Щоб хтось в економічному сенсі міг би жити «для» політики, при пануванні приватновласницького ладу, повинні бути наявними деякі, якщо завгодно, дуже тривіальні передумови: у нормальних умовах він повинен бути незалежним від доходів, що може принести йому політика. Отже, він просто повинен бути заможною людиною або ж як приватна особа займати таке положення у житті, яке приносить йому достатній постійний дохід. Так щонайменше виглядає справа в нормальних умовах.[...]

Якщо державою чи партією керують люди, що (в економічному сенсі слова) живуть винятково для політики, а не за рахунок політики, то це з необхідністю означає «плутократичне» рекрутування політичних керівних шарів. [...] Керувати політикою можна або в порядку «почесної діяльності», і тоді нею займаються, як звичайно кажуть, «незалежні», тобто заможні, що насамперед мають ренту, люди, або ж до політичного керівництва допускаються незаможні, і тоді вони повинні одержувати винагороду. Професійний політик, що живе за рахунок політики, може бути чисто [...] чиновником, що отримує платню. Тоді він або витягає доходи з мит і зборів за певні обов'язкові дії – чайові і хабарі являють собою лише один, нерегулярний і формально нелегальний різновид цієї категорії доходів, – або одержує тверду натуральну винагороду, або грошове утримання, або те й інше разом. Політичний діяч може набути характеру «підприємця», як кондотьер, чи орендар, чи покупець посади в минулому, чи як американський бос, що розцінює свої витрати як капіталовкладення, з якого він, використовуючи свій вплив, зуміє витягти дохід. Або ж такий політик може одержувати тверду

платню як редактор, або партійний секретар, або сучасний міністр, або політичний чиновник. [...]Внаслідок загальної бюрократизації із зростанням числа посад і попиту на такі посади як форми специфічно гарантованого забезпечення ця тенденція підсилюється для всіх партій, і вони все більше стають таким засобом забезпечення для своїх прихильників.

Однак нині зазначеній тенденції протистоїть розвиток і перетворення сучасного чиновництва в сукупність трудящих, висококваліфікованих фахівців духовної праці, професійно вимуштруваних багаторічною підготовкою, з високорозвиненою становою честю, що гарантує бездоганність, без чого виникла б фатальна небезпека жажливої корупції і низького міщанства, а це ставило б під загрозу чисто технічну ефективність державного апарату, значення якого для господарства, особливо зі зростанням соціалізації, постійно підсилюється і буде підсилюватися надалі. [...]

Одночасно з підйомом вимуштруваного чиновництва виникали також – хоча це відбувалося шляхом куди більш непомітних переходів – «керуючі політики». Звичайно, такі фактично чільні радники князів існували здавна в усьому світі. [...]

Перетворення політики на «підприємство», для якого потрібні навички в боротьбі за владу і знання її методів, створених сучасною партійною системою, зумовило поділ суспільних функціонерів на дві категорії, розділені аж ніяк не жорстко, але досить чітко: з одного боку, чиновники-фахівці, з іншого – «політичні» чиновники. «Політичні» чиновники, у власному сенсі слова, як правило, зовні характеризуються тим, що в будь-який момент можуть бути довільно переміщені і звільнені чи ж «спрямовані в розпорядження», як французькі префекти чи подібні їм чиновники в інших країнах, що становить найрізкішу протилежність «незалежності» чиновників з функціями суддів. [...]

Справжньою професією дійсного чиновника – це має вирішальне значення для оцінки нашого колишнього режиму – не повинна бути політика. Він повинен «управляти» насамперед неупереджено – ця вимога може бути застосована навіть до так званих «політичних» управлінських чиновників, – щонайменше офіційно, якщо під питання не поставлені «державні інтереси», тобто життєві інтереси пануючого порядку. *Sine ira et studio* – без гніву і пристрасті повинен він вершити справи. Отже, політичний чиновник не повинен робити саме того, що завжди і необхідним чином повинен робити політик – як вождь, так і його світа, – боротися. Бо прийняття якої-небудь сторони, боротьба, пристрасть – *ira et studium* – суть стихія політика, і насамперед політичного вождя. Діяльність вождя завжди підкоряється зовсім іншому принципу відповідальності, прямо протилежної відповідальності чиновника. У випадку якщо (незважаючи на його уявлення) вища установа наполягає на наказі, що здається йому помилковим, справа честі чиновника – виконати наказ під відповідальність того, хто наказує, виконати сумлінно і точно, так, начебто цей наказ відповідає його власним переконанням: без такої у вищому змісті моральної дисципліни і самовідданості розвалився б весь

апарат. Навпаки, честь політичного вождя, тобто керівного державного діяча, є прямо-таки виняткова особиста відповідальність за те, що він робить, відповідальність, відхилити яку чи скинути її з себе він не може і не має права. Саме ті натури, які в якості чиновників високо стоять у моральному відношенні, суть кепські, безвідповідальні насамперед у політичному сенсі слова, й постільки в моральному відношенні низького рангу політики – такі, яких ми, на жаль, весь час мали на керівних посадах. Саме таку систему ми називаємо «пануванням чиновників»; і звичайно, гідність нашого чиновництва аж ніяк не применшує те, що ми, оцінюючи їх з політичної точки зору, з позицій успіху, оголюємо хибність даної системи.[...]

Так які ж внутрішні радощі може запропонувати кар'єра «політика» і які особисті передумови для цього вона передбачає в тому, хто ступає на цей шлях?

Насамперед, вона дає почуття влади. Навіть на формально скромних посадах усвідомлення впливу на людей, участі у владі над ними, але в першу чергу – почуття того, що і ти тримаєш у руках нерв історично важливого процесу, – здатне підняти професійного політика вище рівня повсякденності. Однак тут перед ним постає питання: які його якості дають йому надію справитися з владою (як би вузько вона не була окреслена в кожному окремому випадку) і, отже, з тією відповідальністю, яку вона на нього покладає? Тим самим ми вступаємо в сферу етичних питань; бо саме до них належить питання, якою треба бути людині, щоб їй дозволено було покласти руку до колеса історії.

Можна сказати, що в основному три якості є для політика вирішальними: пристрась, почуття відповідальності, окомір. Пристрась – у сенсі орієнтації на сутність справи: жагучої самовіддачі «справі», тому богові або демонові, що цією справою керує. Не в розумінні того внутрішнього образу дій, який мій покійний друг Георг Зиммель звичайно називав «стерильною збудженістю», властивою визначеному типові насамперед російських інтелектуалів (але аж ніяк не всім з них!), і який нині відіграє настільки помітну роль і в наших інтелектуалів у цьому карнавалі, прикрашеному гордим ім'ям «революції»: «романтика інтелектуально цікавого», що витікає в порожнечу без усякого ділового почуття відповідальності. Бо однієї тільки пристрасі, якою би справжньою вона не здавалася, ще, звичайно, недостатньо. Вона не зробить вас політиком, якщо, слугуючи «справі», не зробить відповідальність саме перед цією справою головною дороговказною зіркою вашої діяльності. А для цього – у тому-то і полягає вирішальна психологічна якість політика – потрібен окомір, здатність із внутрішньою зібраністю і спокоєм піддатися впливу реальностей, іншими словами, потрібна дистанція стосовно речей і людей. «Відсутність дистанції», тільки як така – один зі смертних гріхів усякого політика – і є одна з тих якостей, яку виховують у нинішньої інтелектуальної молоді, прирікаючи її тим самим на нездатність до політики. Тому що проблема в тому й полягає: як можна «утиснути» в ту саму душу і жарку пристрась, і холодний окомір?

Політика «робиться» головою, а не якими-небудь іншими частинами тіла чи душі. І все-таки самовіддача політиці, якщо це не фривольна інтелектуальна гра, а справжнє людське діяння, повинна бути породжена і вигодувана тільки пристрасною. Але повне приборкання душі, що відрізняє пристрасного політика і розводить його зі «стерильно збудженим» політичним дилетантом, можливе лише завдяки звичці до дистанції – в будь-якому розумінні слова. «Сила» політичної «особистості» насамперед означає наявність у неї цих якостей.[...]

Друкується за: Вебер М. Политика как призвание и профессия [Электронный ресурс] / М. Вебер // Избранные произведения ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644-675. – Режим доступа: <http://www.kant.narod.ru/weber.htm>.

ШАРП ДЖ. 198 МЕТОДІВ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ

У людей, які ведуть ненасильницьку боротьбу, є в розпорядженні цілий арсенал «ненасильницької зброї». Нижче зазначено 198 методів, розділених на три великих категорії:

1. ненасильницький протест і переконання;
2. відмова від співробітництва (соціального, економічного та політичного);
3. ненасильницьке втручання.

МЕТОДИ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОГО ПРОТЕСТУ І ПЕРЕКОНАННЯ

Офіційні заяви

1. Публічні виступи.
2. Листи протесту чи підтримки.
3. Декларації організацій та установ.
4. Публічні заяви, підписані відомими людьми.
5. Декларації обвинувачення та намірів.
6. Групові чи масові петиції.

Спілкування із широкою аудиторією

7. Гасла, карикатури та символи.
8. Прапори, плакати та наочні засоби.
9. Листівки, памфлети та книги.
10. Газети та журнали.
11. Магнітофонні записи, платівки, радіо, телебачення.
12. Написи у повітрі (літаками) і на землі (оранкою ґрунту, посадкою рослин, каменями).

Групові акції

13. Депутації.
14. Сатиричні нагородження.
15. Групове лобі.
16. Пікетування.
17. Псевдо-вибори.

Символічні суспільні акції

18. Вивішування прапорів, використання предметів символічних квітів.
19. Носіння символів.
20. Молитви та богослужіння.
21. Передача символічних об'єктів.
22. Роздягання на знак протесту.
23. Знищення своєї власності.
24. Символічне запалювання вогнів (смолоскипи, ліхтарі, свічі).
25. Виставляння портретів.
26. Малювання на знак протесту.
27. Установка нових вуличних знаків та назв.
28. Символічні звуки.
29. Символічне «освоєння» земель.
30. Грубі жести.

Тиск на окремих людей

31. «Переслідування по п'ятах» офіційних осіб.
32. Глузування над офіційними особами.
33. Братання із солдатами.
34. Пильнування («вахти»).

Театр і музика

35. Гумористичні пародії.
36. Постановка п'єс і музичних творів.
37. Спів.

Процесії

38. Марші.
39. Паради.
40. Релігійні процесії.
41. Паломництво.
42. Автоколони.

Поминання померлих

43. Політична жалоба.
44. Символічні похорони.
45. Демонстративні похорони.
46. Поклоніння в місцях поховання.

Суспільні збори

47. Збори протесту чи підтримки.
48. Мітинги протесту.

- 49. Таємні мітинги протесту.
- 50. Семінари.

Відхід і відмова

- 51. Демонстративний відхід.
- 52. Мовчання.
- 53. Відмова від почесей.
- 54. Розгортання спиною.

МЕТОДИ ВІДМОВИ ВІД СОЦІАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Остракізм окремих людей

- 55. Соціальний бойкот.
- 56. Вибірковий соціальний бойкот.
- 57. Відмова від виконання подружніх обов'язків («за Лісістратом»).
- 58. Відмова від спілкування.
- 59. Припинення релігійної служби.

Відмова від участі у суспільних подіях, звичаях і роботі

- 60. Припинення соціальної та спортивної діяльності.
- 61. Бойкот суспільних подій.
- 62. Студентські страйки.
- 63. Суспільна непокора.
- 64. Призупинення членства в громадських організаціях.

Усунення із соціальної системи

- 65. Відмова виходити з будинку.
- 66. Повна особиста відмова від співробітництва.
- 67. Втеча робітників.
- 68. Укривання в притулку.
- 69. Колективний відхід із місця проживання.
- 70. Еміграція на знак протесту («хіджрат»).

МЕТОДИ ВІДМОВИ ВІД ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА: ЕКОНОМІЧНІ БОЙКОТИ

Акції споживачів

- 71. Бойкот споживачів.
- 72. Невикористання бойкотованих товарів.
- 73. Політика аскетизму.
- 74. Відмова від виплати орендної плати.
- 75. Відмова орендувати.
- 76. Загальнонаціональний споживчий бойкот.
- 77. Міжнародний споживчий бойкот.

Акції робітників і виробників

- 78. Бойкот робітників.
- 79. Бойкот виробників.

Акції посередників

80. Бойкот постачальниками та посередниками.

Акції власників і керуючих

81. Бойкот торговцями.

82. Відмова здавати в оренду чи продавати власність.

83. Локаут (зупинка виробництва власником).

84. Відмова в промисловій допомозі.

85. Загальний страйк торговців.

Акції власників фінансових ресурсів

86. Зняття банківських вкладів.

87. Відмова платити гонорари, виплати, суми обкладання.

88. Відмовлення виплачувати борги чи відсотки.

89. Вилучення фондів і кредитів.

90. Відмова від сплати податків.

91. Відмова від отримання зарплати.

Дії урядів

92. Внутрішнє ембарго.

93. «Чорні списки» торговців.

94. Міжнародне ембарго постачальників.

95. Міжнародне ембарго покупців.

96. Міжнародне торгове ембарго.

МЕТОДИ ВІДМОВИ ВІД ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА: СТРАЙК

Символічні страйки

97. Страйку протесту.

98. Швидкий відхід («страйк-блискавка»).

Сільськогосподарські страйки

99. Селянські страйки.

100. Страйки сільськогосподарських робітників.

Страйки особливих груп

101. Відмова від примусової праці.

102. Страйки ув'язнених.

103. Страйки ремісників.

104. Професійні страйки.

Звичайні промислові страйки

105. Страйк істеблішменту.

106. Промислові страйки.

107. Страйк солідарності.

Обмежені страйки

108. Частковий страйк.

- 109. «Бамперний» (вибірковий, почерговий) страйк.
- 110. Зниження темпів роботи.
- 111. Робота «суворо за інструкцією».
- 112. Невихід «через хворобу».
- 113. Страйк через звільнення.
- 114. Обмежений страйк.
- 115. Вибірковий страйк.

Багатогалузеві страйки

- 116. Страйк, що поширюється.
- 117. Загальний страйк.

Зв'язок страйків і економічного закриття підприємств

- 118. Припинення роботи та торгівлі («хартал»).
- 119. Припинення всієї економічної діяльності.

МЕТОДИ ВІДМОВИ ВІД ПОЛІТИЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Відмова від підтримки влади

- 120. Відмова від лояльності владі.
- 121. Відмова в суспільній підтримці.
- 122. Література та промови, які закликають до опору.

Відмова громадян від співробітництва з урядом

- 123. Бойкот законодавчих органів.
- 124. Бойкот виборів.
- 125. Бойкот роботи в державних установах і займання державних посад.
- 126. Бойкот урядових закладів, агентств та інших органів.
- 127. Відхід із урядових освітніх установ.
- 128. Бойкот підтримуваних урядом організацій.
- 129. Відмова в допомозі силам з наведення порядку.
- 130. Зняття знаків власності та вуличної розмітки.
- 131. Відмова прийняти призначення офіційних осіб.
- 132. Відмова розпустити існуючі інститути.

Альтернатива цивільній покорі

- 133. Неохоче та повільне підпорядкування.
- 134. Непокора при відсутності прямого нагляду.
- 135. Народна непокора.
- 136. Замаскована непокора.
- 137. Невиконання наказу розійтися зборам чи мітингу.
- 138. Сидячий страйк.
- 139. Відмова від призову в армію та депортації.
- 140. Укривання, втечі та виготовлення фальшивих документів.
- 141. Цивільна непокора «несправедливим» законам.

Акції урядового персоналу

- 142. Вибіркова відмова в допомозі представникам уряду.

- 143. Блокування передачі команд та інформації.
- 144. Затримки та перешкоди роботі установ.
- 145. Загальна відмова від адміністративного співробітництва.
- 146. Відмова від судового співробітництва.
- 147. Навмисна неефективність роботи та вибіркова відмова від співробітництва виконавчих органів.
- 148. Заколот.

Внутрішні акції уряду

- 149. Псевдо-легальні виверти та затримки.
- 150. Відмова від співробітництва з боку дрібних урядових органів.

Міжнародні акції уряду

- 151. Зміни в дипломатичних та інших представництвах.
- 152. Затримка та скасування дипломатичних заходів.
- 153. Утримання від дипломатичного визнання.
- 154. Погіршення дипломатичних відносин.
- 155. Вихід з міжнародних організацій.
- 156. Відмова від членства в міжнародних організаціях.
- 157. Виключення з міжнародних організацій.

МЕТОДИ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОГО ВТРУЧАННЯ

Психологічне втручання

- 158. Самовіддача у владу стихії (самоспалення, утоплення тощо).
- 159. Голодування:
 - а) голодування морального тиску;
 - б) голодний страйк;
 - в) голодування в дусі «сатьяграха».
- 160. «Зворотний» суд (використання підсудним суду для обвинувачення обвинувачів).
- 161. Ненасильницьке психологічне виснаження опонента.

Фізичне втручання

- 162. Сидіння.
- 163. Стояння.
- 164. Невихід із транспорту.
- 165. Використання сегрегованих пляжів за расової сегрегації.
- 166. Ходіння на місці.
- 167. Моління у сегрегованих церквах.
- 168. Ненасильницькі марші з вимогою передачі власності.
- 169. Ненасильницькі повітряні польоти в зону, контрольовану опонентом.
- 170. Ненасильницьке входження в заборонну зону (перетинання риси).
- 171. Ненасильницька перешкода насильству чи іншим діям опонента власним тілом (психологічний вплив).
- 172. Ненасильницьке блокування власним тілом (фізичний вплив).
- 173. Ненасильницька окупація.

Соціальне втручання

174. Встановлення нових соціальних порядків.
175. Перевантаження приміщень.
176. Блокування шляхів.
177. Нескінченне проголошення промов.
178. Самодіяльні вистави на вулиці.
179. Альтернативні соціальні інститути.
180. Альтернативні системи комунікацій.

Економічне втручання

181. Зворотний страйк.
182. Невихід після закінчення роботи.
183. Ненасильницьке захоплення землі.
184. Відмова від виконання блокади.
185. Політично мотивоване виготовлення фальшивих грошей.
186. Попереджувальні масові закупівлі стратегічно важливих товарів.
187. Захоплення цінностей.
188. Демпінг.
189. Вибірковий патронаж над фірмами, установами.
190. Альтернативні ринки.
191. Альтернативні транспортні системи.
192. Альтернативні економічні інститути.

Політичне втручання

193. Надмірне завантаження адміністративної системи.
194. Викриття секретних агентів.
195. Прагнення до ув'язнення.
196. Цивільна непокоря «нейтральним законам».
197. Робота без співробітництва.
198. Подвійний суверенітет і створення паралельного уряду.

ВИПРАВЛЕННЯ ТИПОВИХ НЕПОРОЗУМІНЬ ЩОДО НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ

Що таке ненасильницька дія?

Ненасильницькі дії – це загальний термін, який включає в себе десятки специфічних форм протесту, відмов від співробітництва та втручання, під час проведення яких активісти беруть участь у конфлікті шляхом здійснення – чи відмови від здійснення – визначених дій без використання фізичного насильства. Таким чином, ненасильство як метод не є пасивним. Це не бездіяльність. Це – ненасильницька дія.

В основі конфлікту можуть лежати різні причини. Часто це дія політичного характеру між політичними групами, на підтримку уряду чи проти нього, або, рідше, між урядами (наприклад, введення ембарго чи опір окупації). Можуть мати місце також економічні, соціальні, релігійні причини. Масштаб і рівень конфлікту також варіюють. Він може бути обмежений кордонами одного

району, міста, визначеної частини суспільства, а в інших ситуаціях охоплювати велику частину країни та навіть усю країну. Рідше до конфлікту втягуються кілька країн і урядів. Проте, незалежно від причин і масштабу конфлікту, ненасильницькі дії є методом, за допомогою якого люди, що відкидають пасивність і підпорядкування, та які вважають за необхідне продовжувати боротьбу, можуть брати участь у конфлікті без використання насильства. Ненасильницькі дії не є спробою уникнути конфлікту чи ігнорувати його.

Це одна з відповідей на питання про те, як діяти в політиці й особливо – як ефективно вирішувати питання про владу.

Чим не є ненасильницька дія?

1. Ненасильницька дія не має нічого спільного з пасивністю, покірною і боягузством. Так само як і при насильницьких діях, від цього необхідно в першу чергу відмовитися.

2. Ненасильницьку дію не слід прирівнювати до вербального чи чисто психологічного переконання, хоча вона і може використовувати психологічний тиск із метою змінити відношення до проблеми; ненасильницька дія являє собою метод боротьби з використанням санкцій та визначеної техніки, яка включає в себе вплив на соціальну, економічну та політичну владу і протистояння визначених сил у конфлікті.

3. Ненасильницька дія не спирається на визнання того, що «усі люди від народження добрі», визнаються здібності людей як до «добра», так і до «зла», включаючи такі крайнощі, як жорстокість та антигуманність.

4. Ті, хто беруть участь у ненасильницьких діях, зовсім не повинні бути пацифістами чи святими. Ненасильницькі дії в минулому успішно застосовувалися в основному «звичайними» людьми.

5. Досягнення успіху ненасильницьких дій не обов'язково вимагає наявності (хоча і серйозно залежить від) загальних стандартів і принципів, високого рівня спільності інтересів чи високого ступеня психологічної близькості між протиборчими сторонами. У випадку неможливості домогтися добровільних змін у діях опонента можуть бути використані примусові заходи.

6. Ненасильницька дія не в меншому ступені є феноменом Західної цивілізації, ніж Східної. Можна сказати навіть, що в більшому ступені вона розвинута на Заході, якщо врахувати широке використання страйків і бойкотів у робочому русі та відмову від співробітництва в боротьбі пригноблених народів.

7. Учасники ненасильницьких дій не виходять із припущення, що їхні опоненти будуть утримуватися від застосування насильства; метод розроблений з урахуванням можливої необхідності дій в умовах застосування насильства.

8. У ненасильницькій дії не закладено нічого, що могло б запобігти використанню її для «гарних» чи «поганих» цілей, хоча соціальні наслідки її використання для досягнення «поганих» цілей можуть значно відрізнятись від наслідків застосування насильства для цих же цілей.

9. Ненасильницькі дії успішно використовуються не тільки в розв'язанні внутрішніх конфліктів у рамках демократичної системи; вони широко

використовувалися в боротьбі проти диктаторських режимів, іноземної окупації й навіть проти тоталітарної системи.

10. Ненасильницькі дії далеко не завжди вимагають більше часу для перемоги, ніж боротьба із застосуванням насильства. У багатьох випадках ненасильницька боротьба досягала своїх цілей за дуже короткі терміни – аж до декількох днів. Час, необхідний для досягнення перемоги, залежить від різних факторів – у першу чергу, від сили учасників ненасильницької боротьби.

Друкується за: Sharp Gene. The Methods of Nonviolent Action / Gene Sharp // The Politics of Nonviolent Action. – Boston : Porter Sargent, 1973. – 348 p.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

- Адміністративна етика** (від лат. *administrare* – керувати) – вид професійної етики; наука про застосування моральних принципів і норм до діяльності й поведінки посадових осіб незалежно від рівня управління, дотримуючись яких, керівник визначає моральні стандарти вирішення проблем, що можуть виникнути в організації, самостійно аналізує ці стандарти й несе особисту відповідальність за прийняті рішення; *А. е.* вивчає всі моральні аспекти діяльності державних службовців і керівників.
- Аморалізм (аморальність)** – байдужість до вимог моралі і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві; заперечення моралі, відмова від принципів сумління, честі, справедливості; виправдання жорстокості, підступності, обману.
- Аморальна політика** – політика, яка ґрунтується не на моральних нормах, а на силі, вигоді й міркуваннях політичної доцільності.
- Антиномія** – суперечність між двома положеннями, що визнаються однаково вірними; суперечність двох законів.
- Аскетизм** – зречення радощів життя, відлюдництво, умертвіння плоті задля досягнення моральної досконалості.
- Благо** – добро, щастя; все, що має для людини позитивне значення; об'єкти та засоби задоволення людських потреб.
- Буддизм** – релігійно-філософське вчення (вчення Будди) про духовне пробудження, яке виникло близько VI ст. до н. е. в Давній Індії; одна з найдавніших світових релігій, яку сповідують у багатьох регіонах світу.
- Гідність** – особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення людини до інших людей, в якому визнається її безумовна цінність.
- Глобалізація** (від англ. *globalization*) – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, основними наслідками якого є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, а також зближення культур різних країн, світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів.
- Громадянське суспільство** – сфера недержавних суспільних інститутів та відносин; сукупність суб'єктів (особа, сім'я, громадські об'єднання, політичні партії, трудові колективи тощо), які не входять у структуру держави і вступають у різноманітні суспільні відносини, в тому числі і з державою, але існують як відносно незалежні суб'єкти для задоволення своїх потреб та інтересів.
- Гуманізація** (від лат. *humanus* – людський) – процес «олюднення» суспільного життя, основою якого є світоглядний принцип, за яким людина є найвищою суспільною цінністю, здатною до необмеженого розвитку і

самовдосконалення, реалізації всіх своїх здібностей і талантів; у сучасному світі – глобальний процес утвердження гуманних цінностей у світовій культурі, політиці, економіці.

Гуманізм – учення про пріоритет у суспільному житті людських цінностей; мистецький етично визначений напрям, що утверджує ідеал людини як освіченої та високоморальної особистості; принцип етики, основою якого є переконання в безмежних можливостях, здатності до вдосконалення людини, вимога свободи і захисту її гідності, визнання права людини на щастя, проголошення задоволення її потреб та інтересів кінцевою метою суспільства.

Даосизм – китайське традиційне вчення, в якому присутні елементи релігії й філософії; вчення Давнього Китаю про всезагальний і невидимий закон всього існуючого – дао, якому підпорядковуються природа, суспільство, поведінка і мислення індивідів.

Депутатська етика – вид професійної (корпоративної) етики, що охоплює широке коло етичних проблем, пов'язаних із діяльністю депутатів не лише центральних, а й місцевих представницьких органів влади; сукупність правил поведінки депутатського корпусу.

Диктатура пролетаріату – форма політичної влади, яка тимчасово у формі диктатури встановлюється внаслідок соціалістичної революції й здійснюється робітничим класом на чолі зі своєю партією для придушення опору колишніх панівних класів з метою побудови соціалізму і переходу суспільства до будівництва комунізму.

Дилема – логічне судження з двома протилежними положеннями, що суперечать одне одному і виключають можливість третього; необхідність вибору між двома можливостями.

Діалектика (з грец. *διαλεκτική* – мистецтво сперечатись, міркувати) – вчення про універсальні зв'язки буття та розвиток, теоретична і методологічна основа пізнання та діяльності, одна з найдавніших наук про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і свідомості.

Діалог – двосторонній обмін інформацією (розмова, спілкування) між двома або більше людьми (або людиною та ЕОМ) у вигляді питань та відповідей; у політиці – шлях до розв'язання соціальних конфліктів, ефективний засіб розвитку особистості політика.

Добро – категорія етики, яка характеризує позитивні моральні цінності, свідоме, безкорисливе і щире прагнення до здійснення блага, корисної дії; найвища, абсолютна вселюдська цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом.

Доброчесний обман – свідоме перекручування інформації, яке відбувається в ім'я добра тих, кого обманюють; «брехня во спасіння».

Доброчинність – служіння добру й справедливості; моральна поведінка, що стала звичкою.

Дхарма – кодекс моральних обов'язків, праведність і відповідальність людини, одна з основних категорій індуїстської етики.

Екологічна етика – галузь етичних знань, предметом якої є моральне ставлення людини до живої і неживої природи.

Економічний детермінізм – концепція, згідно з якою розвиток суспільства визначається лише розвитком суспільного способу виробництва (продуктивних сил і виробничих відносин), а надбудовні відносини (політичні, правові, культурні та ін.) позбавлені самостійності й не впливають на суспільно-історичний розвиток; **Е. д.** ігнорує діяльність людей як дійсного суб'єкта історії, зводить їх до безликої маси, що цілком залежить від економічних факторів, недооцінює значення політики й ідеології в суспільному житті; **Е. д.** виник наприкінці ХІХ ст. як вульгаризація марксизму.

Електоральна етика – вид професійної (корпоративної) етики, що охоплює широке коло етичних проблем, пов'язаних із дотриманням моральних правил, цінностей і норм під час виборчих кампаній.

Етизація політики – облагородження політики, переорієнтація її на гуманістичні цілі.

Етика (від грец. *ethos* – звичай, моральний характер) – наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності; наука, що вивчає моральні відносини і моральну свідомість.

Етика бізнесу – вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує особливості функціонування і розвитку моралі у сфері підприємницької, комерційної діяльності і формулює для цієї сфери відповідні рекомендації.

Етика медпрацівників – вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує об'єктивні основи, сутність, специфіку, структуру й основні функції моралі працівників медичної сфери діяльності.

Етика ненасильства – обґрунтування таких принципів і методів рішення проблем і конфліктів, що виключають застосування насильства над особистістю; визнання необхідності, доцільності й виправданості відмови від використання насильства при вирішенні будь-яких політичних і соціальних проблем.

Етикет (від фр. *étiquette* – етикетка, напис) – норми й правила, які відображають уявлення про гідну поведінку людей у суспільстві; сукупність правил поведінки, встановлений порядок поведінки.

Етос (від грец. *ethos* – звичай, моральний характер) – узагальнена характеристика культури певної соціальної спільноти, яка виражена в системі її панівних цінностей і норм поведінки; стиль життя певної соціальної групи, орієнтація її культури, прийнята в ній ієрархія цінностей.

Заповідь – повеління, що належить авторитетній особі або приписується їй.

Звичай – вид суспільної дисципліни, яка історично (і стихійно) склалася і поширилася в суспільстві чи колективі; загальний, звичний стиль дій і

вчинків, якого повинні дотримуватися індивіди, групи, суспільство загалом.

Зловживання владою – умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Ідеалізм – протилежний матеріалізму напрям філософії, вихідним принципом якого є твердження, що в основі речей і явищ реальності лежить не матеріальне, а ідеальне, духовна першооснова (світовий розум, ідея, відчуття тощо); **I.** виходить з визнання первинності свідомості, духу і вторинності природи, матерії.

Імморалізм – заперечення обов'язковості принципів і приписів моралі.

Індуїзм – давня національна релігія Індії, корені якої ведуть до ведичної цивілізації; третя релігія у світі після християнства та ісламу за кількістю прихильників; складна система світосприйняття, що включає в себе філософські, релігійні та соціальні компоненти, які досить переплетені між собою і залежать один від одного.

Іслам – наймолодша зі світових релігій, що сформувалася у VII ст. в Аравії, на сьогодні одна з найпоширеніших світових релігій, друга за чисельністю послідовників; монотеїстична релігія, характерною ознакою якої є її роль як соціального і культурного регулятора.

Карма – природна моральна причинність, одна з основних категорій індуїстської етики.

Категоричний імператив – моральний закон, вимогами якого повинна керуватися людина у своїй поведінці (за І. Кантом).

Класова боротьба – одне з ключових понять марксизму; неминуча боротьба між великими групами людей – класами, інтереси яких несумісні або суперечні; головний зміст і рушійна сила історії всіх антагоністичних класових суспільств.

Кодекс поведіння – зібрання норм професійної етики, що пропонує визначений тип моральних взаємин між людьми у сфері певної професії та визначає моральні вимоги стосовно неї.

Кольорові революції – поняття, що застосовується для позначення так званих «ненасильницьких революцій», а також деяких широко відомих масових ненасильницьких акцій протесту, внаслідок яких відбулася зміна політичних режимів у низці постсоціалістичних країн (на території колишнього СРСР і Східної Європи) та країн арабського світу.

Компроміс (від лат. *compromissum* – згода) – згода, порозуміння з політичним противником, що досягнуті шляхом взаємних поступок.

Консенсус (від лат. *consensus* – згода, однастайність) – загальна згода у спірних питаннях, до якої приходять учасники переговорів, з'їздів, конференцій, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень по суттєвих

питаннях у більшості зацікавлених сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних точок зору.

Конфлікт інтересів – протиріччя між приватними інтересами депутата та виконанням ним службових обов'язків, наявність якого може вплинути на об'єктивність та неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи утримання від вчинення певних дій в процесі його службової діяльності.

Конфуціанство – філософсько-етичне вчення й одна з найголовніших філософсько-релігійних течій Давнього Китаю, в яких центральне місце посідали питання моральної природи людини, життя сім'ї й управління державою, концепція ідеальної людини, якій притаманні гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей тощо.

Корпоративна етика – вчення про професійну мораль, яка регулює моральні відносини людей у трудовій сфері; сукупність моральних норм, що визначають відношення людини до своїх професійних обов'язків.

Корупція (від лат. *corrumpere* – псувати) – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

Легізм – давньокитайське етико-політичне вчення (так звані «законники»), згідно з яким управління людиною, суспільством і державою необхідно здійснювати на основі жорстких і суворих законів, а не норм моралі.

Лобіювання (лобізм) (від англ. *lobby* – закритий майданчик, коридор, кулуари) – організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень.

Макіавеллізм – політичний стиль, заснований на принципі «мета виправдовує засоби»; схема політичної поведінки, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей.

Марксизм – філософське, політичне та економічне вчення, розроблене К. Марксом і Ф. Енгельсом з метою перетворення суспільства і його переходу на нову модель суспільних відносин – комунізм.

Матеріалізм – протилежний ідеалізму напрям у філософії, який виходить з того, що буття є первинним, а свідомість, мислення – вторинними, похідними, що світ є матеріальним і пізнаваним.

Міліцейська (поліцейська) етика – вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує проблему обов'язку працівників органів внутрішніх справ, сферу моральних вимог до них.

Міф – (від грец. *mytos* – оповідь, розповідь, казка) – оповідь, яка пояснює походження певних речей, явищ, всього світу, через емоційно-чуттєві образи; наївно-символічне уявлення людей про світ; **М.** є основою різних релігійних систем, фольклорних традицій, художньої творчості.

Монотеїзм (від грец. *monos* – єдиний і *theos* – бог; єдиногобожжя) – віровчення, яке, на відміну від політеїзму, виходить із поклоніння єдиному Богові та виключає існування інших, рівних йому божественних істот; *М.* представлений у християнстві, ісламі та іудаїзмі.

Моралізаторство – схильність до моралізування, повчання; в політиці – використання моралі в якості ціннісного базису політики й одночасно основного критерія оцінки політичного процесу і політичних дій.

Моралізм – позиція, представники якої вважають, що в ході досягнення будь-яких політичних цілей необхідно виходити з безумовного пріоритету моральних міркувань.

Мораль – одна з форм суспільної свідомості; система поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським осудом; у політиці – сукупність норм і зразків політичної поведінки, яка створює можливість оцінювати її на підставі критеріїв добра і зла.

Моральна вимога – найпростіший елемент моральних відносин індивідів, які підпорядковуються різним формам повинності; характеризується імперативністю, всезагальністю, всепроникливістю та безособовістю; формулюється як моральна норма, моральне правило, моральний припис, заповідь.

Моральна відповідальність – характеристика особистості з точки зору виконання нею моральних вимог.

Моральна діяльність – один з найголовніших компонентів моралі, що проявляється у вчинках кожного індивіда, які характеризують поведінку людини й дають можливість побачити її дійсну моральність.

Моральна норма – одна з найпростіших форм моральної вимоги, елемент моральних відносин і моральної свідомості; однаковою мірою адресоване всім людям повеління, яке слід неухильно виконувати за будь-якої ситуації.

Моральна політика – різновид політики, за якого мораль виконує мотиваційну функцію і складає основу цілепокладання в політичній діяльності; ґрунтується на універсальних гуманістичних цінностях, на цінностях релігійних, на інтересах індивідів чи великих суспільних груп.

Моральна якість – відносно стійкі ознаки поведінки людини, які виявляються в однотипних вчинках, що відповідають критеріям добра (чесноти, доброчесності) чи суперечать їм (моральні вади, пороки).

Моральний вибір – акт моральної діяльності, який полягає у тому, що людина, виявляючи свою суверенність, самовизначається стосовно системи цінностей і способів їх реалізації в лінії поведінки чи окремих вчинків.

Моральний вчинок – добровільна дія, що об'єктивно відповідає моральній вимозі.

Моральний ідеал – найдосконаліший, безумовний, універсальний зразок високоморальної особистості, яка володіє всіма відомими чеснотами, кожна з яких максимально досконала.

- Моральний кодекс** – звід моральних норм і правил, які необхідно виконувати.
- Моральний мотив** – внутрішня, суб'єктивно-особистісна спонука до дії, зацікавленість в її реалізації й орієнтація на моральні чинники.
- Моральні відносини** – ціннісні смислові аспекти всіх суспільних відносин, орієнтовані на найвищі вселюдські цінності.
- Моральність** – внутрішня установка індивіда діяти відповідно до своєї совісті і свободи волі (на відміну від моралі, яка є зовнішньою вимогою до поведінки індивіда); **М. політична** є наслідком конкретних суспільних умов, до складу яких входять рівень розвитку суспільства, його культурні досягнення, відкритість або закритість щодо впливів інших культур тощо.
- Напівправа** – неповна, не вся правда про предмет судження; найбільш зручний спосіб приховати певну частину інформації через замовчування дуже важливих її деталей, в результаті правда стає зручною для того, хто хоче щось приховати.
- Насильство** – застосування силових методів, або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір; будь-яке застосування сили щодо беззахисних.
- Недоброзичлива правда** – правдиве повідомлення, яке має негативне значення, бо служить засобом заподіяння зла та висловлюється заради особистих інтересів або з помсти чи заздрості.
- Ненасильницький опір** – практика досягнення політичних цілей без застосування насильства: шляхом громадянської непокори, страйків, відмови від співробітництва, бойкоту, символічних протестів тощо.
- Ненасильство** – філософія та стратегія зміни суспільства, яка відкидає застосування насильства; альтернатива до пасивного сприйняття пригнічення та збройного йому протистояння; не відмова від боротьби, а особлива форма боротьби з насильством.
- Нігілізм** (від лат. *nihil* – ніщо) – світоглядна позиція, що виражається в запереченні осмисленості людського існування, значущості загальноприйнятих моральних і культурних цінностей; невизнання будь-яких авторитетів.
- Нірвана** (від санскр. – заспокоєння, згасання) – центральне поняття релігійної філософії буддизму, що означає вищий стан, кінцеву мету духовних прагнень людини; характеризується як щось незбагненне, невимовне; представляє по суті стан внутрішньої повноти і абсолютної відчуженості від зовнішнього буття.
- Номенклатура** – коло посадових осіб, призначення або затвердження яких належить до компетенції якого-небудь вищого органу; панівна партійна еліта в СРСР та інших соціалістичних країнах, що цілком контролювала всі сфери життя суспільства.
- Обов'язок** – сукупність моральних зобов'язань людини перед іншими; вища моральна зобов'язаність, що стала внутрішньою якістю і стимулом вільної поведінки особистості; органічна необхідність, що узгоджує особисті й суспільні інтереси; в теорії управління **О.** – нормативно закріплене коло

дій, покладених на органи управління або працівників, які слід безумовно виконувати.

Оптимізм – світосприйняття, пройняте життєрадісністю, вірою у майбутнє.

Парламентська етика – особливий вид професійної (корпоративної) етики, що регулює відносини, які виникають в ході законотворчої та іншої парламентської діяльності, а також позапарламентської діяльності, пов'язаної з виконанням функцій народного депутата.

Пацифізм (від лат. *pacificus* – миротворчий) – ідеологія беззастережного осуду будь-якої війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики; засудження всіляких війн в будь-якій формі; заперечення доцільності будь-яких війн.

Песимізм – пройняте зневірою, відчаєм світовідчуття; погляд, згідно з яким у світі переважає зло, а тому людина приречена на страждання нині і в майбутньому.

Полілог (від грец. *polys* – багато і *logos* – слово) – дискусія, бесіда трьох і більше учасників; форма мовлення, яка характеризується зміною висловлювань декількох мовців і безпосереднім зв'язком висловлювань з ситуацією; обмін думками з тієї чи іншої теми, де кожен учасник має власну відмінну точку зору, часто набуває форми групового спілкування (бесіда, збори, дискусія, гра тощо).

Політизація – одна з характерних особливостей сучасного суспільства, посилення впливу політики на інші сфери життя, надання політичного звучання більш-менш значним питанням громадського життя.

Політика (від грец. *politike* – мистецтво управління державою) – особливий спосіб регулювання відносин між великими соціальними спільнотами (класами, станами, націями), який ґрунтується на писаних законах і спирається на політичну (державну) владу; діяльність з управління та керівництва суспільством на основі публічної влади.

Політична етика – суміжна наукова галузь на перетині загальної етики й політології, що вивчає вплив на політику моральних принципів, норм і уявлень людей, а також самі моральні цінності й норми, що безпосередньо стосуються політичних інститутів, відносин, політичної діяльності та світоглядних параметрів суспільства.

Політична етика (у вузькому розумінні) – наукова галузь, що досліджує професійну етику суб'єктів політичної діяльності.

Політична етика (у широкому розумінні) – наукова галузь, що досліджує моральні засади політики і влади.

Політичний реалізм – позиція, представники якої визнають, що політика є до певної міри «брудною справою», а в ситуації зіткнення моральних цінностей в політиці слід віддавати перевагу на користь меншого зла.

Прагматизм – філософська течія, яка, ігноруючи об'єктивну основу понять, ідей, теорій, норм, оцінює їх, беручи до уваги лише їх практичну ефективність.

- Прикладна етика** – напрям професійної етики, що вивчає практичні моральні проблеми (наприклад: аборт, евтаназія, смертна кара, штучне запліднення, використання атомної енергії), займається колізіями у конкретних сферах суспільної практики (бізнесі, біології, науці, політиці тощо).
- Провіденціалізм** – релігійно-філософський напрямок, згідно з яким розвиток суспільства, його джерела, рушійні сили та кінцева мета загалом визначаються таємними, зовнішніми у відношенні доісторичного процесу силами – провидінням (Богом).
- Протестантизм** – один із найпоширеніших (після православ'я і католицизму) напрямів у християнстві, що сформувався в період Реформації XVI ст. (лютеранство, кальвінізм тощо) та внаслідок подальшого внутрішнього поділу утворив безліч самостійних сповідань і церков (адвентизм, баптизм, євангелізм тощо), які вбачали своєю метою повернення до ідеалів раннього християнства.
- Професійна етика** – кодекс правил, що визначають поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків.
- «Ренесанс етики»** – період 60-70-х рр. XX ст., коли в умовах глибокої кризи внутрішньої й зовнішньої політики держав, вичерпання ліберальної традиції, розпаду ціннісних орієнтацій, проявів громадянської непокори з боку лівих і молодіжних рухів з'являється великий інтерес до етичних проблем.
- Сансара** – нескінченний цикл страждань (народжень, хвороб, смертей та реінкарнацій) в буддизмі, індуїзмі та інших дхармічних релігіях; уявлення про плинність усього живого, процес переходу однієї тілесної оболонки в іншу, ланцюг страждань у земному житті, кругообіг народження і смерті.
- Сатьяграха** – створена М. Ганді філософія ненасильства, що закликає до активної діяльності, але разом з тим не є фізичною силою, не завдає страждань противнику, не передбачає його знищення та не застосовує зброю.
- Свобода** – здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, враховуючи знання законів об'єктивної необхідності.
- Совість (сумління)** – вияв моральної самосвідомості особистості, її здатність здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати оцінку своїх вчинків.
- Справедлива війна** – морально допустима війна, яка відповідає певним критеріям: оголошеність, оборонний (не агресивний) характер, захист національного суверенітету і територіальної цілісності, націленість на досягнення миру, великодушність переможців до переможених, неможливість вирішити конфлікт іншими засобами; іноді до правил

справедливої війни відносять не залучення цивільних осіб, відмова від повалення уряду тощо.

Справедливість – моральна якість та чеснота, вразливість як на суспільне добро, так і на суспільне зло; загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами; належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права.

Судова етика – галузь юридичної етики, яка досліджує комплекс моральних заборон і дозволів, зумовлених специфікою розгляду і вирішення в судових засіданнях кримінальних, цивільних, адміністративних справ.

Суспільний договір – теорія, за якою люди віддають частину своїх суверенних прав уряду держави або іншому органу влади для того, щоб підтримувати порядок у суспільстві; згода тих, ким правлять, на певні правила, за якими здійснюється правління.

Теологія (від грец. *theos* – Бог та *logos* – слово) – вчення, предметом пізнання якого є Бог і все, що з ним пов'язано.

Теоцентризм (від грец. *theos* – Бог і лат. *centrum* – центр кола) – найпоширеніша у Середні віки філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага; основою моральності служить шанування Бога і служіння йому, а наслідування і уподібнення йому вважається вищою метою людського життя.

Теракт – застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на ухвалення рішень органами державної влади чи місцевого самоврядування, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Терор (від лат. *terror* – страх, жах) – неприховане насилля представників влади з використанням державного апарату проти народу з метою придушення не тільки опозиції, але й всього загалу, з метою викликати жах і залишити думки про опір; насилля з боку наділених владними повноваженнями («сильніших»).

Тероризм – використання або загроза застосування насильства для досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети; свідоме, цілеспрямоване застосування терору шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших зазіхань на життя чи здоров'я ні в чому не повинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних, з погляду чинного уряду, цілей.

Утилітаризм – ідеалістичне вчення, в основі якого лежить оцінювання предметів і явищ з точки зору їх корисності; утилітаризм в етиці вважає корисність основою моральності.

Утопізм (від грец. *υ* – не і *topos* – місце; місце, якого немає) – термін для позначення будь-якої системи політичних ідей, що змальовує або захищає ідеал суспільства, в якому будуть досягнуті загальні мир і щастя, а його члени житимуть у довершених умовах.

Фаталізм – визнання панування над суспільством і людиною невідворотних сил, які наперед визначають їх долю.

Християнство – одна з найпоширеніших монотеїстичних релігій світу; друга після буддизму за часом виникнення (в I ст. н. е.) світова релігія, яка охоплює три головні напрями – православ'я, католицизм, протестантизм; характерною особливістю Х. є віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства і настанови в істині.

Цивілізований лобізм – форма законного впливу «груп тиску» на управлінські рішення державних органів з метою задоволення інтересів певних соціальних структур (організацій, територіальних утворень, верств громадян тощо); надання особі (або групі осіб), від якої залежить доля бажаного рішення, необхідної інформації, здатної переконати цю особу (або групу осіб) у доцільності ухвалення рішення; підтримка напрямів, які знаходяться у сфері національних інтересів, відповідають передовим технологіям та гарантують створення багатьох нових робочих місць.

Цинізм – відверто зневажливе ставлення до загально прийнятих норм моралі, етики, до чого-небудь, що має загальне визнання, повагу.

Чесноти (доброчесності) – позитивні моральні якості людей; риси або властивості, які вважаються морально добрими і оцінюються як основа моральних законів, принципів і цінностей.

Честь – особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні свого соціального статусу, роду діяльності й моральних заслуг, і відповідне ставлення до неї суспільства, яке рахується з її репутацією.

Шаріат – комплекс приписів, що визначають переконання, а також формують релігійну совість і моральні цінності мусульман.

Щастя – стан найвищого внутрішнього вдоволення людини умовами свого буття, повнотою і осмисленістю життя, реалізацією свого людського призначення.

Юридична етика – вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує роль і значення моральних принципів у сфері здійснення правосуддя і правоохоронної діяльності, регулює відносини суспільства та особи, а саме: етику суддів, слідчих, адвокатів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Воловик В. І. Політична філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Воловик ; Держ. вищ. навч. закл. «Запоріж. нац. ун-т» М-ва освіти і науки, молоді та спорту України. – Запоріжжя : Просвіта, 2012. – 183 с.
2. Гаджиев К. С. Политическая наука: пособие для преподавателей, аспирантов и студентов гуманитарных факультетов / К. С. Гаджиев. – М. : СОРОС – Международ. отношения, 1994. – 400 с.
3. Гусейнов А. Краткая история этики / А. Гусейнов, Г. Ирритц. – М. : Мысль, 1987. – 589 с.
4. Дубко Е. Л. Политическая этика: учебник для вузов / Е. Л. Дубко ; МГУ им. М. В. Ломоносова. Филос. фак. – М. : Академический Проект; Трикста, 2005. – 720 с.
5. История этических учений: учебник для вузов / [А. А. Гусейнов, А. И. Кобзев, В. К. Шохин и др.] ; под ред. А. А. Гусейнова. – М. : Трикста; Академический Проект, 2015. – 878 с.
6. Ломачинська І. М. Професійна етика: навч. посіб. для дистанц. навчання / І. М. Ломачинська. – К. : Університет «Україна», 2005. – 227 с.
7. Нападиста В. Г. Історія етики в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл / В. Г. Нападиста. – К. : Либідь, 2004. – 240 с.
8. Політична філософія: підручник / [Є. М. Суліма, М. А. Шепелев, В. В. Кривошеїн, В. Ю. Полянська] ; за ред. Є. М. Суліми. – К. : Знання, 2006. – 799 с.
9. Політологія: підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – [3-е вид., перероб., доп.]. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 568 с.
10. Політологія: підручник для студентів ун-тів / [О. І. Семків, В. А. Шпилюк, А. І. Пашук та ін.] ; за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1994. – 592 с.
11. Сутор Б. Малая политическая этика / Б. Сутор // Политическая и экономическая этика: учебное пособие ; пер. с нем. – М. : Изд. группа «Файр-Пресс», 2001. – С. 29-176.
12. Тофтул М. Г. Етика: підручник / М. Г. Тофтул. – [2-е вид., перероб., доп.]. – К. : Академія, 2011. – 437 с.
13. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник для студ. вищ. навч. закл. / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – 574 с.

Додаткова:

1. Аристотель. Большая этика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. ; АН СССР, Ин-т философии. – М. : [б. и.], 1983. – Т. 4. – С. 295-374.
2. Бакштановский В. И. Этика политического успеха / В. И. Бакштановский, Ю. В. Согомонов, В. А. Чурилов ; Тюмен. науч. центр, Сиб. отд-ние РАН, Центр прикладной этики. – Тюмень : [б. и.], М. : [б. и.], 1997. – 747 с.

3. Баллестрем К. Г. Власть и мораль (основная проблема политической этики) / К. Г. Баллестрем // Философские науки. – 1991. – № 8. – С. 88-101.
4. Вагіна О. М. Глобалізація сучасної цивілізації: політико-етичний аспект / О. М. Вагіна // Збірник праць студентів, аспірантів та викладачів Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – С. 385-387.
5. Вагіна О. М. Етичні засади політики та перспективи розвитку політичної етики / О. М. Вагіна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 45. – С. 585-592.
6. Вагіна О. М. Парламентська етика як різновид професійної політичної етики / О. М. Вагіна // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. – Вип. 26. – С. 211-218.
7. Вартанян А. А. Политика и мораль: к вопросу о мировом политическом порядке/ А. А. Вартанян. – М. : Гуманитарий, 1998. – 414 с.
8. Василевська Т. Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів: навч.-метод. матеріали / Т. Е. Василевська ; уклад. О. М. Руденко. – К. : НАДУ, 2013. – 76 с.
9. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Электронный ресурс] / М. Вебер // Избранные произведения ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644-675. – Режим доступа: <http://www.kant.narod.ru/weber.htm>.
10. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
11. Дорошенко А. Терор і тероризм / А. Дорошенко // Політика і час. – 1997. – № 8-9. – С.15-17.
12. Запасник С. Ложь в политике / С. Запасник // Философские науки. – 1991. – № 8. – С.94-107.
13. Класики політичної думки: від Платона до Макса Вебера / Ред. Є. Причепій ; пер. з нім. – К. : ВК ТОВ «Тандем», 2002. – 582 с.
14. Ключников Ю. В. Мораль, право, политика как этическая сфера / Ю. В. Ключников // Полис. – 1992. – № 1-2. – С.208-216.
15. Кучеренко І. Політична етика в міжнародних відносинах / І. Кучеренко // Особа у контексті часу. Книга на пошану Лариси Нагорної / упоряд. Ю. Шаповал, О. Лісничук, С. Набок. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 319-320.
16. Левчук-Хмара М. Етико-правові та політико-правові аспекти теорії справедливості Джона Ролза / М. Левчук-Хмара // Мандрівець. – 2012. – № 5. – С. 80-83.
17. Максим'як В. Професійна етика державних службовців / В. Максим'як, М. Нинюк // Вісник державної служби України. – 2003. – № 2. – С. 74-77.
18. Мовчан Т. Формування політичної етики в контексті політичної культури в Україні / Т. Мовчан // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 101-104.
19. Рудакевич М. І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління /

М. І. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во АСТОН, 2007. – 400 с.

20. Скиделский Р. Политика и этика / Р. Скиделский // Глобалист. – 2005. – № 94. – С. 7-8.
21. Соловьев А. Существуетли в политике этика? Политическая реклама как форма зомбирования / А. Соловьев // Сегодня. – 1999. – № 5. – С. 3.
22. Тураев В. А. Глобальные вызовы человечеству: учебное пособие / В. А. Тураев. – М. : Логос, 2002. – 192 с.
23. Чанышев А. А. История политических учений: учебник / А. А. Чанышев ; Московский гос. ин-т международных отношений (ун-т). – М. : Проспект, 2005. – 591 с.
24. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи [Електронний ресурс] / Дж. Шарп ; Ін-т ім. А. Ейнштейна. – К. : [б. в.], 2003. – 81 с. – Режим доступу: <http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/Sharp-demokratiya.pdf>.
25. Широкова М. А. Политическая этика как наука и учебная дисциплина: многообразие подходов [Электронный ресурс] / М. А. Широкова // Известия АГУ. – Барнаул : Изд-во АГУ, 2008. – № 4/1. – С. 201-206. – Режим доступа: http://www.asu.ru/structure/journals/izv_agu/2008/4_1/poly/documents/652/.

Інформаційні ресурси

1. Гусейнов А. А. Марксизм и этика [Электронный ресурс] / А. А. Гусейнов // Карл Маркс и современная философия : сб. мат. науч. конф. к 180-летию со дня рождения К. Маркса / отв. ред. Н. И. Лапин. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/iphras/library/marx/marx9.html>.
2. Європейський інформаційно-дослідницький центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua>.
3. Когут А. Етичне та правове регулювання поведінки парламентарів: міжнародний досвід та пропозиції для України (PolicyPaper) [Електронний ресурс] / А. Когут, О. Савчук. – Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28800.pdf>.
4. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р. [Електронний ресурс] // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000. – Ст. 164. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_334.
5. Рикёр П. Мораль, этика и политика [Электронный ресурс] / П. Рикёр. – Режим доступа: http://krotov.info/libr_min/17_r/ik/er.htm.
6. International Programs / U. S. Census Bureau [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.census.gov/ipc/www/popclockworld.html>.
7. <http://politics.ellib.org.ua/>.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Вагіна Олена Миколаївна

ПОЛІТИЧНА ЕТИКА

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Політологія»
освітньо-професійної програми «Політологія»

Рецензент *С. І. Кальцева*
Відповідальний за випуск *Є. Г. Цокур*
Коректор *О. М. Вагіна*